

Příručka CLO
Sabina, K. 6

" S A B I N A "

Sborník ze sympozia o Karlu Sabinovi.

ÚČSL Praha

1978

O b s a h :

I

- Petr Č o r n e j - Názory Karla Sabiny na národní minulost
v kontextu českého historického myšlení str.1
- Josef H a n z a l - Sabina a Havlíček, zvláště v letech
1848-49 str.10
- Vladimír K ř i v á n e k - Několik poznámek k Sabinovu po-
jetí historie a v jeho povídkách ze čty-
řicátých let str.16

II

- Alexandr S t i c h - Jazykový ^{ideál a} ~~průřez~~ program Karla Sabiny str.29
- Alena G r e b e n í č k o v á - (Sabinov^u ~~představení~~ nové ^{listy} ~~novy~~ str.71

III

- Alena M a c u r o v á - Sémantizace prostoru v Sabinových
Oživených hrobech str.108
- Jaroslava J a n á č k o v á - Od Hrobů žijoucích k Oživeným
hrobům str.117
- Vladimír M a c u r a - Oživené hroby aneb lesk a bída revo-
luc 1848 str.129
- Daniela H o d r o v á - Obrozenecký typ románu s vlasteneckým
tajemstvím str.139

III

- Václav K ō n i g s m a r k - Obrozenecké drama: k otázce
teoretických východisek a jejich prak-
tického naplnění str.140
- Jaroslav J i r á n e k - Karel Sabina jako Smotanův libreti-
sta str.147

Rukopis předkládaný pod titulem Sabina zahrnuje jedenáct referátů ze symposia, jež se tímto důležitým a stále trochu "zvláštním" autorem zabývalo v Ústavu pro českou a světovou literaturu v roce 1978. Příspěvky jsou různého druhu. Tematicky se týkají otázek historického místa Sabinova i Sabinovy literární tvorby, všímají si jazyka a záležitostí stylových, hovoří o Sabinovi před rokem 1848 i po tomto datu. Snaží se tedy vidět svého autora komplexně, ovšem jenom do jisté míry, protože to, co ho stavělo do nepříznivého světla a co rovněž s touto osobností souvisí, totiž problém jeho konfidentství, zůstává mimo tento "komplexní" zájem. Příspěvky jsou různé i tím, že některé jsou uceleným výkladem dané otázky, zatímco jiné spíše jenom letmým nárysem. Tato nevyváženost a neúplnost byla také asi hlavním důvodem, proč není rukopis předkládán ke knižnímu publikování, nýbrž pro edici malotirážní. Souhlasím s tím, že v této edici má své místo a že lze v zásadě jeho vydání doporučit.

Zůstává však několik otázek a připomínek. Klade se otázka úplnosti; jestli by nebylo účelnější některé příspěvky zkrátit a soustředit na ústřední problém - nebo na druhé straně, proč nezaznamenat diskusi z tohoto symposia? Také druhá připomínka je spíše okrajová - chce podtrhnout důležitost redigování rukopisu; doporučoval bych nejenom provést běžné úpravy, nejenom eliminovat zmínky odkazující ke kontextu symposia, ale zbytečné ve sborníku, ale doporučoval bych sáhnout někde i na verbalistický způsob vyjadřování. A za třetí: jistě by bylo možno mít dílčí připomínky k různým tvrzením, to však není recenzentovým úkolem, ~~pokud~~ pokud se referáty snaží vycházet ze Sabiny jako historické osobnosti a jako literárního tvůrce, a pokud není objektem vize sledující Sabinu a

Máchu z perspektivy voluntaristické logiky. Možná, že je třeba ještě se věnovat otázkám autorství a pochybovat o některých věcech, ale prostě není možné v takovéto studii brát v úvahu jenom to, co se hodí /ať už jako pozitivní doklad, ať jako předmět polemiky/ a neregistrovat jiné podstatné argumenty z dostupné literatury. Tím se diskuse vrací o dvacet let zpátky - a s tím je třeba se i v předkládaném rukopisu nějak vyrovnat.

Něco tedy ještě předkládám k úvaze, jinak rukopis sabinovského sborníku doporučuji v malotirážní ústavní edici vydat.

Uřádky

Posudek na sborník o Karlu Sabinovi

Sborník ze symposia o Karlu Sabinovi, které se konalo v r. 1978, obsahuje jedenáct příspěvků, obhlížejících z nejrůznějších stran význam Sabinova díla pro český kulturní a literární vývoj. Metodologický přístup jednotlivých autorů k zpracovávaným tématům i jejich názor na Sabinovu osobnost se značně liší, to však nepovažuji za nedostatek; naopak, různost pohledu umožňuje zhodnotit dílo všestranněji a ve svém celku pak skládá objektivnější obraz působení ~~a díla~~ rozporůplné osobnosti.

Tématicky se většina příspěvků sdružuje do několika okruhů ~~pr~~ problémů, k nimž se soustředila pozornost: je to Sabinovo pojetí a beletristické ztvárnění národní historie i přístup ke společenské problematice /P. Čornej, J. Hanzal, V. Křivánek/, jeho románové dílo, zvláště pak vrcholná práce Oživené hroby /A. Macurová, J. Janáčková, V. Macura, D. Hodrová/, činnost teatrologická a libretistická /V. Königsmark, J. Jiránek/; dva nejrozsáhlejší příspěvky spojuje zřetel k Sabinovým zásahům do podoby díla jiných autorů - první se zabývá jazykovým programem K. Sabiny a jeho realizací v úpravách cizích textů /A. Stich/, druhý charakteristickými rysy jeho novelistiky a jejich případným přenesením do prací připsaných Máchovi, z čehož vyplývá i kontinuita jeho beletristiky /R. Grebeníčková/.

Na rozdíl od předchozího zdůrazňování Sabinovy publicistiky se sborník soustřeďuje především na zhodnocení beletristického snažení Sabinova a jeho zařazení do kontextu úsilí doby o český román i do kontextu cizích vlivů. V tomto směru přinášejí některé příspěvky pozoruhodné postřehy a podněty. Hemží se jimi stať R. Grebeníčkové, byť místy může vyvolat polemiku; cenné je výsledování geneze Oživených hrobů /Janáčková/a vyložení jejich složité významové stavby /V. Macura, A. Macurová/ stejně jako výsledování vzniku obrozenického románu s vlasteneckým tajemstvím pod vlivem dobrodružné četby cizí a ~~uplatnění~~ ^{uplatnění} rysů tohoto žánru v tvorbě Tylově a Sabinově /Hodrová/. Také příspěvky o Sabinových názorech na národní minulost a o jeho historických povídkách osvětlují v lecčem nově jeho podněty v této oblasti. Hlavní příspěvky o jazyce a příznačných rysech Sabinovy beletristiky přinášejí bohatý materiál, umožňující mj. hlouběji nahlédnout do tajemství Sabino-

vých zásahů do děl jiných autorů. V těchto i některých dalších statích /Hodrové, Königsmarka, Křivánka, Hanzala, Čorneje/ sborník přesahuje problematiku díla Sabinova a dotýká se i K. H. Máchy, K. Havlíčka Borovského, J. E. Sojky, M. M. Z. Poláka aj. nebo přináší podněty pro sledování konstituování některých literárních žánrů za obrození a jejich vývojových tendencí. Na tom nemění nic ani to, že některé vývoje mohou být považovány za diskusí. Vzhledem k této okolnosti by však bylo vhodné doplnit sborník alespoň stručným obrazem diskuse na sympoziu, aby bylo čtenáři zřejmé, nakolik byly vyslovené názory akceptovány a nakolik vyvolaly polemiku.

Zpracování jednotlivých článků není na stejné úrovni. Většinou mají již charakter rukopisů připravených k tisku, některé texty však nelze považovat za čistopis. Bude třeba také vykorigovat ještě různé pravopisné a stylistické nedostatky, tu a tam i zlepšit pregnantnost formulací /řadu takových míst jsem v rukopisu označil tužkou/; platí to zvláště o obsahově bohaté statí R. Grebeníčkové, u níž schází i poznámkový aparát /za zbytečné či přehnané pak považuji četné a namnoze neadresné výpady autorky na literární historiky 20. stol., že nedoceňovali beletristické práce Sabinovy, tím spíše, že z její analýzy nakonec žádná rehabilitace Sabinovy-beletristy nevyplývá/.

Soudím, že sborník jako celek obohacuje naše poznání díla a kulturního působení Sabinova, ukazuje jeho mnohostranný vliv a navíc přináší i nové poznatky k některým vývojovým tendencím naší literatury 19. stol. Namnoze jde o problémy, s nimiž se naše literární historie musí vyrovnat v zájmu přesnějšího obrazu naší obrozenské literatury. Rozhodně si sborník zaslouží vydání alespoň v malotirážní edici.

V Brně 3. srpna 1980

PhDr. Pavel Pešta

SABINA

Svazek přináší materiály ze sabinovského sympozia, uspořádaného v lednu 1978 v Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV pod patronací Rady mladých odborníků při ZO SSM.

Zaokrouhlené jubilem Karla Sabiny se stalo impulsem k pokusu zamyslet se znovu nad touto zajímavou osobností, která zasáhla výrazně nejen do literárního života (prakticky do všech básnických druhů: lyriky, epiky i dramatu), do myšlení kritického i teoretického, ale v neposlední řadě i do reality společenské a politické. Vynořila se tu pak i řada otázek, které se netýkají pouze samotného Sabiny, ale jež zákonitě nastolují i širší problematiku literárně historickou a teoretickou, ať už se týká vztahu Sabiny k jiným osobnostem soudobého uměleckého života, Máchovi, Havlíčkovi, Tylovi aj., nebo k dobovým proudům směrům.

Právě z těchto důvodů jsme příspěvky koncipované záměrně do větší šíře rozčlenili do čtyř tematických okruhů. První obsahuje jednak nejširší historicky orientovanou problematiku spolu s konkrétním příkladem Sabinova přístupu k historii v jeho próze s touto tematikou. Druhý oddíl tvoří dva materiálově cenné příspěvky, první zabývající se otázkami jazykového ideálu a programu K. Sabiny, další Sabinovou předbřeznovou novelistikou a vztahu jeho díla k tvorbě Máchově. Třetí část sborníku přináší tři konkrétní analytické příspěvky k Oživeným hrobům Karla Sabiny, k nimž je přiřazen referát, jenž vymezuje a na konkrétním materiálu charakterizuje obrozenecký typ románového žánru. Poslední oddíl pak přináší dva příspěvky, zabývající se vztahem Sabiny k dramatu a divadlu, jeden týkající se obecněji situace obrozeneckého dramatu a Sabinova přínosu teatrologického a kritického, druhý Sabiny jako Smetanova libretisty.

Referáty měly především za úkol připravit pracovní atmosféru k diskusi, byly záměrně koncipovány k jednotlivým problémovým okruhům a zřídka se zřídka zřídka se proto sumujících jubilejních charakteristik. Jejich cílem tedy nebylo podat relativně vyčerpávající informace o Sabinově významu v jednotlivých oblastech jeho činnosti, ale spíše se pokusit znovu otevřít nebo si nově formulovat některé literárně historické a teoretické problémy.

I

Názory Karla Sabiny na národní minulost v kontextu
českého historického myšlení 19. století

Petr Čornej

Není pochyb o tom, že historismus sehrál významnou roli v procesu českého národního obrození i v politickém sebeuvědomování národa v průběhu 19. století. Ostatně je známo, že historií si národ zdůvodňuje vlastní přítomnost a de facto i existenci. Bylo přirozené, že se názory na naši minulost během minulého věku vyvíjely, měnily a byly modifikovány nejen podle výsledků vědeckého bádání, nýbrž i na základě politické situace a konečně i podle subjektivních pohledů jednotlivých vědeckých osobností a veřejných činitelů. Vzhledem k tomu, že se Karel Sabina jako politik, publicista i spisovatel stojící na samé levici národního hnutí podílel na utváření veřejného mínění, přičemž využíval i argumentů historických, musíme se jeho názory na českou minulost zabývat.

K problému Sabinovy rané prózy historické / zabývá se jí zde dr. Krivánek / uvedu alespoň několik poznámek. Milan Zítka ve své pozoruhodné disertační práci, jejíž výtah nedávno uveřejnil, rozebral vztah zajímavě českých vlasteneckých kruhů k národní minulosti.^{1/} Analýzou 173 historických povídek a popularizujících historických článků publikovaných ve 42 časopisech a 2 almanaších vycházejících v letech 1830-1848 přesvědčivě dokázal, že největší oblibě obrozeneckých autorů se těšilo období vlády posledních Přemyslovců /léta 1197-1306/, dále raný feudalismus a na třetím místě postavy Václava IV. a Rudolfa II. Pro vysvětlení tohoto jevu nemusíme chodit daleko. Obrozenecké spisovatele lákalo období rozkvětu českého státu, vláda panovníků, které považovali za české a národní /typickým příkladem je Přemysl Otakar II./

i jejich dramatické a romantické osudy. Romantismus nalézal hojně látky i v období raného feudalismu, kde se navíc fabulačním schopnostem spisovatelů nekladly překážky v podobě vědeckého zkoumání této epochy. Zájem o osoby Václava IV. a Rudolfa II. byl ~~XXX~~ vyvolán atmosférou záhady a tajemství obestírající tyto panovníky. Poměrně málo pozornosti se soustředilo na epochu husitskou. Navíc se příspěvky věnované husitské tematice vyznačují naprostým nepochopením popisované doby, nemluvě už o hlubším porozumění husitským idejím. Těta 1648-1820 se velké oblibě předbřeznových vlastenců přirozeně netěšila, stejně jako období vlády Karla IV.^{2/}

Akcentování období posledních Přemyslovců sv. dělí o důrazu, jaký kladli obrozenci na národní moment, neboť v Přemyslovcích viděli především české panovníky. Ani neporozumění husitství se nelze divit. Hlavní ~~xx~~ prameny, z nichž spisovatelé čerpali, tvořily převážně stále ještě starší práce katolicky orientované, nezřídka i Hájkova kronika či Beckovský. Ke svému velkolepému obrazu husitství sbíral Palacký teprve materiál a Tomkovy Děje země české s prvním soustavnějším a modernějším vylíčením husitské revoluce vyšly až v roce 1843.^{2/}

Ukázal od většiny spisovatelů předbřeznového období, kteří s ním nemohli rozhodnout pro jednoznačně kladné ocenění husitství, našla tato etapa českých dějin porozumění v kruzích radikální demokracie, s níž byl spjat i Karel Sabin. Sabinův interest lze sledovat dobře v jeho Obrazech ze 14. a 15. věku, jimiž vlastně zpracovával stejné období jako Mácha v Křivokladu. Sympatie s rodící^{3/} se husitstvím můžeme vystopovat na Sabinově pojetí mladého Jana Žižky.

V roce 1846 vydal Sabina nákladem Emanuela Arnolda životopis Husův a dokonce se pokusil o sepsání operního libreta Žižka. Hlavní zájem vzbudila však husitská problematika u revolučních demokratů v dramatických událostech revolučního roku 1848-1849. Sabina, vedle Emanuela Arnolda a Josefa Václava Friče, hlavní představitel radikálně demokratického proudu české politiky, se přihlásil k husitské tradici vydáváním sborníku Životopisů T. Bor, jiskry časové.^{4/} V revolučním roce vydal také Emanuel Arnold Děje husitů.^{5/}

Jaký byl pohled radikálních demokratů na husitství? Musíme hned předeslat, že husitskou revoluci oceňovali naprosto kladně, že však jejich chápání husitství mělo jistě velmi daleko k historické realitě. Historie totiž radikálním demokratům sloužila hlavně jako argument k jejich politickým cílům. Tím si vysvětlíme místy naprostou neznalost věci ve spisu Arnoldově i náhlé aktualizace Sabinovy. Přestože se Arnold i Sabina snažili chápat husitství sociálně, nevyhnuli se bojovnému nacionalismu ostrého protiněmeckého ražení. Jistě pěkný důkaz toho, jak byly i levicově smýšlející ~~KXX~~ české politické kruhy determinovány žhavými národnostními otázkami a spory. Uvádím zde jako doklad citát z Arnoldovy práce: "Podáváme zde krajanům našim malý obrázek takové doby, kdy mračna nad českou zemí ze všech stran se shrnovala-až povstala bouře, kdy národ český jakoby ze sna procitl, protřel sobě zrak, a spatřiv, že svrchovaný již čas, Němcům vetřelým, kteří meze práv hostinských překračovali a pánovitě sobě v zemi počínali, na odpor se postaviti a jedním rázem se zprostiti pout cizích, jako raněný lev na lupiče své se vyřítit".^{5/}

Vedle zdůraznění třídních vazeb v husitství využívali radikální demokraté analogie husitské revoluce s událostmi roku osmačtyřicátého. Tak Arnold srovnával husitské cepníky s rolníky poloviny 19. století a posledně jmenované vyzýval, pochopitelně marně a naivně, k revolučnímu vystoupení.^{6/} Sabina zase brojil proti rezignaci po porážce pražského červnového povstání slovy: "Ani vzpomínka na Lipaný nás neodstraší." A v čele českého národního hnutí postrádal osobnosti typu Husa, Žižky i Prokopa Holého.^{7/}

Celkově lze shrnout, že radikální demokraté nejvíce ze všech politických proudů českého hnutí vyzdvihli husitství a to v době, kdy naše moderní historiografie učinila první kroky k poznání této epochy. Na druhé straně se v přístupu k husitství projevila u Sabiny i Arnolda názorová neujasněnost, neboť násilná aktualizace je vedla k ahistorickým výkladům. Správně nepochopili ani národnostní a sociální problematiku husitské revoluce. Chci jen poznamenat, že Havlíček, když podával ve Slovanu životopis Husův, opřel~~se~~ se o Tomkovy Dějiny univerzity pražské,^{8/} zatímco Sabina a Arnold těžili i z podání Hájkovy kroniky.

Mnohem pregnantněji než v letech 1848-1849 se Šabina vyjádřil k českým dějinám ve svém obsáhlém díle Dějepis literatury československé staré a střední doby, jež vycházelo v letech 1860-1866.^{9/} Přestože jde o práci kompilačního rázu, která na mnoha místech prozrazuje autorův chvat, je pro nás zajímavá především z toho hlediska, že obsahuje na několika místech Sabinovo vlastní pojetí české historie, pojetí daleko propracovanější než v roce 1848. Tato skutečnost byla jistě dána tím, že již Sabina měl k dispozici větší část Palackého

Dějiny. Sabina však na nich nebyl jednostranně závislý.

Pro historika je zajímavé, že Sabina chápe dějiny společnosti jako trvalý proces, v němž si lidstvo uvědomuje svou hodnotu, svá práva, emancipuje se od tyranie a kráčí k větší svobody. Přestože vidí a podtrhuje sociální rozpory, zastává Sabina víceméně osvícenské stanovisko, že svět bude zbaven společenských protikladů, až se podaří v myslích lidu nahradit staré představy svobodymyslnými názory.

Jaké tedy byly v šedesátých letech Sabinovy představy o' české minulosti? V souladu s dobovým romantickým pojetím si i on idealizoval slovanský dávnověk. Mnohem zajímavější je však jeho pojetí 12. a 13. století, které faktograficky stojí na Palackého Dějinách a Tomkově Dějepisu města Prahy. Uvedli jsme, že v předbřeznové literatuře bylo toto období vyzdvihováno jako vrchol rozkvětu českého státu. Sabina však zdůrazňuje především národnostní důsledky politiky posledních Přemyslovců. "Politické omyly některých Přemyslovců valně přispívaly k zesílení cizích živlů v Čechách a k zanedbání duchovních zájmů národních a pokud pravda jest, že osudy národů na politice spoléhají, tudíž i vysvětliti se dá bídný stav vlasti naší po vymření Přemyslovců, kdežto resultáty nevhodných výsledků s nebezpečnou prudkostí vypučely." 10/

Nenalezla-li ani doba Karla IV. zájem předbřeznových obrozenců, je u Sabiny opět zřetelný posun. Karla IV., jehož 600. výročí úrtí vzpomíná letos celý kulturní svět, cení zejména pro jeho národní politiku. Vyzdvižení Karlovy politické moudrosti ostře kontrastuje s výhradami vůči posledním Přemyslovcům, v jejichž hodnocení Sabina kolísá od kladného k zápornému pólu. Sabina ale nevidí na Karlově

vládě jen samý jas. Snaží se dobrat i ke kořenům sociálních poměrů Karlovy doby: "Mělat ale tato lesklá stránka i hrubý svůj rub, o kterém spisovatelé starší se jen málo zmiňují, kteréhož se ale z rozličných okolností a různých naznačení snadno domyslíti lze jest... Že však s lidem poddaným se as vlídně nenakládalo, vysvítá i z toho, že Karel potřebu uznal zvláště se zmíniti o šetrnosti k poddaným." Příčiny husitství spatřoval tedy Sabina již v době Karlově. Akceptování sociálního faktoru ale nikterak neznamenal, že by Sabina upustil od národnostního momentu. Celé husitské hnutí chápe pluralisticky jako hnutí sociální, národnostní i náboženské. V duchu své dějinné koncepce však husitství pojímá především jako součást cesty lidstva ke svobodě a demokracii: "Pravda jest, že duchovní ruch, který na počátku X 15. století v Čechách nastal, základy své měl v otázkách náboženských, ale taktéž pravda jest, ^{že} otázky národní se hned z počátku k nim přidaly, a že boj pro kalich byl bojem pro svobodu vůbec." 11/

U Husova učení zdůrazňuje Sabina jeho sociální náplň, a le o této velké postavě píše též, že "...jeho mysl nepřipouštěla také nijaký výstřední náhled politický, a jakož v teologii se času svému vstříc patrně co progresivista jeví, neboť na navracování se k původnějšímu řádu jest pokrok v církvi, takž v politickém ohledu, ač jen málokdy o občanských poměrech přímo světských se zmiňuje, zdá se, že byl konzervativní." 12/

Sabina tak v charakteristice Husa vystihl to, čím se zabývalo až naše nejnovější dějepisectví, ~~xxx~~ totiž že nejbližší spolupracovníci Husovi /Jakoubek ze Stříbra, Křišťan z Prachatic, Petr z Bladoňovic/se

dostávali po výbuchu revoluce čím dále tím více doprava, a že Hus, kdyby žil, byl by mnohem více ideologem měšťanstva a revoluční šlechty než selskoplebejského křídla husitství.

Sabina uznává, že mezi husitskými stranami ~~KX~~ měla nejvíce stoupenců husitská pravice a střed, avšak nejkrásnější výplod revoluce vidí v táborech, kteří "mladickým vzletem duševním přestoupili meze názorů časových připravující takto dobu zcela novou..."^{14/} Jejich porážka spojenými silami husitské pravice a katolické menšiny je ~~tu~~ i porážkou české demokracie, jež definitivně zahynula na Bílé hoře.

Výkladem poděbradské a jagellonské epochy prakticky končí i Sabinův Dějepis literatury československé, neboť pasáž věnovaná "zlaté době českého písemnictví v 16. století nese ~~XEBX~~ stopy chvatu a povrchnosti.

Můžeme tedy výklad o historických názorech Sabinových shrnout. Od roku 1844 do šedesátých let učinil Sabina ve svém pojetí národní minulosti značný pokrok. Násilnou aktualizací sloužící politickým cílům nahradil koncepcí promyšlenější, kterou reagoval na Palackého Dějiny. Přestože si Palackého cenil pro jeho filozofického myšlení i jednotu politického a historického díla, bylo jeho pojetí dějin zdůrazňující sociální moment a právo lidu na šťastný život rozdílné od liberální koncepce Palackého. Tyto názorové rozdíly se projeví v hodnotě husitství, v němž Palacký nepostihl do důsledku význam sociálního radikalismu táborů. Ale i tu je třeba říci, že Sabina se zase nezbavil idealizujícího pojetí revoluce, které prozrazuje jeho romantické počátky. Palackého dějinná koncepce stojí ovšem nepoměrně výše.

Jakkoliv byl silný Sabinův cit pro sociální otázky, nezbavil se

nikdy zdůrazňování národnostní problematiky, jež byla alfou a omegou české politiky, vědy i kultury až do zrodu samostatného Československa. Je proto třeba Sabinu považovat nikoliv za mluvčího nastupujícího dělnictva, nýbrž ²⁹⁰ ~~jak~~ člověka, který vyrostl v období vrcholícího národního obrození a byl jím po celý život determinován. I když Sabinovo historické dílo je antikvováno, můžeme na něm demonstrovat akt plodného střetávání názorů v době, v níž byly položeny základy moderní české historiografii.^{15/}

Poznámky

- 1/ M. Zítko, Obraz české minulosti v kulturních časopisech doby předbřeznové, AUC 1976, Philosophica et historica 5, Praha 1976, s. 15-43.
- 2/ Tamtéž, s. 18-19.
- 3/ K. Sabina, Obrazy ze 14. a 15. věku, Praha 1844.
- 4/ Tábor, jiskry časové, Praha 1849.
- 5/ E. Arnold, Děje husitů, in: Čeští radikální demokraté, Praha 1953, s. 139.
- 6/ Tamtéž, s. 141.
- 7/ In: K. Sabina, Sociální studie, Praha 1950, s. 70.
- 8/ V. V. Tomek, Děje univerzity pražské, Praha 1849.
- 9/ K tomu J. Št. pánková, Sabina jako literární historik, Česká literatura IX 5, 1957, s. 185-199. Zajímavé postřehy též u J. Jakubce, Dějiny literatury české II, Praha 1934, s. 998-999.
- 10/ K. Sabina, Dějepis literatury československé staré a střední doby, Praha 1866, s. 274.
- 11/ Tamtéž, s. 424.
- 12/ Tamtéž, s. 488.
- 13/ Viz doslov F. Šmahela k jeho knize Jeroným Pražský, Praha 1966.
- 14/ K. Sabina, Dějepis, s. 546.
- 15/ F. Kutnar, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I, Praha 1973, s. 238.

Josef Hanzal

Každý, kdo se zabývá českou politikou, kulturou i literaturou v polovině 19. století, nutně narazí na dva protikladné zjevy, představitele dvou politických, kulturních a myšlenkových proudů, na Karla Havlíčka a Karla Sabinu. Představují totiž dva zcela rozdílné psychologické typy, dvě různé osobnosti, založením, životními pocity a osudy přímo protikladné. Zatímco Sabinu možno označit za romantika jak v oblasti politického i uměleckého nazírání, můžeme Havlíčka pokládat za jasného realistu.

Havlíček i Sabina jsou výraznými zjevy vědčími. Na jejich příkladu by bylo možno vyložit téměř všechny problémy revoluce 1848-49 i základní otázky formování moderní české kultury, literatury a politiky. Celou uvedenou zde problematiku tu nelze přirozeně vyčerpat, bude nutné omezit se pouze na některé otázky a některé závěry pouze stručně naznačit.

S řešením poměru Sabiny a Havlíčka souvisí těsně problém buržoazně demokratické revoluce 1848-49, která byla v zásadě neukončená a prohraná. Výsledky revoluce v sobě obráží především celkovou slabost české buržoazie a politickou neúčast rodného se proletariátu v politických zápasech. Postoje Havlíčka a Sabiny v revoluci jsou obecně známy; první zastupuje křídlo liberálně demokratické a druhý radikálně demokratické. S nebezpečím určitého zjednodušení je možno říci, že Palacký a Havlíček zastávají vzhledem k objektivní situaci realističtější, odpovědnější a poctivější stanovisko než radikální demokraté. Pokud jde o celkové politické hodnocení situace se ovšem obě

strany mýlily. Sám Havlíček s odstupem let v Brixenu připouštěl, že byli příliš důvěřiví a opatrní vůči monarchii.¹

Věcně, v principech Havlíček v mnohém s radikály souhlasil, z důvodů taktických se však stavěl proti nim. Napsal, že radikálně demokratická zásady „jsou dobré a pravé, avšak jsou v našich okolnostech nepraktické ... Není nikdy dobře filozofovati do povětří“.² Oproti tomu radikálové soudili, že pouze revoluce vše bourající a ničící může přivodit změnu ve společnosti; Sabina byl přesvědčen, že „kdo není radikálistou, zdržuje pokrok, a kdo pokrok zdržuje, jest buď slabý neb hloupý aneb zlý“.³

Po vzájemných obviněních na podzim 1848 bylo zřejmé, že mezi oběma tábory zeje již nepřekonatelná propast. Jejich vztahy se ještě zhoršily počátkem roku 1849, zejména poté, kdy Noviny Slovanské lípy, redigované Sabinou a Vávrou, uveřejnily výňatky z Bakuninovy brožury Aufruf an die Slaven. Havlíček to označil za nerozumné, dětinské a nepoctivé jednání; obvinil redakci, že neměla uveřejnit zjevné nepravdy o slovanském sjezdu a obviňování českých poslanců ze zrady, zvláště když sami redaktoři byli delegáty sjezdu.⁴

Na závěr článku přešel Havlíček do otevřeného útoku a sarkasticky, jak on to dovedl, obvinil Sabinu z bezcharakterního jednání. Počátkem roku vydalo totiž ministerstvo nařízení předkládat každé číslo časopisu s podpisem redaktora státním úřadům. To však ještě zásadně svobodu tisku neomezilo, protože redakce mohly tisknout, co chtěly. Noviny Slovanské lípy přinesly⁵ proti tomu Sabinův zuřivý článek, v němž psal jakoby svoboda tisku byla již zrušena. Havlíček soudil, že je to nevhodné, že je třeba ponechat si ostrý post^{up} na zásadnější věci. Ve skutečnosti ale Sabina

jednal jinak, posílal svoje noviny úřadu o hodinu dřív než vyšly. Není divu, že to Havlíčka pohoršilo a uzavřel svůj článek slovy: „ Před světem a svými čtenáři chce p. Sabina ministerstvo zrovna pohltit, a pak když k čemu přijde, jest potají poslušnější ovčička více ještě než ministerstvo žádá. - Jest to politický charakter? ”

Havlíček, jak známo, dovedl využít všech slabin nepřítele a postupoval někdy až s nemilosrdnou krutostí. Dokázal to i úvodníku v Šotkovi 7.1.1849. Ve formě rozhovoru Šotka, slovanského skřítka, který se po Bílé hoře, ač pohan, dostal do arcibiskupské kanceláře, s redaktorem Národních novin /tj. Havlíčkem/ zesměšňuje politické ideje a taktiku radikálních demokratů. Šotek chce vstoupit do redakce novin a na otázku, zda je takové práce schopen, odpovídá, že je demokrat. Na to odpovídá redaktor: „Demokratů je teď mnoho a jsou rozličného druhu. Někteří jsou také nesmírně hloupí. Víš-li, co jest demokracie? ” Rozhovor pak pokračuje:

Š.: Demokracie je lid a lid je demokracie!

Já : Haha! Tos pochytil od pana Sabiny, ale víš-li pak, že jsi tím napálen; vždyť to nic neznamená.

Š.: To znamená, že demokracie je lid a lid je demokracie!

Já : Ano, ano. Phaenomenon je střevíc a střevíc je phaenomenon. Neplýtvěj pořád takovými slovy a řekni mi, co smýšlíš strany zřízení zemského, daní, sněmů, ouřadů ...

Š.: Já беру vše ostře a co možná nejradikálněji: Nikomu nic neplatit a každému hned vybit. Pověsit ministry, šlechtice, úředníky, kněze. Vládu nepotřebujeme ...

Tím byly rukavice k vzájemnému souboji definitivně hozeny, vše, co následovalo, je zhruba známo. Sabina se pokoušel počátkem roku 1849 kandidovat za poslance za Bydžov, ale když poznal,

že by neuspěl, upustil od kandidatury. Havlíček vystoupil v březnu téhož roku z výboru Slovanské lípy a doporučoval, aby přestala být spolkem politickým. Sabina byl v květnu 1849 odsouzen k smrti pro přípravu nezdařeného povstání, trest mu byl pak změněn na 18 let žaláře a roku 1857 byl amnestován. Havlíček sž za bachovské reakce promyšleně a odvázně postavil proti teroru a nesvobodě, ale nakonec byl internován v Brixenu, protože se stal vládě nejnebezpečnějším protivníkem. Vzal si poučení z revolučního roku 1848 a setrval na svém stanovisku.

Se Sabinou se už nikdy Havlíček přirozeně nesetkal a ani mu nevěnoval pozornost ve své korespondenci. Sabina, jehož osudy po propuštění z vězení roku 1857, byly velice zvláštní, se však ke svému sokovi ještě jednou vrátil. Bylo to v roce 1862 v knize J.E.Sojky Naši mužové, kterou zvětsí části psal Sabina, jak naznačilo starší⁷ bádání a jak naposledy zcela průkazně dokázal Alexandr Stich. Sabina zasahoval, jak známo, do cizích textů, zvláště do literárních textů a dopisů K.H.Máchy, B.Němcové i K.Havlíčka. Na statí o Havlíčkovi v Naších mužích ukázal dobře Stich, jaké jsou tam úpravy Havlíčkových textů a jak působí celý článek neorganicky.

Nelze tu podat důkladný rozbor celého článku, omezím se pouze na obsahovou stránku a věcné nesrovnalosti. Jako celek působí celá stať neorganicky i s četnými vybočeními z textu a řadou vlastních protiřečení. Vcelku, zejména v úvodu, je Havlíček vysoce hodnocen jako vynikající spisovatel, politik a národní mučedník. Najdou se tam však řádky, které chtějí snížit jeho charakter a poctivost, tedy vlastností pro Sabinu zvlášť ožehavé. Autor tvrdí např., že v případě Tyla „Havlíčkovi neběželo o kritiku, nýbrž o to, aby porážkou Tylovou sám se vyšinul na literární autoritu a svět

literácký sám mohl řídit podle hlavy své. Nebo se bez argumentů uvádí, že Havlíček měl po ruce vždy důkazy pravé i nepravé, nebo že Havlíček jako věrný přítel pravice zkroutil pravý stav věcí", za tímco několik stránek předtím byl vyzvedán jeho charakter /a byl veskrze poctivým a rázným/. Některé anachronismy, navíc v těsném sousedství vedle sebe, působí až podiv, že Sabina, jistě zběhlý a schopný stylista, pracoval tak „fušérsky“ /např. je vedle sebe : Havlíček byl jako novinář moc vážný & neuměl vždy zachovat důstojnost v národních a státních věcech/.

Obzvlášť násilně působí chvalozpěvy na Sabinu; a to hovoří také ve prospěch domněnky, že je psal nebo inspiroval sám Sabina. Jeho řeč ve Svatováclavských lázních je charakterizována jako nejlepší, jako „první svobodná řeč v Čechách po bitvě bělohorské“.

Je zřejmé, že tato fakta nehovoří ve prospěch Sabinův. Není mým cílem podávat moralistické hodnocení a klasifikovat etiku Karla Sabiny. Jistá fakta ovšem nelze přehlížet. Poukázal bych v této souvislosti na hodnocení poněkud neobvyklé, vzaté z pera pražského policejního ředitele Páumana. Ten 14.9.1855 o Havlíčkovi napsal: „Havlíček jest beze sporu jeden z nejtalentovanějších českých revolucionářů, dokázal to zvláště tím, že za celou revoluční dobu přes všechny překážky, které mu do cesty stavěla nejen vláda, nýbrž i revoluční frakce, přece vždy pevně stál na programu jednou naznačeném, slovem i písmem za něj bojoval, a niž bylo možno přijíti mu na kobytku podle trestního zákona. Člověk jako Havlíček své přesvědčení nemění.“

A tentýž Páuman referuje o čtyři roky později do Vídně, že se mu podařilo získat jako konfidenta do stálých služeb rakouské tajné policie českého spisovatele Karla Sabinu.

P o z n á m k y

1. E.Chalupný, Havlíček, Litomyšl 1907, s. 400 an.

2. Havlíček, Politické spisy II/1, vyd. Z.V.Tobolka, Praha 1901.

Pražský večerní list

3. Sabina, Radikální politika, ~~XX~~ 6-13.10.1848

4. Národní noviny, 21.1.1849

Noviny Slovanské lípy

5. ~~XX~~ 3.1.1849

Politické

6. Spisy II/2, 980

7. A.Stich, ~~Stylistické studie~~ Sabina-Němcová-Havlíček (Textolo-

gický a stylistický příspěvek k sporům o Sabinových zásazích do
cizího díla). Stylistické studie III, vyd. Ústav pro jazyk český. #

8. Stat o Havlíčkovi je tu na str. 679-806

9. Z.Tobolka, Politické dějiny čsl. národa I., Praha 1932, s.187

10. J.Purš, Případ K.Sabiny, Rozpravy CSAV Praha 1959.

Tam další dokumenty a jejich pečlivý rozbor dokazují

nezvratně Sabinovu nekalou práci ve prospěch tajné bezpečnosti.

Několik poznámek k Sabinovu pojetí historie v jeho historických
povídkách ze čtyřicátých let /Mezi katem a Žižkou/

Vladimír Krivánek

Ve svém příspěvku se budu zabývat Sabinovým pokusem o českou historickou beletrii z počátku čtyřicátých let, který byl vlastně v širších souvislostech vývoje naší obrozenské literatury ječnáním z průkopnických experimentů usilujících o vytvoření historického románu po způsobu Waltera Scotta, románu, o kterém tehdejší kritika snila, který volala na svět, románu, o nějž se pokoušelo téměř současně několik obrozenských spisovatelů a který nakonec při bližším pohledu a delším časovém odstupu se nám jeví z hlediska literárního a společenského kontextu tehdejší doby jako nesplnitelný sen.

Především nebylo možné naplnit tento ideál v linii ještější preromantické prózy, která svá nejhodnotnější díla založila na tradicích exklusivní prózy básnické jazykového charakteru/viz Vodička, Počátky krásné prózy novočeské/ a stávala se tím výlučnou i společenským působením. "Vlastní vývoj preromantické prózy vzdálil ji však od vypravovatelského slohu podstatně, jak se projevilo nejzřetelněji při úsilí o český historický román ve stylu W.Scotta./1/"

Překonávání preromantických pozic se nám bude často jevit jako určitý regresivní prvek; vedle básnické prózy metaforicky bohaté stojí dobrodružné rytířské romány nebo spíše povídky, které mnohdy příliš holdují literární podprůměrnosti ve snaze po širší společenské sdělnosti.

~~Hlavní~~ problém spočívá v jasném rozporu mezi uměleckým záměrem tvůrců a reálnými možnostmi obrozenské literatury, rozporu, který pramení především ze stupně rozvoje české společnosti a její kultury. Nebylo možno vytvořit českého Waltera Scotta ne pro nedostatek

tek talentu, ale spíše pro absenci tradice společenské i literární, o kterou se Scott mohl opírat. Chyběl např. osvěcenský román 18. století se svými typy i popisem prostředí, chyběl Tom Jones i hrdinové Richardsonovy Pamelý, chybělo zázemí pro důkladnější historické bádání, chyběli nakonec i čtenáři. A literatuře chyběl hráina, který by nešustil papírem.

Pro historickou beletrii především chyběl historický hráina a jeho místo mohl stěží nahradit nehistoricky pojímaný romantický vzpurník nebo předbřeznový vlastenec tendenčně přislazený. Ale přesto většina pokusů o vytvoření historického hrdiny byla zajímavá a pro zrod nového historismu důležitá a nutná, i když nebyl vytvořen hráina vsutku historický, jak ho chápeme např. Suškov ve svých Historických osudech realismu. "...je především celistvý, jeho individuální mentalita, jeho charakter a vnitřní život organicky splývají a souvisejí s tím prostředím, jehož je on částí. Jedná tedy jako historický člověk, tj. jako ústřední bod, v němž se kříží a vzájemně ovlivňují různé rozporné síly společnosti, přičemž on sám je představitelem určité sociální síly. Takový princip zobrazování hrdiny znamenal vítězství realismu."/2/"

V každém díle odborném i uměleckém, pojednávajícím o historii, je možno nalézt společenskou problematiku doby, v které tato díla vznikala; odraz tehdejších problémů proniká i do evokace minlosti a prozrazuje se v celé struktuře díla. Snad nejmarkantněji se projevuje na hodnocení historických osobností. I v našem

I v naší obrozenské literatuře je nutné sledovat zrod historických legend, které v dobovém společenském kontextu pomáhaly prosazovat určité cíle formujících se ~~etna~~ politických skupin ^{tradičního} ^{charakteru.}

V období politické nesvobody za předbřeznového režimu, kdy bylo zablokováno řešení aktuálních nacionálních i sociálních problémů obrozenské české společnosti, je možno chápat zvýšený zájem o žánry historické beletrie nejen z hlediska poukazu na kult W. Scotta a na hledání jeho pendantu domácího, ale i z hlediska ne-

možnosti řešit současné problémy společenské zobrazením tehdejší dobové domácí tematiky. Historická beletrie mohla poukazovat na časovou odlehlost svých témat a mohla tím i maskovat tehdejší neschopnost literatury pravdivěji zobrazit společenskou realitu své doby.

V historických novelách je mnohdy za dobovými "historickými" kulisami jasně vidět rozporuplné jádro tehdejší bolestně pocítované obrozenské problematiky, jsou zde často pregnantněji formulovány nároční i sociální požadavky předbřeznové české inteligence. X je to možné ilustrovat především na počátcích Sabinovy historické novelistiky.

Roku 1844 začal Sabina vydávat své "Obrazy ze XIV. a XV. věku", v nichž dvě z vydaných novel mají v poátitulu jméno Jana Žižky. Jedná se o prózu "Kat krále Václava, obraz z časů mládí Jana Žižky" a o druhou novelu "Schůzka na Karlovu Týně, obraz ze života Jana Žižky z Trocnova". Cenzura později další vydávání ostatních povídek zakázala, stejně jako dříve znemožnila vydání velkého románu "Husité", z kterého Sabina údajně čerpal své novely tím, že román rozšlil a pokusil se jej vydat po částech. (?)

Havlíček ostře odsoudil "Obrazy", ani pozdější literární historikové nenacházeli příliš velké zalíbení v těchto prózách. Jejich hodnocení se shodují v několika důležitých bodech.

Je to především výtka z anhistorismu, jež Sabinovi vyčítají všichni. Stačí např. citovat Jakubce: "...děje i osoby Sabinových povídek jsou líčeny nehistoricky, s neznalostí doby, jejího smýšlení i snah"/3/. Většinou ho ale omlouvají: "Po způsobu Waltera Scotta rekonstruovali a užlecky vyvolali věrný obraz starého zapařelého života-k tomu Sabinovi nedostávalo se solidních dějepisných studií./4/"

Dále se všichni shodují na vlivech (Mácha, Byron, Scott), pak se nutně shodují i na chybách v Sabinově jazyce. Jakubec např.: "Starší zástupcové české literatury, odchovení úpornou prací, aby si osvoji-

li rádně český jazyk, odsuzovali Sabinovu neúctu k české řeči spisovné, jeho nečeské obraty a novotvary, četné jazykové chyby"/5/ a Vlček v jazykové charakteristice "Obrazů" shrnuje: "A kvasí tam i Sabinův český sloh, jemuž skladatel po stránce mluvnické a fraseologické nedoučil se do smrti" a přidává jako omluvu i vysvětlení: "...cizí prostředí, v kterém prožil nejvážnější léta svého života, a chvat, s jakým po novinářsku, zpravidla na výdělek, obýval své práce, zavinily, že dikci Sabinovu houfně znešvábují zvláštnůstky s důsledností až komickou."6/ 6/ v závěru své studie o počátcích Sabinovy novelistiky kladé Sabinu jako stylistu do ostrého protikladu ke stylistovi Havlíčkovi.

Sabinovy novely mají skutečně všechny tyto nedostatky, které jim byly vyčítány, ale mají i dvě další tendence, na něž poukázal již J. Vlček: "Jinak v této spleti dobrodružných příhod vynikají ještě dva momenty: Sabinův radikální nacionalismus a Sabinovy radikální názory společenské" /7/. Nositelem nauky socialistické se podle Vlčka stala postava starého vyzvědače Martina, jenž shromažďoval peníze proti mocným tohoto světa.

Dvě postavy Sabinových novel byly v popředí zájmu všech posuzovatelů, král Václav IV. a Jan Žižka. Podle Jakubce "zkarikoval Sabina povahu krále Václava IV. jako krvežíznivého přítele kata" /8/, který mu pomáhá udržet moc nad obojnými pány i nad cizinci. Václava zavedl již do historické beletrie Klicpera v Točmíku /viz Vodička/, kde měl vedle sebe též kata, Mácha v "Přivokladu buduje na kontrastní linii král-kat svůj příběh /viz Krejčí např./, na Máchu navazoval bez vší pochybnosti i Sabina /viz Krejčí K.: Česká literatura a kulturní proudy evropské, Dovětek Karla Sabiny, Praha 1975, str. 142-148/. Je zajímavé, že postava kata krále Václava se objevuje i v Palackého Dějinách: "Při výkladu, eroč klesl /Václav/ tak hluboko, pronášena proti němu již od starodávna také křivá obviňování, an na př. líčen býval od machých co zuřivec, který liboval sobě ve společnosti kata, svého brý kmotra, dával mučiti nebo popravovati poddané své mimo soud,

a i bez příčiny, pouze podle okamžitého svého rozmaru" a dále Palacký odmítá všechny "vymyšlené bajky" a tvrdí, že "nikdy se /V/ nedopustil z úmyslu popravu nějaké proti právu a spravedlnosti". /9/

Sabina svého Václava pojímá podstatně rozporuplněji a romantičtěji, nechává jej pobývat ve společnosti kata Hynka a jeho katovských pomocníků, k nimž se především uchyluje v době nouze, kdy proti němu odbojní pány vystupují v zastřené i zjevné opozici. I vinu na Václavově nemírném holčování alkoholu kladé Sabina na hlavy lidem odbojným blíže neurčeným, ale z kontextu jde o odbojnou šlechtu. Nejmnějším hodnocení krále Václava vkládá autor do úst Žižkovi, který v dialogu se svým vlasteneckým přítelem Zdenkem hovoří takto: "...Je to podivný člověk, při tom však dobrosrdečný. Hlavní ráz jeho je lehkomyšlnost. Každý dojem naň mocně působí, brzo je rozpustilým až k divokosti, brzo zas v trudné myšlenky zabraný. Hluboký bol záá s se zírati srdce jeho; dobře však snějí s dobrými a je spravedlivý. To jej ale náruživost zaslepuje, a tu se stává, že pro samý klam a předsudky pravdu nevidí." Dále pak Žižka brání Václava před pomluvami: "Nevěř všemu, Zdenku, co zlí lidé mluví... Kdyby nebylo bezbožných lidí, jenž otravují dny života jeho, bylby Václav nejmnějším, nej-spravedlivějším, a spolu i nejšťastnějším králem! Ale tak! - Co učinili tím, že mu dali jedu? Musí nyní neustále pít, aby uhasil plamen v sobě žhnoucí... /10/" Toto mírné hodnocení osobnosti krále Václava je však porušováno mnohokrát přímo v ději, v jednání krále, který např. vlastní rukou popraví jednoho z katových pomocníků, jenž mu jde udat kata Hynka, Václavova přítele, a zastihne krále i v flagrantu s Hynkovou milenkou Marií na klíne.

Akt osobní pomsty /vazr. na osmizení kata Hynka pyšnou šlechtičkou Jutou/ je většinou zapojen do širšího rámce společenského /pyšná šlechtička je sestrou jednoho z odbojných pánů z opozice proti Václavovi/. Většinou je možno vysledovat obe linie, linie osobní pomsty a linie historických dějů. Tyto linie jsou často v dosti

historický

velkém rozporu, osudová vášeň není schopna motivovat jednání postav v historicky ověřených dějích. Dramatický konflikt by mohl nastat v situaci, kdy se dostává osobní akt pomsty do rozporu s historickou autostí. 1245

Zajímavé je u Sabiny to, že fakticky zrelativňuje osobní plán pomsty po provedení aktu pomsty vkládáním Vocholevského tajemství (o formou dopisu nebo posla se zprávou). Po uskutečnění osobní pomsty katovy na ukáze, že nechal zavraždit dva šlechtice, o nichž se domníval, že zavraždili jeho otce. Šlechtici v osobním plánu byli nevinní, ale v plánu historickém se provinili odbojem proti králi. Kat prosadí pros prostředky nevybíravými sílu své nadčlověčenské vůle, ale je nakonec v osobním plánu poražen stejně jako jeho oběti. Z hlediska širšího kontextu udržení království proti odbojné šlechtě je vše v pořádku, ale z hlediska individuálního morálního kředu Hynkova je tomu právě naopak. A Hynek na kruté prozření reaguje slovy: "Osud-ne já! Zlý osud to učinil." // Kat doplácí ve svém vyjatém individualismu a při své rozporuplné povaze na královy hříchy, jakoby symbolicky snímal hříchy starého světa, ale nakonec je poskozen zase v linii soukromé, neboť král mu unese manželku Marii s jejím dobrovolným souhlasem, opuštěnou a umírající ji nechává Hynkovi a s ní i svého nemanželského syna, kterému na Hynkova žádost se stává knotrem. Je to vskutku podivuhodný zproletenec příhod, kterými se postupně odhalují tajemství jednajících postav.

Postavu Žižky má Sabina jako ješitného ustáleně kladného hrdinu v zásobě, ale je vytlačována na okraj základní dějové fabulky, na což poukazovali všichni, kdož se podrobněji zabývali počátky Sabinovy historické novelistiky. Jedním z důvodů, proč tomu tak mohlo být, byl zřejmě nedostatek údajů o Žižkově soukromém životě, který trvá v dobových materiálech vlastně až do doby po vypuknutí husitské revoluce, kdy se Žižka naopak stává již legendární postavou ještě za svého života. Historické jádro jeho osobnosti pak bylo zastíráno politickou propagandou proveniencí katolické i kališnické. Sabina si

si počínal velmi svobodně při tvorbě této postavy. Celkem vzato byl docela v právu, neboť na základě ~~xxx~~ několika písemných pramenů nelze fakticky přísněji a objektivněji zhodnotit ^{Žižkovu} jeho mládí, které si ^{autor} Karel Sabina prozřetelně i neprozřetelně vybral. Namátkou lze připomenout několik problémů, na které dosud není možno ani na základě současného historického bádání jednoznačně odpovědět! Jsou spory o Žižkův věk, o jeho rodinu a příbuzenstvo, o jeho postavení na dvoře krále Václava, o jeho jméno, o jeho jihočeskou partyzánskou válku o Rožmberky atd. Některé z těchto sporů se zdají být dosti nepodstatné, ale i za nimi se skrývá určité hodnocení historiků. Například F. Palacký, jenž vydal svou vyprávěcí pramenů o této době / Starší letopisové čestí / a podal své pozoruhodné hodnocení Žižky ve svých Dějích / 1877, třetí díl, str. 210-222 /, pomínul Popravčí knihu pánu z Rožmberka i hrdeční zápisy z jihlavské městské kroniky jako nedůvěryhodné, Tomek již těchto pramenů použil / ^{kn. Záh.} ~~kn. Záh.~~ 1879 /, ale bránil Žižku od nařčení z loupežnictví, F. M. Bartoš vykládá Žižkovo loupežnictví jako hájení královských zájmů před odbojnou šlechtou atd.

Sabina, přestože nebyl historik, kladl postavu Žižky do přátelského poměru s loupeživým rytířem Zúlem. Žižka sice svého kamaráda varuje před jeho možným špatným koncem, ale jinak se s tímto vlasteneckým loupežníkem přátelí dále ~~///~~. Dokonce v mládí spolu museli prchnout z Budějovic pro romanticky pojímané třenice a rvačky s místními ~~xx~~ měšťany, kteří byli plně pod vlivem Rožmberků. Že by Sabina udělal ze Žižky lapku, bylo nemožné, viděl jej zrakem idealizující silnou dějinnou osobnost, viděl v něm upřímného zastánce českého nacionalismu a člověka, který se připravuje na svůj veliký cíl. Viděl ho jako přísného a spravedlivého lidového vůdce.

Kata nechává autora bloudit v kruhu ~~svých~~ rozpoutaných, vášní osudových a morálně doplácet na nespolehlivého a slabého krále, ale Žižku si ponechává poněkud stranou v postoji vyčkávajícího a vlastenecky uvědomělého bojovníka.

Postupem dějových linií dochází ke konkretizaci ideologických požadavků jednotlivých protagonistů, třebaže způsobem nijak vysoce umělecky ztvárněným; proklamatiční vystoupení jednájících postav se střídají s retorickými monology nebo s úmyslně ^{zaměřenými} ~~pastířanými~~ ^{monology}. Všichni hrdinové něco skrývají před světem. Často to jsou náznaky věcí tajemných, minulých dějů, které osudově zasahují do přítomného chování postav, ale často to jsou nejasné přísliby do budoucna, tušení nějakých mlhavých událostí, jakési katastrofy i jasnější budoucnosti.

Motiv vydědění a tuláctví je již od začátku první povídky značně v popředí a velmi připomíná Máchovy Cikány, na což též ukazuje prvek absurdity v ději i zrelativnění osobní pomsty katovy i ~~katy~~ ^{na henem z minulosti} Martínkovy. Martínek například zabíjí zlosyna, aniž ví, že je to jeho otec, jenž svedl v minulosti jeho matku, a jeho pěstoun Martin, o něm si doposud myslel, že je jeho vlastním otcem, mu nad umírajícím zloduchem sděluje tuto zprávu. Kruh se uzavírá, zlo je potrestáno, ale rozporuplnost a ~~nepravděpodobnost~~ ^{morální} nepravděpodobnost morálních kritérií je ~~xxxix~~ značná. V závěru Cikánů nechává Mácha mladého cikána odejít, ale přesto není v tomto symbolu poutníka nijaká těšivost, kdežto Sabina svého kata ožení. A znovu nastává další kruh osudový, v němž kat Hynek se jako nástroj moci královny stane v osobním plánu královou obětí. Revoluční mylenky již nepronáší kat, ale Žižka, který po neshodě s králem odchází v závěru druhé prózy, kdy dočasně se st strana proněmecky smýšlejících pánů vypořádává se stranou odbojných českých šlechticů. I zde hlavní organizátor krvavé schůzky se dozvídá z dopisu, který měla jedna z obětí u sebe, polehčující okolnosti, takže morální opodstatnění osobní pomsty se zrelativňuje. Řeší toto odhalení tím, že odjíždí.

Od počátku první povídky jsou postavy v tandemu, vždy vystupují ve dvojicích, nejdříve Martin-Martínek a kat -syn Hynek, postupem děje a navazováním dalších motivů se postavy ^{např.} trhají, ale ^{objevují} se znovu a také většinou ve dvojicích (např. kat Hynek-král, Zdeněk-

-Žižka, Postupický-Jablonský, Tenner-Schutenhausen. Zdá se, že v původním rozdělení převažovala tendence výchovná. Starý kat/rytíř z Erobu/vychovává svého Hynka k nenávisti k lidstvu, Martin vychovává svého Martínka v nenávisti proti bohatým. "Nenávist proti všem majícím, boháčům a vůbec takovým lidem, jenž bez starostí žijí, a bez účelu mimosobeckých, peníze schrabují a schovávají. Ti všichni jsou naši pokrevní nepřátelé. Ty se stali nehodnými nás, musíme hleděti zbavovati jich bohatství a peníze jejich pro naše účely získati/11/ Martin, vyzvědač a informátor české strany, také její pokladník, pokud jde o financování nějakého činu proti šlechtě, chodí po celé zemi, má podle neuvěřitelně nepravděpodobných ^{je frekvence} způsobů výskytu u všech důležitých tajemství a zrad dar všudypřítomnosti a neviditelnosti.

Radikalismus názorů je pěkně vidět z ukázky, v které se několik vlasteneckých přátel informuje o názorech různých skupin na řešení politické situace předhusitských Čech, (ale vlastně předbřeznových Čech) "Není ještě rozhodnuto; ... raději ke všeobecnému sněmu s vyslancem všech stavů, panských, městských, ano i sedlských. Švamberg a jiní stojí na prosbě. /Tak hovoří Dloubal, vychovatel a informátor české vlastenecké strany/ "Nač prosbou, když se o právech jedná? Prositi krále o to, co žádati můžeme, byloby nížení. My žádáme ve jménu velkého národu/Zdeněk/. Hynek přitakává a dodává: "Však co může vládce pomoci, když lid se snižuje, odcizuje a ve sprostotě své a hlouposti setrvati všemožně se snaží? Neklesá zem takměř sama sebou? Není zem a národ jako v nevlastní-jej netušící oblek převlečen-maškara, na posměch všem osvíceným. Znáám jen dvě cesty ku zlepšení našeho stavu, jedna je krvavá, neviditelná. Mečem vypudíme škádlivce bez milosrdenství a pak hleďme na to, by národ zvelebil svou duši. Náš Karel hledí jen toho posledního, na místo kořenné opravy prvnější, spravuje se v chatrném domě zde onde jej opravuje. To nespomůže-dům se zboří/13/ Motiv bořícího se nebo hořícího domu se objevuje jak v první, tak i v druhé povídce; zprvu se jedná o živelnou katastrofu/bouře a požár

v Praze, hoří i dům Řepický, kde se vlastenci sešli a smutně vzpomínají na své mrtvé soudruhy a násilí na nich páchané. Do jejich porady přichází hejtman Záruba, kterého dal král oslepit, rotmistr zabil (zlotřilého) kněze. / Tato katastrofa je již pojímána jako symbol, který Sabina konkretizuje ve věštecké řeči Zárubově, kterého Žižka vyvede z hořícího domu: Žehnám tě dítě! I nechť se staneš tím vlasti, čímž si se příteli otce svého stal! Osloboditelem / 14 / "Dále se motiv hořícího domu objevuje v líčení srážky s měšťany budějovickými, vlastně jako jejich příčina, neboť měšťané brání Žižkovi a jeho přátelům uhasit dům zděděný po Lomnickém. Zde se již nejedná o živelnou katastrofu, ale o úkladný akt pomsty pánů z jihočeské strany. I kat Hynek ve své rozmluvě s Žižkou na závěr druhé povídky, kdy se jejich názory již podstatně různí, přirovnává svou situaci takto: "...já si přicházím jak zřícenina, ještě jen poslední zeď stojí. Já měl minulost - ty posud v budoucnost nadějí skládáš. Možná, že pro tebe ještě budoucnost na tane - pro mne však zajisté ne. Kruh, jejžto učiniti doufám, bude brzo dokončen. / 15 / "

Je možné soudit, že Žižku potřeboval Sabina jako kladný revoluční příslib do budoucnosti, ale v rozporuplném katovi mohl jasně podat slabiny české obrozenské situace. Ústy kata se také vyrovnává se všemi vadami tehdejších vrstev. A samozřejmě, že se v postavě kata vyrovnává především se svým fascinujícím vzorem, Máchou a jeho pojetím existence.

Kritiku katova nihilismu vložil Sabina do úst Žižkovi. "Tys horlivý zastavatel smrti, a zdá se, že se tím stal více zvykem nežli rozvážením. Divím se ale vyznání tvému, vyvstává z nálehu takového více slabosti nežli síly / 16 / " Nakonec i Zárubovu zbraň dostane mladý Žižka, takže máchovský symbol kata, který sahá po meči a vidí v něm tajemný symbol moci a možnost návratu zašlé slávy, se dostává do defenzivy a ustupuje alespoň v ideovém vyznění druhé novely do pozadí.

nadbytek romantických rekvizit, převleky, loupežnické hrady, bouří
cí nebe, poprav, gradace hrůz působící až komicky, tajemná chodba,
anarchisticky pojímaní spiklenci, přemíra nepropracovaných postav,
schematické vnější znaky pohnutí (~~jak~~ skřípot zubů, plameny v očích),
neurčitost a nejasnost popisů, šílený šlechtic, šílené a odvržené
ženy, neuvěřitelné náhody, scéna s únosem pohřebního vozu s obětí,
atd., to vše dává skutečně podivuhodnou směsici různorodých vlivů,
ale především většinou tyto prvky a jejich nemírné ^{neuvěřitelné} užívání snižují
umělecký účinek díla.

Dekorace hradů jsou tvořeny pod silným vlivem Máchovým. Je ~~docet~~
průkazné, že motivicky nebyl ani Máchův žádným průkopníkem, že pracoval
s motivy často notně omšelými, které ~~byly~~ již v jeho době pocítovány
jako poněkud zastaralé nebo pokleslé, ale docíloval velkého umělec-
kého účinku důmyslným prokomponováním všech složek díla, oprášil
motivy převzaté z loupežnické romantiky a nabíl je intenzitou pro-
žitku, měnlivostí a tajemnou nedořečeností, což vše mu umožnilo vytvo-
řit dílo znepokojivě moderní.

Sabina byl ve svých počátcích ve stínu svého šťastněji nešťast-
ného přítele a stal se jakýmsi Máchovým pohrobkem a tvůrcem legendy
máchovské. Je nutno jej vyzvednout ze stínu na místo, které mu v čes-
ké literatuře nesporně patří. V jeho historické novelistice ze čtyř-
cátých let se projevují nejen nedostatky jeho tvorby, ale i aktivní
přístup ke společenské problematice, který ukázal i na historické
tematice doby předhusitské. Svým pronikavým intelektem poukázal
na tradice husitské, a přestože umělecký záměr se mu příliš nezda-
řil, místo historické románové fresky vytvořil několik ^{průz}, kde jde
přímo o zajímavé dokumenty o době předbřeznové. V těchto prózách
zraje jeho demokratické myšlení, které se později dostávalo do
ostrých polemik s podstatnějším propracovanějším pojetím liberální-
ho tábora.

Citovaná literatura:

- 1-Voelčka Felix,Počátky krásné prózy novočeské s.336
- 2-Sučkov Boris,Historické osudy realismu,Pha 1976 s.102
- 3-Jakubec Jan,Dějiny literatury české II,Pha 1934 s.816
- 4-Vlček Jaroslav,Několik kapitol z dějin naší slovesnosti,1912 s.25
- 5-Jakubec Jan,Dějiny s.816
- 6-Vlček Jaroslav,Několik kapitol s.28
- 7-Vlček Jaroslav,Několik kapitol s.27
- 8-Jakubec Jan,Dějiny s.816
- 9-Palacký František,Dějiny národu českého Pha 1939 II. s.411-412
- 10-Sabina Karel,Kat krále Václava 1844 s.134-135
- 11-tamtéž s.212
- 12-tamtéž s.68
- 13-tamtéž s.58-9
- 14-tamtéž s.53
- 15-Sabina Karel,Scúzka na Karlovu Týně s.365
- 16-tamtéž s.382

Jazykový ideál a program Karla Sabiny
Alexandra Šlích

Na první pohled může námět tohoto příspěvku, jak je vymezen názvem, budit značnou pochybnost, pokud jde o jeho účelnost a možnost poskytnout podstatnější výsledky. Je totiž vcelku známo, že Sabina nepatřil do okruhu spisovatelů a lidí vůbec veřejně činných, kteří se koncentrovali na problémy jazykové, ^{(přímo a zjevně /} popřípadě kteří se snažili do nich) ^{zcela} soustavněji zasahovat. ~~Němohlo (konkrétně) jazykových otázek a sporů, které se u nás v 19. století objevily, nijak výrazně ovlivňovaly.~~

Ani z jednotlivých dílčích výroků, marginálně připojovaných k jiným tématům, nemůžeme zodpovědně systém jeho jazykových představ a postojů ~~rekonstruovat~~ ^{zcela} uspokojivě rekonstruovat (tím se výrazně liší např. od J. Nerudy, jehož vliv na konstituování české jazykové situace a na podobu nové spisovné češtiny byl kardinální, třebaže on sám se soustavněji programaticky vyjadřoval jen o jazyku dramatu a o jevištní řeči).¹ Navíc - Sabina byl veřejným kritikem a odpůrcem přílišné fixace českého národního procesu na jeho jazykovou, "filologickou" složku; viděl v ní přímo "viníka" slabosti a malé vnější úspěšnosti českého národního hnutí, jeho jisté "melichernosti", nepřirozenosti. I zde Sabinovo mínění determinoval, jako v mnoha případech jiných, ~~např. vzor~~ ^{podle Sabiny /} vzor polský. Koncentrace na jazykové otázky v 1. polovině 19. století ^{zabránila}, aby se obrozený proces naplnil i jinou dobovou problematikou, filozofickou a sociální - stal se proto jaksi rustikální a zůstával na samé periférii evropského vývoje a jeho progresivních revolučních komponent.²

To odpuzovalo od naší "beznadějné, nepatrné" národní věci, zajišťované "primitivními" prostředky, silné, mimořádné osobnosti (povahy "výhradné a výstřední", jako byl/např. hrabě Jiří Buquoy) a vtiskovalo našemu obrození nemilý znak jisté bieder-

maierovské přízemnosti, maloměstské šosácké opatrnosti.³ Kritika přílišného exponování jazykové složky nebyla sama o sobě nic nového a výzvy koncentrovat se na "věci samé" zazněly už r. 1837 z úst samého F. Palackého a později (v r. 1847) K. Havlíčka (podle něhož "posavad jsme jen výhradně svůj jazyk pěstovali, hádající^{use} dětinsky a bez potřeby o malichernou písmenu", pouze jsme si "hráli" a nestarali se "o další pokrok ve věcech důležitých a v životě opravdovém" (zdūr. AS) ~~4~~)⁴, tento kritický pokus o změnu směru v zacílení národního procesu však směřoval v duchu ideologie nastupujícího měšťanstva k reálné činnosti hospodářské a podnikatelské, zatímco Sabina měl na mysli především revoluční proces směřující k proměně dané společenské struktury.

občasně a nesoustavně
Sabiny reflexe o místě a úloze jazykové složky společenského procesu byly ~~nikdy~~ podníceny zvláště v 60. letech, ~~nikdy~~ hned dvěma jevy ideově politické povahy. V té době, kdy české národní společenství vstoupilo do konstitučního, politického dění jako už výrazné a pevně zformované těleso, se záhy ukázalo, že jazykové ~~úlohy~~ budou mít v souboru jeho cílů opět místo dominantní (třebaže tu měly už zčásti i úlohu záetupnou, skrývající v sobě požadavky ekonomické a mocenské⁵), a to ve formě nároků jazykově právních. Tyto cíle byly poprvé vehementně proklamovány už v l. 1848-49, a je příznačné, že už tehdy k nim Sabina jako politik a žurnalista zaujal stanovisko víc než zdrženlivé - i v tom můžeme, jako v jisté kritice per silentium, spatřovat složku Sabina jazykového programu (např. v březnu 1849 komentoval Sabina soustavně oktrojovanou ústavu - ¹⁸Je příznačné, že přitom zcela pominul jazykově právní § 4 základních práv, z hlediska českého jednak nebezpečně dvojznačný, jednak zcela nedostatečný, a soustředil se naopak na otázky svobody tisku⁶).

Druhý popud k novému promýšlení české jazykové otázky dávala už od 40. let a zvláště v letech 60. potřeba nově formulovat celkové chápání národa a jeho poslání; radikálnější složka české politické reprezentace k tomu byla přímo hnána nutností konfrontovat skutečnost polskou a českou.

Polská strana nebyla tu pro českou politiku jen pasívní konfrontační fólií; naopak, z polského tábora se už od časů A. Mickiewicze a E. Chojeckého ozývaly ostré kritiky na jazykový ráz českého obrození. Na počátku 60. let docházel Sabina pod vlivem těchto odsudků k názoru, že jazyková orientace souvisela s tím, že celá česká literatura národ dosud víc uspávala než podněcovala k akci a že hrozí nebezpečí, že tento maloměstský marasmus ~~by~~ bude v 60. letech ~~zavlečen~~ pod vedením Riegrova liberálně buržoazního křídla české politiky dále prohlubovat. Celé mladočeské křídlo včetně Sabiny přijímá tehdy za vlastní ideu, že princip jazykového vlastenectví (v němž i politické směřování nabývalo podoby jazykové), spočívající na vymezení národa jako pospolitosti především jazykové, je třeba radikálně substituovat představou národa jako společenství ideí plynoucích ze společného osudu v minulosti a společných státně politických cílů do budoucnosti, jejichž podstatou měla být radikální opozice proti rakouskému státu vedoucí k jeho úplnému popření; tento cíl měl primárně integrovat národní společenství, nikoli jazyk.⁷

Sabina neměl přitom k jazyku a k jeho funkci při konstituování novodobého národa poměr nihilistický, jeho záměrem bylo však přestrukturovat hierarchii složek, jimiž je národní společenství určováno, a dát jazykové složce postavení faktoru více instrumentálního, služebného (jakožto principu do značné míry formálního a reprezentativního, zástupného); nejvýstižněji to vyjádřil touto formulací: "Národ co osobnost zvláštní žije

a prospívá aneb umírá se svým jazykem, a jakým myšlenkám se tento za prostředek podává (zdūr. AS), takové zájmy a zásady se v národu ujímají." Aktuální poslání této myšlenky vynikne, uvědomíme-li si, že byla publikována r. 1868, kdy jedinkrát se v našich zemích v období 1848-1918 objevila reálná možnost hromadné revoluční akce v polském stylu; Sabina ^{tuto tezi/} ~~na~~ pokládal za tak důležitou, že ji chtěl vštípit co nejhlouběji do obecného vědomí, a proto ji v rozmanitých variacích častěji opakoval (dokonce i při takových příležitostech, jako byla literárněhistorická vzpomínka na život a dílo jeptišky Marie Antonie, působící v družině Čelekovského už ve 30. letech).⁸

Z tohoto hlediska se Sabina jeví jako jeden z činitelů, kteří postupně dovršovali proces národního obrození a kteří usilovali orientovat národní společenství na ideje a praktické cíle, kterými se měl národ uplatnit jako plnoprávný a rovnocenný subjekt evropského historického procesu. Tímto zjištěním však není problematika daná názvem tohoto příspěvku zdaleka vyčerpána.

— K. Sabina, jemuž se dostalo v posledních letech mnoho pozornosti i uznání jako politikovi a sociálnímu mysliteli, byl i jednou z osobností, které velice podstatně, prvořadým způsobem formovaly kulturní život; naše dnešní kulturní, literární i literárněhistorická skutečnost jím byla ovlivněna - v pozitivním i negativním smyslu - daleko hlouběji a závažněji, než jsme si stačili dosud uvědomit. A neoddělitelnou součástí při poznávání této jeho úlohy je a musí být i detailní popis a interpretace jazykové a stylové složky jeho činnosti, a to přímo v pozitivním registrování jeho vlivu v tomto směru.

Sabina působil jako literát, žurnalista a literární historik slovesně v průběhu téměř pěti decenií, a to v období, které bylo pro novodobou spisovnou češtinu rozhodující. Už sám obrovský rozsah jeho literárního odkazu, jeho mnohostrannost,

rovnat k vlivu, který dnes nepřímo na úroveň mluvené veřejné komunikace mají hromadné sdělovací prostředky).

Víme-li tedy, že už kvantitativně byl ~~Wuk~~ Sabinův jazykově výchovný vliv ohromný, tím více nás láká otázka, jaký byl po stránce kvalitativní. Aspoň zčásti můžeme odpověď dostat rozborem Sabinova novinářského a literárního díla. V tomto směru však nemáme až dosud ani zdaleka dostatečné množství přípravných materiálových studií a poznatků. Jazyk Sabinův byl kdysi sice paušálně, ale na základě rozsáhlého předběžného poznání jeho díla odsouzen: "Kvasí tam (sr. v Sabinově předběžné umělecké próze) i Sabinův český sloh, jemuž skladatel po stránce mluvnické a frazeologické nedoučil se do smrti; cizí prostředí, v kterém prožil nejvnímavější léta svého života, a chvat, s jakým po novinářsku, zpravidla na výdělek, odbyval své práce, zavinily, že dikci Sabinovu houfně znešvarují zvláštnůstky a důsledností až komickou. ("Jal se říci, šírá tma, mnoho lidí, padni v bídu a poznáš lidé, někomu přizvučiti, na tváři se mu značí bol, druh druhá sledí, skřípá zubami, vstupuje do vojště" atd. jsou perly jen namátkou vybrané; skloňování zájmen, vazby přechodníkové atd. zůstaly Sabinovi neproniknutelným tajemstvím, a dokonce i v rozlišování i a y stojí na stanovisku pravopisu t.ř. "zjednodušeného".) Po té stránce nelze si představit větší protivy, než byla např. mezi stylistou Havlíčkem a vstevníkem jeho, stylistou Sabinou."¹⁰ Máme dobré důvody - které předvedeme dále - tento jednoznačný odsudek odmítnout. Velcí představitelé naší pozitivistické literárněhistorické školy, J. Vlček stejně jako J. Jakubec, neměli obvykle tam, kde posuzovali jazykově slohovou rovinu slovesné tvorby příliš šťastnou ruku, jejich axiologická báze byla v těchto případech v rozporu s obecným vývojovým diachronním základem jejich metody, poplatna nazí-

rání značně statistickému, a navíc se opírala o ~~zjednodušené~~ úzkoprsé stanovisko školsky chápané jazykové správnosti, jak ji obsahovala gebauerovská kodifikace zjednodušená pro potřeby učebnic. Své představy a jazykové názory své doby prostě promítali do minulosti, a tím jim pak unikaly všechny pozitivní elementy posuzované dílčí jazykové struktury a jejich vzájemné spjatosti (proto se tak často omezovali na výčet "perel namátkou vybraných", které klasifikovali jako chybné). Pokud jde o Sabinu, je třeba korigovat ještě jeden soud, který se z tohoto pramenu rozšířil a který se drží dosud: jde o negativní vliv, který měl na kvalitu Sabinovy literární práce chvat a nutnost vyrábět "chlebovou" literaturu. Jistě, nelze tento vliv popřít zcela, Sabina byl ^{jeden z mála literátů té doby u nás, kteří se živil} ~~praměnkulturní pracovník u nás, který se li~~ výhradně literaturou, a to převážně mimo stálý zaměstnanecký poměr; ~~literaturou živil, ^{živil, ~~nikdy nepřestal pracovat předtím, než se zcela neovládně,~~}~~ ^{živil}; často v chvatu pracoval a často pracoval jen nebo převážně proto, že musel vydělat peníze; toto nejisté postavení s sebou neslo i rysy bohémství, jistého odstupu od ostatní společnosti i někdy od vlastního díla, ale v zásadě měl Sabina ke své tvorbě postoj velmi odpovědný. Je to pochopitelné u muže, který byl "nejznamenitější publicista a beletrista český" své doby - alespoň ve svém romanticky hypertrofovaném sebevědomí.¹⁴ Lze to prokazovat i u materiálové báze jeho tvorby - např. v rozporu s rozšířeným míněním o nedostatku "solidních dějepisných studií" (přípravných) pro jeho Obrázky ze 14. a 15. věku¹² je Sabinovo prohlášení dokonce před ^{institucí,} ~~obecnou~~ na jehož soudu o kvalitě jeho díla mu mohlo záležet minimálně, totiž před hradčanskou vojenskou vyšetřovací komisí, že pro svá beletristická díla historická sbíral data, a to v takovém rozsahu, že z nich mohl vytvořit ^(ohrubiť) zvláštní samostatnou práci historicko-publicistickou.¹³ Sabinova vlastní proklamace toho druhu může být

ovšem stěží - při obecné známosti notorické Sabinovy nespolehlivosti faktografické, zvláště pokud jde o jeho osobu (viz i dále, s.) - pokládáno za nezvratný důkaz, můžeme však naštěstí Sabinovu všestrannou péči/^{o publikovaně díle} doložit zcela nesporným⁴¹ důkazem ad oculos, a to dokonce případy, kdy zpracovával pro tisk texty, které ~~dělovaly~~ ani neměly vyjít pod jeho jménem (srov. dále výklad na s.); i tehdy věnoval úrovni své práce, včetně její složky jazykové, pozornost velmi značnou.

Pozitivní poznatky o Sabinově díle z hlediska jazykového přinesl zatím jediný badatel, a to J. Novotný.⁴⁴ Soustředil se zatím jen na některé složky, zvláště na stavbu souvětí v Sabinově díle a na některé jevy lexikální (substantivní a adjektivní složeniny); na základě své znalosti celkového rázu Sabinova jazyka podal/^{mlá} i jeho globální charakteristiku. Pro informaci budeme jeho výsledky stručně reprodukovat:

Sabinův jazyk a styl se během jeho dlouhé tvůrčí činnosti vyvíjel; v ~~jakém~~ podstatě lze v tomto procesu rozlišit dvě období, předělem mezi nimi je doba Sabinova věznění v l. 1849-57. V prvním období je jeho ^{prvotný styl} ~~styl~~ charakterizován tendencí k vysokému stylu, jehož strojenost ostře kontrastuje s jazykem běžně mluveným (Sabinovo směřování má tedy opačné znaky než tendence jiných významných literárních tvůrců 40. let, např. J. K. Tyla, AS).

V druhém období lze konstatovat znaky svědčící o směřování k větší jazykové slohové životnosti (průkazné je to v oblasti souvětí stavby - ustupují větné typy a konstrukce dodávající textu zabarvení patetické a pompézní, sloh přestává být samoučelně ozdobný a mnohomluvný). J. Novotný vidí v těchto proesech vnější jevové projevy hlubinného procesu demokratizace jazyka a pokládá ho za dílčí složku Sabinova vědomého úsilí o demokratizaci literatury, jak ho programaticky vytyčil

v r. 1848. Obsahem této demokratizace jazyka je podle Novotného "vytváření literárního jazyka blízkého živému jazyku mluvenému" (zdúr. AS). Vývoj však nebyl jednoduchý přímočarý proces, v němž jedna kvalita byla prostě nahrazena kvalitou druhou; v některých jevech byl pozdější proces občas anticipován už v prvním období, jinde se naopak objevily regrese, popř. i omyly (ten J. Novotný vidí např. v "jazykovém naturalismu" Věčného ženicha).

Obraz Sabinova jazyka a stylu se však podle J. Novotného komplikuje v 60. letech - platí sice základní teze o odklonu od starého, archaizujícího a patetického stylu, ale přitom roste úloha prostředků čistě spisovných, zřetelně diferencovaných od analogických prostředků jazyka běžně mluveného plněním touž funkcí. V tom vidí J. Novotný projev širšího obecného směřování k vyhrocené spisovnosti a pokládá ji ve shodě s některými dřívějšími pracemi i ideologicky - spojuje ji s "rostoucí národní hrdostí" a snahou vyrovnat se i "vysokou úrovní" spisovného jazyka "jiným, již vyspělým národům"; tím sílí v tomto období reprezentativní funkce spisovného jazyka (Sabina se tedy v principu v tomto období - na rozdíl od období prvního - zapojuje do obecnějšího dobového jazykově slohového směřování, AS). Vrchol jazykové a slohové tvůrčí aktivity nachází Novotný v Oživených hrobech - zde Sabina dospěl k poměrně živému literárnímu jazyku, zbavenému archaismů i vypjatých znaků knižních, a naopak úspěšně využívajícímu i prvků jazyka běžně mluveného, které se chápaly už jako hovorové.

V jednom bodu zasluhuje Novotného konstrukce další úvahy a výzkumy. Její autor předpokládá, že Sabinův jazyk se od 60. let dostává do obousměrného kontaktu s "tehdy již se šířící a konsolidující hovorovou češtinou", že je jí ovlivňován a zároveň se na jejím uplatnění podílí; to se týká podle auto-

ra zvláště Oživených hrobů.

K teším tohoto druhu nám chybí a bohužel bude asi už vždy chybět přímo pozorovatelný a analyzovatelný materiál, musíme se spokojit s fakty sekundárními. A ty se zdají nasvědčovat spíše tomu, že hovorová (což je v tomto případě konverzační) čeština byla v tomto období ještě stále v samých záročcích. Ukazuje to rozbor jazyka dramatu i přímých řečí v próze směřující k realismu. Zatímco tam, kde se mohl spisovatel opřít o jazykovou realitu lidové, nespisovné konverzace městské i venkovské, dosahoval už od 40. let často významných úspěchů a vytvářel jazykově estetické hodnoty trvalejší platnosti (např. v Tylových báchorkách a dramatických obrazech ze současného života - srov. zvl. Paličovu dceru, ve vesnické próze K. Světlé, v povídkách Hálkových a Nerudových); ~~zde~~ tam, kde jazykovou fólií v životní realitě měl být ^{reading} jazykový styk vzdělaných vrstev, tvůrčí umělecký proces stále ještě visí ve vzduchoprázdnu a výsledky mají výrazný ráz umělé konstrukce (srov. pražské romány a povídky Světlé, romány Pflegra Moravského, ba i dramata Bozděchova, který v tomto směru dospěl nejdále; tento stav se zcela nevyřešil ještě ^{ani} mnohem později - jako příklad lze uvést např. ještě Raisova Pantátu Bezouška z r. 1894, jehož umělecká neúspěšnost je mimo jiné i následkem ostré disonance mezi přirozeným, barvitým projevem titulního hrdiny a zcela neživotným, papírovým a nepřirozeným způsobem vyjadřování jeho vzdělaného pražského syna a jeho rodiny). Obdobný obraz dostáváme pro 60. léta i z nepřímých svědectví, a to i tam, kde se týkají vůdčích skupin tehdejší kulturní a politické české veřejnosti. Připomeňme tu důležité a zajímavé svědectví z memoárů R. Tyršové: pro pražskou národní společnost 60. let, zvláště pro její ženskou složku, byla česká konverzace svým způsobem politický úkol, ale zá-

roven to byla muka. Nedostávalo se potřebných výrazů, frazeologických obrátů, zvláště zdvořilostních, "většina paní tehda v konverzaci zadržovala po německu". ^{mnohé} ~~Wurde~~ z nich pocházela z rodin sice českých, v nichž se však česky nechtlo a v nichž jakýkoli kontakt se spisovným jazykem byl nulový. Česky nedovedla plynne konverzovat např. ani žena známého politika F.A. Braunera. - Bylo nutno se koncentrovat na formální stránku projevu, a proto tam, kde byl mluvčí zaujat hlouběji sdělovaným obsahem, přecházel automaticky na jazykovou bázi německou. Bilingvismus byl v této společnosti ~~základním jazykovým stavem~~ ^{de facto}, přičemž často dominoval jako základní jazyk německý. Dámy jako hraběnka Eleonora Kounicová nebo K. Světlá, které byly v české konverzaci sběhlé, ~~vzbuzovaly~~ ^{vzbuzovaly} obdiv; ostatní se na společenské setkání, kde se mělo mluvit česky, předem připravovaly (některé braly proto české kondice, např. u V. S. Tomíčka, autora nejrozšířenější tehdejší české mluvnice) a chvěly se obavami před přítomností "vážného, suše zdvořilého" F. Palackého, před nímž bylo třeba "dávat pozor na volbu slov a užívání pádů" - což mívalo nakonec zase ten následek, že se "přepínalo" na jazykový kód německý. (Máme sice po ruce vzácný literární dokument velké hodnoty, který ukazuje na existenci pružného a přirozného konverzačního jazyka vysoké úrovně - jsou to listy B. Němcové -, avšak i v tomto případě lze analýzou prokázat jako jeho bázi jazyk běžně mluvený, nespisovný.) Retardačním momentem pro vznik, stabilizaci a šíření přirozené konverzační češtiny na spisovné bázi byla do značné míry i archaizující kodifikace, a její negativní působení průběhem druhé poloviny století sílilo (zvl. vydáváním Brusů). Spisovný jazyk v psané formě se sice propracovával a rozvíjel, konverzační hovorová čeština však byla vlivem společenských okolností i traumatizujícího velkého rozestupu

mezi spisovnou kodifikací a jazykem běžně mluveným spíše proklamovaný úkol než živá realita. Můžeme sice postihnout nepřímé náznaky, že tohoto volního úsilí o rozvinutí spisovné konverzace se programově účastnili i literáti té doby, např. J. Neruda, který odmítal jako nástroj konverzace češtinu obecnou a volal po tom, aby se spisovný jazyk stal nástrojem i neveřejného jazykového styku vzdělaných vrstev a sám patrně tento požadavek ve své jazykové praxi uskutečňoval, avšak běžná praxe mu byla stále vzdálena.

Jsou tedy důvody pro to, abychom kauzální vazbu mezi jazykovou realitou a jejím obrazem v literatuře, popř. odrazem v beletristické produkci (např. žurnalistické) viděli opačně. Při slabosti tehdejší hovorové češtiny byla ona tzv. demokratizace jazyka v umělecké i neumělecké literatuře produktem tvůrčího úsilí, jistým konstruktem, předobrazem toho, co se mělo v jazykové komunikaci mluvené teprve uskutečňovat. Tím se hodnota toho, čeho dosáhl např. i Sabina v Oživených hrobech (a do jisté míry i jinde, např. v románu Morana), jeví v jiném světle. Inspiračním jazykovým zdrojem byl primárně stále nespisovný jazyk běžně mluvený, a na něm se vytvářel vlastní, literární obraz spisovné konverzace. Dosáhl-li Sabina a někteří jiní spisovatelé té doby, např. Neruda ve fejetonech, úspěchu, který si zachoval působivost dodnes, lze v tom vidět jednu z významných položek úspěšného uskutečnění jejich jazykového programu.

Existuje však ještě jedna plodná cesta, jak proniknout k Sabinovu jazykovému ideálu a programu; je jí soubor faktů, které poskytuje textologie. Sabinovy představy o jazyku, o hodnotách připisovaných jeho jednotlivým jevům i o směru, kterým by se měl vývoj spisovného jazyka ubírat, jsou postižitelné tam, kde redigoval nebo upravoval po jazykové stránce

texty jiných autorů. Máme k dispozici celý soubor takových textů; jejich rozsah i míra zásahů plně dostačuje k tomu, aby bylo lze rekonstruovat Sabinovo nazírání na jazykové otázky jako celek. Z hlediska metodologického je podstatné to, že základním textovým materiálem, na nějž se jako druhá rovina navrchovaly Sabinovy úpravy, byly jak práce významných slovesných tvůrců (M. Z. Poláka, K. H. Máchy, B. Němcové, K. Havlíčka), tak osobností i z jazykového hlediska druhohradých, reprezentujících běžnou průměrnou spisovnou jazykovou praxi (J. E. Sojky), a že zároveň jde o texty reprezentující v několika průřezech celý obrozený jazykový proces od let desátých do první poloviny 60. let.

Tyto zásahy se týkají všech jazykových rovin; podáme nejříve jejich přehled:

1. Některé úpravy v grafické rovině směřují k důslednému uplatňování a dodržování pravopisné kodifikace (zýtra > zítra, blištit se > blyštít se), mění se předpony a předložky s, z, a to vcelku ve směru k dnešnímu stavu (sesílit > zesílit; spropadený > zpropadený atd.), ale také opačně, ve směru k vytvoření souladu mezi grafickým a fonickým obrazem slova (způsobit > spůsobit apod.), přizpůsobují si přejatá mezinárodní slova domácí grafické soustavě, např. (nesoustavným) odstraňováním geminovaných grafémů (opposiční > oposiční, kollega > kolega), nebo se naopak restituuje stav výchozí, např. v psaní i/y (ídilla > idyla), v psaní vlastních jmen (Robespierre > Robespierre) apod. Značnou pozornost upravovatele poutala problematika hranic slov v písmu - v protikladu k běžné dobové praxi chápal jednoslovně značný počet spojení, která nabývala povahy spřežky { příslopečné, předložkové }, např.: na polo > napolo, v zađu > vzađu, na mnoze > namnoze, přeďe vším > především; u prostřed > uprostřed, který koliv > kterýkoliv), je-

noslovně chápal i ustalující se výrazy spojkové (jest-li > jestli; proto že, popř. proto, že > protože); naopak ~~rušil~~ zastarávající způsob psaní předložky, popř. zájmena ~~dohromady~~ s kondicionálními tvary slovesa být (žeby > že by apod.); objevují se však i úpravy opačného směru, svědčící o dvoj-slovném chápání (navždy > na vždy, beztoho > bez toho). Zásahy v psaní velkých písmen nejsou časté, avšak mají svou váhu obsahovou; ruší se v přímých řečích velké písmeno u osobních a přivlastňovacích zájmen, pokud se týkají osob ideových odpůrců: Váš > váš; stejně tak jako se ruší majuskule u slov Bůh, Boží.

Příznačným rysem osobního stylu v grafické rovině je zásadní a téměř zcela důsledný odpor ke zkratkám; rozvádějí se v plná pojmenování, nebo se nahrazují jinými pojmenováními (týká se to zkrácených apelativ: zák., tisk., p., prof., dr., a pochopitelně zvláště zkratk ~~uvedených~~ rodných jmen: P. > Pavel, Alois. Krásovi > Aloisovi Krásovi; zvláště jsou rozváděny zkratky méně obvyklé, jako sn. ř. > sněm říšský a iniciálové zkratky, popř. zkrácená pojmenování vlastní: N. N., popř. Nár. nov. > Národní noviny; s tím souvisí i tendence místo číslic užívat v textu plných pojmenování (za 10 minut > ...deset..., apod.). Předmětem pozornosti, i když nesonastavné, byla při úpravách^ě interpunkce; upravovatel postupoval často zcela mechanicky (např. rušil čárku před každou spojkou a), v jiných případech zřejmě naznačoval odlišné chápání v kladení pauzy (např. u volných větných členů). Závažné jsou zásahy do psaní uvozovek a závorek, ty však mají už většinou motivaci obsahovou a ideovou.

romny

2. Významné jsou zásahy ~~do~~ ^{romny} zvukové ~~podoby~~. Programově se odstraňují hláskové podoby internacionalismů ukazující na zprostředkovací úlohu němčiny a typické pro běžně mluvený jazyk (konstituce > konstituce, studium > studium atd., - ojedinelé zůstaly však i podoby nezměněné, např. instance), stejně jako zakončení -t, popř. i -d u ženských substantiv (bolest > bolest, čest > čest, výpověď > výpověď apod.). V souladu s dobovou normou se upravuje podoba čtyři > čtyry (pokud se nevztahuje k mužským životným substantivům). Náslovné ou- se mění v ú-, zvl. u jmen se základem ouřad- (ouřední > úřední), obdobně učinek > účinek apod. (jsou ^u í ojedinelé zásahy opačného směru). Podoby smejšlí, skrejvá se mění v smýšlí, skryvá (P). Zúžené -í- se v základu slova restituuje na -é- (rozlíhat se > rozléhat se, střívko > střévko (P) atd.).¹⁹ Velmi podstatné a signifikantní jsou úpravy kvantity, v souhlasu se skutečností, že právě kvantita byla jedním z nejcitlivějších míst vývoje obrozené normy. Především se v upravovaných textech ve velkém rozsahu (zavádí / kvantita), v souhlasu s vývojovým směřováním novočeské ortoepické normy (příslušet > příslušet, upřimný > upřímný, jmeno > jméno, leto > léto, oblekl > oblékl (i P), pohledl > pohlédl, ~~zpusoby~~ způsoby (M) ~~jinak~~ jinak (P), ~~byti~~ byti (P); označuje se vyslovovaná délka infinitivů: převezti > převézti, naditi se > nadíti se); naopak se krátí kvantita ve slovech jako ňadra / apod., u slovotvorného typu jmen na -tel (dobývatel > dobyvatel apod.). Najdou se však i případy opačné, tj. úpravy jdoucí proti směru vývoje; všechny však lze vysvětlit doznívající tendencí - v obrození velmi silnou - vyrovnávat kvantitativní poměry v základech slov téže slovní čeledi (zrada > zráda, srov. zrádce, další > dálší, srov. dále, zdárný > zdrný, srov. zdar, lije > líje, srov. lít apod.). kníha (M), ními (M), jinak (P), krýjí (P)

V případech úprav, kde dnešní čeština má spisovnou dubletu, sledoval upravovatel většinou předpis Jungmannovy kodifikace (dveře > dvěře). Nestabilita obrozené kvantity, doznívající ještě i v druhé polovině století, měla za následek, že se i v tištěných textech objevovaly poměrně často podoby nekorrektní nebo umožňující dvojsmyslnou interpretaci; v těchto případech upravovatel zasahoval velmi pečlivě a důsledně (prácička > prácička, tj. "malá práce", neustál se šklebiti > neustal..., poháněl ústavu > pohaněl..., apod.) Celkem nesystematicky a ojediněle zaváděl označení vyslovované délky v cizích slovech (organ > orgán), důsledně měnil Horvat > Horvát. K příznačným rysům upravovatelova idiolektu patřila tendence k ďalekosáhlé vokalizaci neslabičných předložek (z dvou > ze..., v zlém > ve..., v službě > ve..., atd.; ojediněle - a v případech shodných s vývojovým směřováním - odstraňoval však vokalizaci v případech jako ve krvi > v...) (v své kronice > ve své...). Zcela ojediněle je zásah motivován důvody eufonickými (k povolání jeho ho připravovali - "jeho" vypuštěno, apod.).

3. Změny v rovině formálně morfologické probíhaly v několika různých směrech. U substantiv maskulin se odstraňovaly některé koncovky zastarávající (2. p. národu > národa, oblouka > oblouku (P), 6. p. pl. ostrovích > ostrovech apod.) a zaváděly se koncovky "spisovnější" (na sněmu > sněmě); u feminin se preferovaly koncovky typu píseň (v mezech > mezích apod.), jiné změny byly vyvolány spíše osobní preferencí (dávala se přednost podobě 1. p. pl. na -ové před -i: básníci > básníkové, podobě 3. p. sg. na -ovi (redaktoru > redaktorovi apod.). Někdy se v 2. p. pl. maskulin zaváděl "spisovnější" tvar na -ův místo -ů (Husitů > Táborův). Zastarávající norma se držela v případech substitucí typu sankce > sankcí, stejně jako v důsledném zachovávání tvrdého skloňování adjektiva cizý. Naopak

v skloňování číslovek 2, 3, 4 se občas zaváděly tvary shodné s jazykem běžně mluveným (dvěma > dvoum¹⁹ apod.). Dalekosáhlou péči věnoval upravovatel tvarosloví (a i slovotvorné stránce) zájmen, jak osobních (např. upravami typu 4. p. jehož > jejž) a přivlastňovacích (např. jich směr > jejich...), tak zvláště ukazovacích, především zájmena týž, u něhož se spisovná kodifikace neopírala o živou normu (např.: tož heslo > totěž..., v též schůzce > v téže..., tohož zákona > téhož...; po tomž čtení > po tom!..., apod.); tendence k zespisovnění se projevovala náhradami kratších tvarů zvratných zájmen delšími v nepříznakovém postavení (předráždit si žaludek > ...sobě.. apod.). V oblasti sloves sledovaly úpravy dost důsledně záměr prosadit kodifikaci (např. 3. os. pl. chtějí m. chtí, důsledné rozlišování sloves typu sázetX prosit, trpět (i v P) apod.). Pokud jde o zakončení infinitivu, lze registrovat úpravy v obojím směru, kvantitativně však naprosto převládají substituce typu být > býti. Z obdobného motivačního zdroje plyne i častá úprava tvarů 3. os. préterita, do nichž se dodává tvar pomocného slovesa (umřel > umřel jest); paralelně s tím se nahrazují i tvary složeného pasíva s elipsou pomocného slovesa tvary explicitními (v Uhřích rozdmýchána válka > ...rozdmýchána jest...)

4. V rovině morfologicko-syntaktické lze vytknout také několik příznačných jevů. Především lze pozorovat výrazný sklon, pokud jde o konkurenci slovních druhů, preferovat vyjádření pomocí adjektiva na úkor adverbia (typu: vše marně > vše bojevání marné, slunce nekaleně líbalo > ...nezkalené..., výrok porotní byl jednohlasně > ...jednohlasný; přátelé, jakož byli... > ...jací..., někteří s více, někteří s méně štěstím > někteří s větším, někteří s menším štěstím (M) apod.). V jmenném adjektivním predikátu se dává přednost tvarům jmenným, a pokud složeným, tedy v instrumentálu. Ve shodě s kodifikací se upra-

vuje plurálová shoda u neuter (své ramena > svá ramena (P)).
 Jedním z nejvýraznějších rysů spisovného idiolektu upravovatele
 v obecně je velice důsledné zavádění tvarů plurálových i v indikativu i kondicionálu. Naopak značnou averzi prozrazují
 zásahy vůči přítomnému historickému. Poměrně pečlivě se při pro-
 cesu úpravy sledoval vid slovesa; většina těchto úprav má však
 dosah i pro obsahovou a ideovou rovinu textu; mezi úpravami
 se vyskytují i dokonavé infinitivy ve spojení s inchoativním
 slovesem jmout se (tento způsob vyjádření ^{ne}patřil ^{stak} mezi výrazné
 znaky idiolektu upravovatele. Drobný, leč pro upravovatele
 příznačný typ posunů pozorujeme v oblasti kategorie mluvnic-
 kého čísla; poměrně často se nahrazují singulární tvary sub-
 stantiv plurálovými, přičemž motiv je v zesílení "logičnosti"
 textu (jde o pojmenování substance skládající se jakoby z více
 jednotlivin"), např.: Porota odejde > Porotci odešli; život
poslanců byl v nebezpečí > životy...byly...; noviny nejrozma-
nitější tendence > ...nejrozmanitějších tendencí; mnohý veli-
ký palác > mnoho velikých paláců (P).

5. Jistý počet zásahů se týká i jevů slovotvorných. Lze
 pozorovat tendenci přesněji rozlišit některé sémanticky už
 diferencované slovotvorné typy (stanovisko > stanoviště, ve
 významu místním apod.), osobní preferenci některých slovotvor-
 ných typů (abstrakt na -itost, jako celost > celitost, zákon-
nost > zákonitost) a výraznou snahu měnit typ adjektivní -
 v rozporu s dobovou kodifikací, a někdy i s ustalující se nor-
 mou (typ žaláří > žalářní, pravidelní > pravidelný (P), ale
ručniční > ručničný (P), hedvábný > hedvábní (P)). Některé úpra-
 vy stabilizují slovotvornou podobu přejímaných slov, např.
materielně > materiálně, filiála > filiálka apod. V ostatních
 případech - většinou u slov neohybných slovních druhů - šlo
 při úpravách o rozhodování mezi dvěma slovotvornými variantami
 ve významu "dodržování zákonů"

mi; většinou se substitucí uplatňovala podoba "spisovnější", méně obvyklá v běžném jazykovém styku (takřka > takořka, tenkrát > tenkráté, jenom > jen atd.), odstraňovaly se však podoby nabývající zřejmě už příznaku archaičnosti (stranu > stran (předl.)) nebo podoby, kdy synsémantický výraz byl homonymní s tvarem výchozího autosémantického slova (vzdor > navzdor (předl.)²¹). V některých případech se rozpory mezi tendencemi, které působily na ustalování spisovné normy na poč. druhé poloviny století, projeví v kolísání, které vedlo k úpravám oběma směry (např. disjunktivní nebo > neb, ale i neb > nebo) nebo k opravám podob méně obvyklých (např. poznenáhle > poznenáhla). Touž nerozhodnost ~~mezi~~ tendencemi k výlučnosti a k demokratizaci prozrazuje i poměr relativních slov s partikulí -ž a bez ní: úpravy probíhají oběma směry, převažují však případy, kdy se -ž vypouští (kterýž > který, kdož > kdo, kdež > kde atd.)

Poměrně značný je i počet úprav v prefixaci sloves; někdy jde o volbu přesnější významové nuance, jindy o volbu podoby méně exkluzivní (předzvídat > předvídat, apod.), jindy konečně o volbu podoby, které autor úpravy dával přednost (např. substituce jako čekat > očekávat)²².

6. Úprav týkajících se lexika je velké množství, převažují však ty z nich, které jsou primárně inspirovány motivy obsahovými a ideovými (s jazykově slohovou charakteristikou osobnosti upravovatele souvisí to, že často jde o volbu výrazu

expresivnějšího, hodnotícího nebo intenzifikujícího jako: vo-
lat > jásat, čistý > žhoucí, jindy o výraz přesnější, z hledis-
ka komunikačního "logičtější").

Kromě toho je průkazná tendence k volbě lexika výrazněji
spisovného, knižního (dělat > činit, jen > toliko, není co (po-
chybovat) > nelze, ne > nikoli, přirovnávací a apoziciční jako (ž-
to) > co, když > anť, pomalu > znenáhla (P)), avšak některé vý-
razy byly naopak odstraňovány, zřejmě jako už archaické nebo
příliš individuální (anobrž; pohrda > potupa apod.); zajímavý
je v tomto ohledu vztah upravovatele k slovesu dít: objeví-li
se v předloze, nahrazuje ho upravovatel synonymním a také kniž-
ním, ale méně exkluzivním slovesem pravit; v jiných případech
ho však sám do textu zavádí (např. jako náhradu za velmi pří-
znakové verbum dicendi vyjevovat). Tendenci k zeslabení kniž-
nosti podpírají úpravy, kdy se tvary zájmena jenž substituují
zájmenem který. Upravovatelova pozornost byla často poutána
zájmenem veškerý: na jedné straně ho vypouštěl nebo substitu-
oval (např. adjektivem celý), na druhé straně ho jindy zase za-
váděl do textu sám - jediné možné vysvětlení vidíme ve snaze
jinak v textu rozdělit intenzifikační vrcholy.

Upravovatel nijak nebyl zaujat proti přejatým ^{vnese} interna-
lismům, sám je do textu uváděl (např. protestovat, internovat
apod.), byl však velmi dobře poučen o puristických požadavcích
zaměřených proti germanismům a v praxi se ~~6~~ snažil respek-
tovat (položená otázka > daná...; držet slovo > dostát slovu,
odbyvat schůzi > schůze byla; spisovatel líčí. jak následuje >

expresivnějšího, hodnotícího nebo intenzifikujícího jako: vo-
lat > jásat, čistý > žhoucí, jindy o výraz přesnější, z hledis-
ka komunikačního "logičtější").

Kromě toho je průkazná tendence k volbě lexika výrazněji
spisovného, knižního (dělat > činit, jen > toliko, není co (po-
chybovat) > nelze, ne > nikoli, přirovnávací a apoziční jako (ž-
to) > co, když > anť, pomalu > znenáhla (P)), avšak některé vý-
razy byly neopak odstranovány, zřejmě jako už archaické nebo
příliš individuální (anobrž; pohrda > potupa apod.); zajímavý
je v tomto ohledu vztah upravovatele k slovesu dít: objeví-li
se v předloze, nahrazuje ho upravovatel synonymním a také kniž-
ním, ale méně exkluzivním slovesem pravit; v jiných případech
ho však sám do textu zavádí (např. jako náhradu za velmi pří-
znakové verbum dicendi vyjevovat). Tendenci k zeslabení kniž-
nosti podávají úpravy, kdy se tvary zájmena jenž substituují
zájmenem který. Upravovatelova pozornost byla často poutána
zájmenem veškerý: na jedné straně ho vypouštěl nebo substitu-
oval (např. adjektivem celý), na druhé straně ho jindy zase za-
váděl do textu sám - jediné možné vysvětlení vidíme ve snaze
jinak v textu rozdělit intenzifikační vrcholy.

Upravovatel nijak nebyl zaujat proti přejatým ^(nase)interna-
lismům, sám je do textu uváděl (např. protestovat, internovat
apod.), byl však velmi dobře poučen o puristických požadavcích
zaměřených proti germanismům a v praxi se ~~je~~ snažil respek-
tovat (položená otázka > daná...; držet slovo > dostát slovu,
odbyvat schůzi > schůze byla; spiscvatel líčí, jak následuje >
...takto, jeden > někdo (P), pozůstávat z něčeho > záležet
z něčeho (P) atd.), třebaže se proti těmto principům publicis-
tický vyslovoval.²³ Z okrajových jevů připomeňme odpor k po-
češťování rodných jmen (Ludvík Štúr > Ludevít..., apod.)
a k nadměrnému užívání verbálních substantiv. ^(upravovatel)

Poměrně hojně měnil/lexikon

a k nadměrnému užívání verbálních substantiv. *(upravovatel)*

Poměrně hojně měnil/lexikon

Polákův (být vysazen něčemu > být vydán něčemu, váhorovnost > rovnováha, položení > krajina, skotovožní > kočovní (národové), pozorovat někoho jako něco > považovat někoho za něco, atd.), občas i Máchův (tehdy > tedy, spíš > nyní, zůstávám > trvám atd.); uváděl zřejmě podle svých představ jejich texty do sou-
(podle svých představ)
ladu s novější lexikální normou, popřípadě je slohově precizoval nebo diferencoval.

7. Rozsáhle se zasahovalo při úpravách v rovině syntaktické. Upravovatel dával přednost předmětovému genitivu včetně genitivu záporového (vymáhat něco > něčeho, nezakusit co > čeho, apod.), často korigoval užití předložkového výrazu (opravou rekce, např. vyjma s Gen. > Ak.; zavedením předložky jakožto explicitního ukazatele vztahu, např. být chován delší čas > ...po delší čas, mít následek > mít za následek, užitím jiné, sémanticky přiléhavější předložky nebo předložky obvyklé v jistém stylovém okruhu, např. zákon z r. 1803 > ... od r. 1803, podle uzance administrativního stylu napodobujícího němčinu, promluvit na někoho > ...k někomu (P)).

Jiné úpravy směřují k uvolňování těsnosti syntaktických vztahů. Zmíněná už nechť k substantivu verbálnímu se někdy projevuje jeho náhradou volnější infinitivní vazbou (úkol chránění > úkol chrániti), řetězovým posunem se opět někdy infinitivní vazby nahrazují vedlejší větou (nemít síly opřít si > nemít tolik síly, aby...). Charakteristickým znakem jazykových představ upravovatele je jeho vztah k přechodníkovým vazbám. Kromě toho, že občas koriguje užitý přechodník, pokud jde o jeho formu, a to ve shodě s kodifikací, poměrně často přechodníkovou vazbu ruší; nahrazuje ji někdy odpovídajícím slovesným adjektivem (záležejíc > záležící, přišedše > přišedší, apod.), jindy větou vedlejší nebo větou hlavní; přitom však dovedl ocenit výhody, které kondenzační vyjádření přechodníkem spisovnému vyjadřování skýtá, mnohé přechodníkové vazby ponechával a někdy jim i nahrazoval hlavní větu souřadného souvětí, pokud z hlediska slohového působila příliš primitivně. Jiným typickým znakem jsou úpravy nahrazující neosobní pasívní konstrukce osobním aktivním vyjádřením.

Rozsáhlé úpravy zasáhly i stavbu souvětí celků; uplatňovaly se přitom dvě protichůdné tendence - jednak se spojova-

ly samostatné celky ve vyšší, rozsáhlejší útvary, jednak se naopak rozsáhlá souvětí rozdělovala na několik celků kratších a skladebně jednodušších. Obojí tento typ změn je však obvykle velmi jasně motivován - v prvním případě jde o to, aby byly v jeden syntaktický komplex spojeny výpovědi, které jsou součástí jednoho složitého myšlenkového komplexu, popř. aby vztahy mezi nimi byly explicitně vyjádřeny příslušným spojovacím výrazem, v opačných případech jde o to, aby se rozdělovaly příliš dlouhé celky, kde jednotlivé věty jsou jen juxta pozičně kladeny za sebou, takže vzniká nežádoucí stylový efekt aglutinačního navazování, typického pro běžný spontánní ^{nekultivovaný} mluvený jazykový projev. S touto tendencí k preciznímu propracování syntaktické stavby souvisí i případy, kdy se text přestylizovává tak, že se souvětí s dvoustupňovou závislostí nahrazuje souvětím se závislostí trojstupňovou. Týž princip je podkladem pro náhrady víceznačných spojovacích výrazů výrazy jednoznačnými (jak > jakmile, a > než, třeba > nechť by, apod.). Do textu se vsunují zhusta výrazy, jimiž se sémantika vztahů explicitně vyjadřuje (tedy, totiž, však apod.), stejně jako se hojně spojovacím výrazem blíže vymezuje nadvětný vztah. Příznačný je přitom upravovatelův vztah ke spojce i jako prostředku nadvětného spojení. Tento spojovací postup je slohově příznakový, má zřetelné knižní zabarvení (a měl ho i v polovině 19. stol.); užívalo se ho v té době často zcela mechanicky. Úpravy jsou v našem případě obousměrné (navozovací I se někdy ruší, jindy naopak zavádí), ~~navozovací~~ ^{však} nej sou libovolné ~~ruší~~ ^(se) tam, kde jde o pouhou stylistickou manýru, zavádí se naopak tam, kde je mezi dvěma větnými celky těsnější sémantický vztah.

Upravovatel dával v neuměleckých textech přednost nepřímé řeči před přímou (zřejmě proto, že je intelektuálněji způ-

sob vyjádření), popř. "logičtěji" zařazoval přímou řeč do syntaktické struktury uvozovací věty, kde to bylo možné (obyvatelstvo provolávalo: "Sláva!" > ... "Slávu!").

Z výchozího textu byla často odstraňována odkazovací zájmena - zřejmě z toho důvodu, aby se spisovný projev odlišil výrazně od projevu mluveného, který v češtině těmito zájmeny oplývá (v čemž se viděl nežádoucí vliv němčiny), jsou ojediněle však i případy opačné, a to tehdy, kdy zájmeno nemá funkci odkazovací a kdy je slohově na místě (I netrvalo dlouho > Netrvalo to dlouho; předložit si otázku s nejtrpčím citem > ... s tím nejtrpčím citem, apod.)

Slohovým motivem byl upravovatel veden i ve snaze odstraňovat opakované výrazy; týká se to především předložek (typ: v novinách a v časopisech > ... a časopisech, nic méně a nic více > nic jiného (M)), ale i případů jiných, kdy opakování intenzifikovalo vyjádření - v těchto případech úprava text většinou slohově ochuzuje. Do rozporu s touto tendencí se někdy dostávala stejně silně prosazovaná tendence rušit eliptické vyjadřování, zvláště pokud šlo o výrazy gramatické; proto se doplňovaly často tvary pomocných sloves apod. Táž snaha po explicitnosti a co největší logičnosti výrazu vedla upravovatele k hojným vsuvkám výrazů nebo spojení, která měla text sémanticky co nejvíce zbavit závislosti na situaci a kontextu.

8. Snad vůbec nejcitlivějším elementem jazykové struktury ve vývoji spisovné češtiny 19. stol. byl slovosled,²⁴ to se tak (v rozsáhlé) míře projevilo v úpravě textů, které zde sledujeme. Úpravy slovosledné jsou velmi rozmanité, projevují se v nich často tendence zcela protichůdné, a to jak pokud jde o přesuny v základních slovosledných typech, tak v slohovém efektu, který je doprovází.

Předmětem pozornosti je v první řadě slovosled shodného

přívlastku (slohově příznaková antepozice neshodného atributu je už v tomto období v publicistických i uměleckých textech vzácností, srov.: některých obывatelů země české mravy, povahy a způsoby > mravy, způsoby a povahy některých obyvatelů země české (M)). Poměrně často se úpravou přesunuje shodný atribut za určované substantivum, a to jak v pozici na konci větného celku, tak uvnitř něho - motiv je zřejmě ve vyšší spisovnosti, příznakové knižnosti tohoto schématu (např. český lid povznášeti k pravdě > lid český..., Zdali tato opozice ... měla vésti k ... mírnosti > ... opozice tato...; Palacký ... podotknul..., tu že naše povinnost, bychom ... hotovili se... > ... povinnost naše...; (vláda) na veškeré soustátí rakouské absolutistickým způsobem tolik neštěstí byla uvalila > ... způsobem absolutistickým..., apod.).

Ale ojedinělé nejsou ani zásahy opačné. Objevují se především tam, kde spojení má povahu (více či méně) jednoho sémantického celku, komplexního pojmenování (Lípa slovanská > Slovanská lípa; Jutrzenka krakovská > krakovská Jutrzenka apod.), ale objevují se i případy, kdy jde o zcela volné syntagmatické spojení - zde přesun zbavuje text příznaku spisovné výlučnosti, knižnosti, a sblížuje ho s jazykem běžně mluveným (např.: komora neměla více síly mužné s prospěchem se opřítí vládě > ... mužné síly...; (Havlíček) práva hájil národu do chvíle poslední proti... > ... do poslední chvíle..., práce ta > ta práce (M), apod.).

Zvláštní ulohu měla konstrukce s nekontaktoým postavením shodného atributu. Tento slovosledný model měl dlouhou tradici, už od dob vrcholné prózy renesanční; v obrozenské češtině byl znovu oživen a v umělecké próze estetizován (zvl. v slovosledných rytmiizovaných klauzulích Polákových a Máchových).

V 60. letech jeho estetická působivost už zřejmě zanikla, zůstal jen silný příznak knižnosti, až archaičnosti. Proto se úpravami tyto slovosledné konstrukce ruší (např.: boj proti Němcům vášnivý podnikl > boj vášnivý proti Němcům..., atd.); jen zcela ojediněle se objeví případy, kdy úprava naopak tuto konstrukci vytvoří (a to v textu, který sémanticky nedává podklad pro patetickou stylizaci); zde jde zřejmě o rezidua starších slovosledných návyků (Šarvátky s cenzurou byly mnohé > Mnohé měl šarvátky s cenzurou).

Bylo-li substantivum rozvito současně dvěma shodnými atributy, projevoval upravovatel zajímavou snahu vytvořit slovosledné konstrukce symetrické tak, že jeden atribut předcházel, druhý následoval; úprava byla zřejmě spojena s efektem rytmickým (např. Všichni naši čeští deputovaní > ..Naši deputovaní čeští; žurnály radikálnější naše > radikální žurnály naše, apod.; příznačné jsou dva zásahy ~~nutěné blízkostí~~, kde se syntagma naše řeč inverzí obrací v příznakové řeč naše, zatímco/následující spojení řeč naše národní se naopak mění na naše řeč národní). Ojediněle se setkáme i s jiným typem změn, např.: ze středu tiché rodiny své > z loktů tiché své rodiny (zde je alespoň výrazně spisovné pořadí dvou anteponovaných atributů); avšak konstrukce shodná plně se ^{literárním} typem základním pro běžně mluvený jazyk byla pocítována stále ještě jako příznakový, příliš hovorový, a objevoval se jako výsledek úpravy poměrně zřídka (cech ten literátský > ten literární cech).

Obdobné hledání vhodného plně spisovného slovosledného typu ukazují i úpravy postavení příklonek, zvláště reflexivního zájmena; úpravy většinou směřují k vyhraněnější spisovnosti přesunem příklonky do kontaktového postavení se slovesem, a je-li už ve výchozím textu v tomto postavení, přesou-

vá se alespoň za slovesný tvar (např.: bylo předzvídati, že se z Pražských novin stane list vládní > ... stane se..., Bo-roš se chce bránit > ... chce se...); opačný postup, tj. přesun příklonky do postavení podle rytmického principu, je zcela výjimečný.

V podstatě tytéž poměry jsou v postavení sponového a pomocného slovesa být (deputacím není přístup do sněmovny povolen > ... není povolen, apod.).

Zcela rozkolísáno se jeví v zrcadle úprav postavení určitého verba - starý princip, s ~~malou~~ ^{slovesu} koncovým postavením, měl už zřejmě příznak silné knižnosti, kromě toho působil na jeho rozklad pocit, že jde o slovosled výrazně německý (a ten se v českém jazykovém prostředí rozšířil i na věty hlavní), ale na druhé straně byl zřejmě stále ještě spojován s kultivovaným spisovným ^zprojevem jako jeden ^zjeho integrální ^{pr}příznaků. To se projevilo tím, že úpravy probíhají promiskue oběma směry (Co se ostatně často již řečené mírnosti týče, řekli jsme... > Co se ostatně týče...; k tomu ke všemu posloužilo tehdejší rozkvašení národů evropských > ... jimž tehdejší rozkvašení národů evropských bylo posloužilo; jedenkaždý z vás nemá vždycky příležitost > ... příležitosti nemá (M)).

Princip aktuálního členění se proto ^vposazoval poměrně pomalu a obtížně, a to nejspíše ještě tam, kde bylo možno využít subjektivního pořadu výpovědi pro obsahové a stylové záměry (např.: "Špatný voják, volá Havlíček, "který hrdinsky smýšlí jenom v čas pokoje..." Tak soudíme i my. ^{..} I my tak soudíme.) Složitý proces přestavby slovosledné soustavy se naopak projevoval v tomto období, jak i sledované úpravy ukazují, někdy až zdánlivě chaotickou oscilací mezi různými slovoslednými konstrukcemi; často ~~na~~ to postihoval i pořad přechodných členů výpovědi - i ty byly rozmanitě přeskupovány,

avšak opět spíše v tom směru, aby slovosled spisovné věty byl diferencován od poměrů v jazyku běžně mluveném (jde o velmi četné drobné úpravy typu: ústavu... již dlouho... prach pokrýval > ...dlouho již...); složitost těchto posunů a jejich motivaci můžeme alespoň náznakově představit tímto příkladem:
Že hlavním pronásledovatelem Havlíčka pan dr. Alex. Bach byl a že on se o to zasadil, ho potrestati.../, to každému známo
> Že hlavním pronásledovatelem Havlíčka byl dr. Alex. Bach a že on o to se přičinil, ho potrestati.../, to známo každému.

*

Obráz Sabinova jazykově tvůrčího úsilí se stane plastičtější, jestliže výsledky získané textologickým postupem doplníme o rozbor materiálu, který skýtá jazykově stylistická analýza jeho vlastních slovesných projevů. Omezíme se tu na jevy z roviny, která je pro Sabinův styl mimořádně závažná, totiž na jevy slovotvorné povahy.²⁶ Pro Sabinu je příznačné užívání některých slovotvorných typů slovesných a adjektivních. Především v nebývale vysoké míře užíval (a to jak v beletrii, tak v publicistice) sekundárních prefigovaných imperfektiv (např. nakloňovat (se), pochopovat, oželovat, potěšovat (se), převracovat, svěšovat (hlavu), procítovat (= probouzet se), probuzovat (se), zničovat, zkrajovat, udušovat, ukonejšovat se, uchopovat, uštvorovat, umořovat, uničovat, zvracovat, nalazovat, rozlušťovat, vynasnažovat se, vyličovat, vmisovat se, pobluzovat (spojující Sabinu s Máchou), rozvojovat se, uspořadovat, zahořovat, rozbučovat se, — zchudobňovat, navnazovat; protívoovat se někomu atd., a naopak v případech, kdy existovalo (tehdy i dnes) běžné sloveso typu kupovat, dával často přednost méně obvyklému nebo zcela neobvyklému slovesu jiné třídy, např. odhádat (proti odhaďovat), uchváct (proti uchvacovat), oprávnět (proti opravňovat), přistoupat vy- (proti přistupovat, vy-), okouzlet (proti okouzlovat), odchýlet se, vyčouhat (proti vyčuhovat), ukrácet (proti okroužet něho, uklízet se (tj. uklidňovat se), postoupat,

ti ukracovat), rozníčet (proti rozněcovat), okrášlet (proti okrašlovat), ohlášet (se), vy- (m. ohlašovat, vy-), nápodobit (m. napodobovat, nikoli m. napodobit), sledit (proti sledovat), vydýchat, pro- (proti vydychovat, pro-). Sabinovo sloveso je i jinak po slovo tvorné stránce pozoruhodné. ~~Je to slovo~~ Jsou pro něho příznačná taková ~~doložená~~ sabinovská slovesa jako vyvojit, vyvojovat (tj. vyvíjet), rudnět - zrudnět (tj. rudnout), ovřelit, orážnit, neobvyklá slovesa jako ovlájet něco (tj. ovívat), zaléskat se (lesknout se), zasmutnit (tj. sesmutnět), zaměřit něco (tj. zamýšlet, mít záměr), roztájet (m. roztávat), užásat někoho (tj. překvapovat, přivádět v úžas), stačovat m. stačit, zatloukat něčím (srdce zatloukalo citem), snážovat se, velmi málo frekventovaná slovesa pro děj opakovaný (pohovořivat, rozhovořivat se, poběhávat, zanevřivat, vysídlívat někde); v mnoha případech je obvyklá předpona substituována méně obvyklou: ustředit, ustředovat se (m. soustředit), vybouřit někoho (m. vzbouřit, jindy pobouřit), vybudit (m. probudit), olidnit (m. zalidnit), vypašovat (m. propašovat), označovat se něčím (m. vyznačovat se), vypřádat se (m. rozpřádat se), zapásnout (m. propásnout), uchytit (slovo) (místo zachytit, po-), zasněžit (m. zasněžit), ubřednout v něčem (m. zabřednout), opružovat (m. vzpružovat), nadvládat (převládat), ukotvit (se) (m. zakotvit), zahostit se atd., nebo je užito slovesa bez prefixového (značit něco, tj. "zaznačit, zaznamenat", značovat se něčím, tj. "vyznačovat se"), objevují se i slovesné individuální poetismy (a to i v publicistice), jako: "něco předsvítává někomu jako ideál".

(zcela)
Zdaleka ne všechna tato slovesa jsou individuální novotvary Sabinovy; některá z nich jsou doložena i u jiných autorů - a je významná, že většinou to bývají mladší Sabinovi současníci, májovci (Neruda, Hálek, Světlá; Pflieger atd.). Pro Sa-

binu je však charakteristická vysoká koncentrace těchto slohově příznakových prvků a jejich neobyčejně velká frekvence. To má pak dosah i pro slohově sémantickou povahu jeho jazykových projevů. Sloveso, jako prvek dynamický, je ^{neobyčejně} zdůrazněno a tím dynamizováno celkové ^{podání} podání obsahu. Zároveň se tím na povahu děje koncentruje pozornost vnímatele. Sabina jako by usiloval zachytit a jazykově fixovat i ty nejjemnější odstíny děje ^(čímž jeho) - sloh nabývá na plastičnosti a nuancovanosti (např. ukonejšovat, vyličovat, rozlušťovat atd. je z hlediska nociónální sémantiky téměř totéž co konejšit, líčit, luštit - avšak sémantika prefixu ^{přiu} ~~ukonejš~~ jen poukazuje k významu konce děje a navozuje představu jistého úsilí, intenzifikuje děj). Těmito slovesy, většinou ^{vyslovně} ~~spisovnými~~ spisovnými, se text slohově aktualizuje, slovesný výraz se vytrhává z běžných jazykových souvislostí, a často se zvyšuje i jeho expresivita.

Poznámka. Výrazně individualizovaná slohová charakteristika Sabinova slovesa jako index jeho stylu může mít dosah i pro problémy textologické. Není např. ^{dosah} (vyřešena otázka autorství ~~■~~ stati Úloha kritiky z Národních listů (1863); tato nepodepsaná práce se tiskne v Sabinových spisech, ale někdy se připisuje i Grégrovi, popř. Nebeskému; ¹⁹ jazykově slohové indície jako "(český národ) vysílen staletým udušováním" posiluje naše oprávnění připisovat ji i nadále Sabinovi, i když jako dubium.

S právě popsanou stylovou charakteristikou Sabinova slovesa souvisí těsně i jiné slovotvorné rysy. ^{přiu slohu} Připomeňme je aspoň ve stručném výčtu: jednou z domén stylové aktivity byla pro literaturu 19. století oblast dějových adjektiv (předpoklad pro to v jazykovém systému tvořila skutečnost, že tato oblast slovotvorné soustavy byla nedotvořena, probíhal - a probíhá

Shrnujeme:

Textové ^{zasa}pravy -, která jsme postihli rozbořem Sabinových ~~úprav~~ textů ~~na~~ jiných autorů, nejsou prováděny vždy důsledně a jsou někdy regulovány v témž případě různými, ba i protikladnými principy, ale celkové směřování je více méně průzračné a postižitelné. Lze v něm rozlišit složku odrážející obecné dobové vývojové tendence spisovného jazyka a stylu a složku individuálního idiolektu a představ upravovatelových.

Zcela odmítavý postoj měl Sabina k dialektu a k obecné češtině jako prostředků veřejné komunikace, a to i jako charakterizačním prostředkům v oblasti uměleckého stylu; je závažné, že v tom se stýkal názorově s čelným představitelem mladší generace J. Nerudou. Pražská obecná čeština, zasažená lexikálními vlivy němčiny, podle ~~ústavu~~ ^{ještě} žila i v soukromém prostředí "toliko u nevzdělaných". Jinak ovšem nespisovného lexika a frazeologie dovedl významně užít v beletrii (např. v Oživených hrobech).

V rámci spisovného jazyka samého bylo lze pozorovat především ^{Sabina} snahu prosadit soudobou spisovnou kodifikaci a stabilizovat spisovný jazyk, odstranit kolísání, prvky už zřetelně nespisovné (které se ještě v době Tylově ve spisovných projevech neuměleckých v omezeném rozsahu koncedovaly, pokud byly podmíněny funkčně, zvl. zřetelem na adresáta bez vyššího vzdělání). Nebyl v tom Sabina zcela důsledný, ale vcelku se ukazuje, že spisovnou kodifikaci znal a respektoval. Puristické tendence u něho nedominují, avšak nebyl jich prost, znal předpisy jimi podmíněné a z větší části je respektoval.

Shodně s Havlíčkem však zaujímal zcela otevřené stanovisko vůči internacionalismům, zvláště řecko-latinským, a tím se významně podílel na soudobé europeizaci a modernizaci spisovné češtiny.

Poměrně slabý je u Sabiny vliv jazykové existenční formy, kterou bychom mohli nazvat jazykem běžně mluveným, popř. zárodkem hovorového stylu spisovného jazyka - postihnout ho lze výrazněji v oblasti větné stavby (jak zjistil už J. Novotný), ale i tam proti němu působí tendence opačné.

Naopak velmi silná a zřejmě zcela vědomá je u Sabiny tendence posilovat ve spisovném jazyce ty prvky a rysy, které ho činily tvarem autonomním, nezávislým bezprostředně na jazykové realitě běžného denního neformálního styku. Tato "vyhraněná spisovnost" neměla však mít nic společného s jazykovou archaizací - proti té naopak programové jazykové úsilí Sabinovo mířilo velmi výrazně. Součástí výstavby spisovných jazykových projevů měla být z hlediska slohového výrazná logičnost a explicitnost, odpoutání obsahu sdělení od interakce s kontextem a situací.

Sabina se přitom projevoval z hlediska jazykového jako osobnost výrazně nekonformní, tvůrčí, a to nejen v oblasti uměleckého tvoření, ale i v publicistice a v pracích stylu esejisticko-odborného. Jazyková složka měla ve struktuře jeho díla postavení hierarchicky poměrně vysoké, i když ne vždy dominantní.

Jeho jazykové představy, program i tvářnost vlastního jazykového projevu byly přitom podloženy axiologicky a ideově, harmonovaly se Sabinovou představou ideálu národní kultury. Jeho záměrem bylo i prostřednictvím jazyka vytvářet kulturu ne sice zcela výlučnou, aristokratickou, ale přece jen kulturu vyššího typu. Ta měla prokázat i jazykově a stylově svou autonomnost, zbavit se jakékoli příchutí rustikálnosti, folklorismu, nebo naopak městské triviality. Přitom mělo jít o slovesnou kulturu nearchaickou, moderní a světovou. V mnohém Sabinovo úsilí souznělo s činností májovců, především J. Nerudy;

Sabina ovšem nedosáhl té jazykové úrovně a estetické účinnosti, protože se nikdy nedokázal slohově ^{oprávně} odpoutat od jazykových a stylových principů českého romantismu, který v 60. letech byl už slohově devalvován a byl s to nést estetické hodnoty jen epigonské; kromě toho ^{tedy} nedokázal vždy účinně diferencovat různé funkce a slohové typy textů.

Sabinovo úsilí jazykové se tedy v úhrnu jeví jako pozitivní součást širšího programu stabilizovat i jazykově kulturní vědomí a sebevědomí české společnosti a odstraňovat obrozený komplex kulturní nekompletnosti a nedostatečnosti (posilovaný během celého 19. století přezíravým stanoviskem německým k české kultuře); mělo však i některé prvky retardační (jejich následky pociťujeme v české kodifikaci dodnes).

Zbývá zmínit se ještě stručně o jedné věci - v jakém poměru jsou výsledky, které jsme zde předložili, k ožehavému problému, který za poslední čtvrtstoletí vyvolával zájem o Sabinův jazyk, tj. k jazykové složce argumentace o Sabinových zásadách do díla Máchova. Nacházíme ^{v našem materiálu} ~~na~~ některé nezanedbatelné, výrazné paralely; např. k tvrzení, že Sabina v Máchových textech "pedagogicky spojil roztržená souvětí", nebo že měl tendenci explicitně vyjadřovat syntaktické vztahy vsunováním spojovacích výrazů, ³⁰ nebo že byl purista, a proto odstraňoval germanismy v máchovském opisovém sborníku B, ³¹ atd. Nerazíme i na jiné shody, např. v textovém procesu, kterým prošla báseň Aniž křičte od opisu M₁ v Kobrově vydání Má. ³² Střetne-me se však s jevy opačnými (např. který > jenž) nebo jevy, které jsme v různoceteních uprav nezaregistrovali. V každém případě ^{proto} tyto paralely příliš málo ^{průkazné} ~~průkazné~~, aby mohly v máchovských sporech mít platnost ^{rozhodčí} ~~podstatnou~~ - a je otázka, zdali někdy tak silné vůbec budou. Ale tím, že se v okruhu tohoto

máchového sporu začal zkoumat Sabinův jazyk všestranněji a pozitivně, jako problém sám o sobě, přispěly nakonec i ~~Ně-~~
~~me~~ provokativně formulované problémy máchovské textologie k tomu, že poznáváme jednu ze složek Sabinova významného kulturního odkazu soustavněji a hlouběji.

Poznámky

¹ Srov. autor, Jan Neruda jako teoretik a praktik jazykové kultury, Naše řeč 57, 1974, s. 225-242; viz dále A. Jedlička, K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech 19. stol., (v:) Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, s. 459n.

² Viz např. K. Sabina, Vzpomínky, vyd. M. Hýsek, Praha 1937, s. 40, 73-4, 75-7.

³ Tento znak byl u českého obrození konstatován i později, zvláště sílí tyto kritické tóny v letech po 2. světové válce, srov. např. názor historika J. Kořalky, Národ bez státu, (v:) Naše živá i mrtvá minulost, Praha 1968, s. 153-4, nebo A. S. Mylnikova, Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. stol., Praha 1974, s. 230: "potenciálně v nich (v Dobnerovi, Voigtovi, Dobrovském, Krameriovi atd.) žil ... pan Brouček".

⁴ Viz J. Bělič, Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury, (v:) Tři studie o Palackém, Olomouc 1949, s. 212-13, a K. Havlíček, Spisy politické, vyd. Z. V. Tobolka, díl 1, Praha 1900, s. 186.

⁵ Viz F. Červinka, Český nacionalismus v 19. stol., Praha 1965, s. 158, 171.

⁶ Viz Noviny Lípy slovanské, 1849, 1. čtvrtletí, s. 232 a 237. Námitka, že Havlíček ve Výkladu oktrojované ústavy od 4. března (viz Duch Národních novin, vyd. J. Bělič a J. Skalička, P. 1971, s. 66-7) o této věci též mlčí, je planá. Havlíček základní práva odbyl paušálním odsudkem jako celek, připomínaje výslovně jen § 12 umožňující vládě tato práva kdykoli li-

bovolně suspendovat.

⁷ Srov. zvl. K. Kardyni-Pelikánová, Kontakty literackie polsko-czeskie w dobie powstania styczniowego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 14-15, 37, 52-53 aj. Hlavní autoritou, o kterou se tyto snahy opíraly, se stal poněkud paradoxně K. Havlíček (svou kritikou nereálného panslavismu a důrazem na politickou a ekonomickou složku ^{národní} činnosti, avšak v rozporu s jeho základní koncepcí poměru k rakouskému státu).

⁸ Srov. o.c. v pozn. 2, s. 76, a Vybrané spisy Karla Sabiny, vyd. J. Thon, sv. II, Praha 1912, s. 321-2, a sv. III, Praha 1916, s. 57 (studie ^{o Marii Antonii} byla uveřejněna r. 1861 a v rozšířeném znění r. 1865).

⁹ O úloze ~~vládní~~ "iniciátorů", "aktivních podněcovatelů" národního hnutí viz K. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei kleinen Völkern Europas, Praha 1968, s. 15

¹⁰ J. Vlček, Kapitoly z dějin české literatury, Praha 1952, s. 135 (knižně publikováno poprvé 1912).

¹¹ Doslov k Naším mužům J. E. Sojky, Praha 1862, s. 807, opatřený výmluvným motem Per ardua ad astra.

¹² O. c. v pozn. 10, s. 132; totéž mínění se ozvalo i na této Sabinovské konferenci samé.

¹³ F. Jílek, Účast studentů na přípravách revoluce v Čechách roku 1849, (v:) Sborník Národního technického muzea v Praze, 1968, s. 408. Dosud neřešený je textologický problém, že toto dílo - Děje husitů s zvláštním vzhledem ~~na Jana Žižku~~ na Jana Žižku - se vydává jako dílo E. Arnolda v jeho spisech.

J. Novotný, Podíl K. Sabiny na utváření nové spisovné češtiny, Slovo a slovesnost 30, 1969, s. 23n., tam odkazy na jeho další, materiálové studie věnované Sabinovu jazyku. Poznání Sabinova jazyka přispěl mimovolně v řadě příspěvků věnovaných problémům ^uautenticity Máchova díla O. Králík (přes to, že mnohé jazykové jevy z díla Sabinova nemají průkaznou hodnotu jako důkazy Sabinových manipulací s Máchovými texty v tom rozsahu, který O. Králík předpokládal) - viz např. jeho článek cit. v pozn. 18, s. 323n.

B. Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, Čs. vlastivěda, řada II, Praha 1936, s. 107-8, autor, Větná skladba novinářského jazyka v 60. letech 19. stol., rkp. kand. dis. práce, Praha 1962, s. 320.

Osvěta 1907, cit. zde podle sb. Národ o Havlíčkovi, vyd. A. Hajn, Praha 1936, s. 154-6.

Srov. autorův článek cit. v pozn. 1, s. 233.

Fakta týkající se Polákovy poezie v Sabinově jazykové úpravě byly zčásti publikovány - viz O. Králík, Máchův jazyk a obrozená čeština, Slovo a slovesnost 25, 1964, s. 316-19, B. Havránek, Ještě k poměru Máchova jazyka a obrozené češtiny, tamt., s. 327-330. Problém poměru Poláka a Sabiny nebyl zde zcela vyčerpán, zůstaly ještě některé závažné otázky textologické. ~~Aspoň~~ ^{Aspoň} předběžně zde upozorňujeme, že v Sabinově edici ^{Poláka} z r. 1862 jsou obsaženy některé texty, u nichž jazykový a slohový rozbor vede k hypotéze, že v tomto případě Sabina nejen texty upravoval, ale i doplňoval, tj. rozhojňoval o pasáže, jejichž byl sám autorem. Máme na mysli úvodní strofu básně Při mělničině - odlišná od ostatní básně už rýmovou struk-

turou - a úsek básně Milek s reflexí o lásce a epizodami o Virginii, Břetislavovi a Jitce a Abelardovi a Heloise; v tomto druhém případě Sabina patrně doplňoval dílo v místech, kde byla báseň, jak sám říká v doslovu, jen naznačena co do obsahu (viz Spisy M. Z. Poláka, díl I, Praha 1862, s. 249, 208-222 a 371). Materiál týkající se B. Němcové, K. Havlíčka a Sojkovy statě o Němcové z Jasoně (r. 1859) je aspoň v přehledu uveden v autorově práci Sabina - Němcová - Havlíček, Textologický a stylistický příspěvek k sporům o Sabinových zásazích do cizího díla, tisk UJČ ČSAV, Praha 1976, s. 24, 26, 29-37, 40. Nově zde využívá materiál získaný konfrontací textu Máchova Vvodu (z rukopisu R 30, považovaného za autograf) a jeho podoby v Sabinově Úvodu povahopisném (viz K.H. Mácha, Proza, Praha 1961, s. 129-130, a K. H. Mácha ve vzpomínkách současníků, vyd. K. Janský, Praha 1958, s. 34-5) a především rozsáhlý materiál získaný konfrontací statí J. E. Sojky Karel Havlíček Borovský, (v:) Zábavník Lípy českomoravské na rok 1862, red. K. Adámek, Praha 1862, s. 68-102 a přepracované verze v Sojkově knize Naši mužové, Praha 1862, s. 679-808 (o Sabinově autorském podílu viz autorovu práci s. 11 - 12; i v tomto případě lze opakovat tvrzení tamt. s. 37-8 cit. výše v této pozn., s. 37-38, že úprava má ráz zásadní kritiky jazykové úrovně prvotního textu v Zábavníku, a lze proto vyslovit hypotézu, že za definitivním textem v Naších mužích stojí dvě různé autorské osobnosti, reflektované dvěma textovými vrstvami - původního textu ze Zábavníku a úprav prováděných jinou rukou. Vedle textových úprav jazykově slohových se druhá verze od první podstatně liší i kvantitativně. Druhá verze byla opatřena větším úvodem a závěrem, některé partie byly nahrazeny jinými texty, některé byly prostě vypuštěny; kromě toho naopak přibýly četné rozsáhlé partie nové. Tyto textové difference mají značný význam pro ideovou interpretaci, ne-

přinášejí však nic pro náš účel. Kompozice při úpravě nebyla měněna podstatně, pouze rozsáhlá pasáž o J. Malém, J. Votkovi a Hermenegildu Jirečkovi jako Havlíčkových odpůrcích a kritických byla (při radikálním zestručnění) převedena z konce textu na místo patřící jí podle chronologie výkladu (Zábavník s. 97-102, Naši mužové, 1862, s. 782-86; přitom přibyl Útok na J.V. Pícku). Kromě toho se v četných případech uplatnily zásahy do horizontální mikrokompozice textu častým spojováním dvou odstavců v jeden a naopak zaváděním odstavců nových; tyto úpravy, které v dalším výkladu pomíjíme, lze souborně charakterizovat jako projev Sabinovy snahy po jasném, logickém uspořádání a členění výkladu.

Materiál, který zde v rozboru dále uvádíme, je čerpán z úprav a zásahů do Sojkovy stati o Havlíčkovi, do Polákovy prózy (označeno P) a Máchova Vvodu (označeno M); závěry jsou pak činěny i s přihlédnutím k materiálu publikovanému ve výše zmíněné práci Sabina - Havlíček - Němcová.

19. Hypokorektní -é- místo zúženého -í- nacházíme i ve vlastních pracích Sabinových (např. podoby vydýchal, prodýchal). - Stejně tak jsou v jeho vlastní publicistice tvary typu dvoum. Jde o dva z jevů, které ukazují na Sabina jako na upravovatele Sojkových prací (v druhém případě Sabina velmi pohotově využil toho, že Tomíčková Česká mluvnice tvar dvoum, oboum kodifikovala jako spisovný, zatímco starší mluvnice Hankova jej vytrvale označovala jako nespisovný - vlastní "obecnému mluvení").

20. Jinak ho lze z české literatury doložit, pokud víme, ona i z díla Jungmannova /jmu se vykřiknout - v. Sebrané drobné spisy veršem i prózou, II, Praha 1873, s. 99/, K.J.Erbena /jal se nám ukázat - v. Květy 1834, s. 433/ a překladu M. Knajsla knihy A.Prokesche Cesta do Svaté země /Znojmo, b.r., s. 11/ - je to doklad pro naše zjištění, že Vlčekův odsudek Sabinova ja-

Jinak ho lze z české literatury doložit, pokud víme, ~~že~~
i z díla Jungmannova /jmu se vykřiknout - v. Sebrané drobné
spisy veršem i prózou, II, Praha 1873, s. 99/, K.J.Erbena /jal
se nám ukázat - v. Květy 1834, s. 433/ a překladu M. Knajsla
knihy A.Prokesche Cesta do Svaté země /Znojmo, b.r. ,s. 11/ -
je to doklad pro naše zjištění, že Vlčkův odsudek Sabinova ja-
zyka je jako celek neudržitelný. Z pozdějšího vývojového období
můžeme tento jev doložit

z díla J. Zeyera, jehož jazykově povědomí v oblasti vidu bylo
vůbec značně nestabilní, patrně vlivem německé výchovy a domi-
nující pozice němčiny při jeho bilingvistu v mládí. Touž pří-

i u obrozenců včetně
činu odchylek od normy v užívání vidu můžeme předpokládat ~~a~~ Sa-
biny, který také měl v dětství a raném mládí školní výchovu zce-
le německou a který byl aktivně bilingvní i jako spisovatel
a novinář po celý život (příčemž ovšem podíl české tvorby vět-
šinou daleko převažoval). I v Sabinově vlastní tvorbě najdeme
obdobné případy, tj. perfektivní sloveso u inchoativa (počal
se rozvinout) nebo negativní imperativ od perfektiua (neodpo-
vězte!); je to jeden z případů, kdy jazykově textová analýza
ukazuje na Sabinu jako na upravovatele Sojkových textů, ^{tedy}
ho jednoznačně neidentifikuje.

²¹ Spolupůsobit zde mohl i vliv puristické teorie, která před-
ložku vzdor odmítala.

²² Jeden z nejvýraznějších znaků Sabinova idiolektu, který
jsme však v materiálu získaném z úprav nepostihli, totiž pří-
značné slovotvorné jevy v oblasti sloves a adjektiv, viz ve
výkladu dále na s.

²³ V Duchovním komunismu z r. 1861, s. 60n., viz článek J. No-
votného cit v pozn. 14, s. 32

²⁴ Srov. M. Jelínek, Postavení slovesa v obrozenských odbor-
ných textech, SPFFBU, řada jazykovědná A, č. 8, Brno 1960,
s. 19n.; týž, Postavení atributu v obrozenské odborné litera-
tuře, tamt. č. 15, Brno 1967, s. 69n.;

M. Grepl, Vývoj slovosledu v Tylově próze, Slovo a slovesnost
20, 1959, s. 247n.;

L. Klimeš, Jazykové úpravy Palackého prací, Slovo a slovesnost
25, 1964, s. 2555-7;

Autor, Příspěvek ke studiu jazyka české žurnalistiky v polo-
vině 19. století, Slovo a slovesnost, 20, 1959, s. 28-29,
týž, doslov k Tylovu Pražskému poslu 1848, Praha 1966, s. 622-4,

týž, o.c. v pozn. 15, s. 193-242

¹⁵ Viz Jelínkův druhý článek cit. v předchozí pozn., s. 81-82 a 83, pozn. 23

²⁶ Slovo tvorný rozbor opíráme o sv. II a III~~x~~ Thonovo vydání Spisů, viz pozn. 8, dále o Oživené hroby, Praha 1953, Moranu čili Svět a jeho nicoty, sv. 1, Praha 1909, a sv. 2, Praha 1910, Blouznění, Praha 1931, O literatuře, Praha 1953.

²⁴ Viz Thonovo vydání Sabinových spisů cit. v pozn. 8, sv. III, s. 338, a D. Jeřábek, Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. stol., Spisy univerzity v Brně, filozofická fakulta, č. 59, Praha 1959, s. 57.

¹¹ Viz Thonovo vyd. cit. v pozn. 8, sv. III, s. 50. I přímé řeči ve Vesničanech z r. 1847 ^{Václav} stylizoval spisovně, pokud jde o hláskovou a tvarovou rovinu, dosahuje přitom značného stupně přirozenosti prostředky lexikálními, frazeologickými a syntaktickými, a stejně postupoval např. i v románu Morana z r. 1874; zde vytvořil v duchu tylovské tradice jazykově a slohově živou a působivou lidovou postavu služky Hány opět především prostředky lidové frazeologie (cit. vydání Praha 1909, díl I, s. 73n., 91 aj.). I ostatní postavy románu hovoří pochopitelně spisovně, přičemž jejich plynulé, přirozené, vtipné dialogy prozrazují Sabinovu zkušenost dramatika a vliv francouzské konverzační činohry, od 60. let u nás hojně překládané a pěstované zvl. v Prozatímním divadle.

²⁹ Srov. M. F. Klácel, Slovník pro čtenáře novin, Brno 1849; dále A. Kamiš, ve sb. Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur, II, Berlín 1968, s. 71n; a autor,

ve Stylistických studiích I (tisk ÚJČ ČSAV), Praha 1974,
s. 100, 105-7.

30 O. Králík, Historie textu Máchova díla, Praha 1953, s. 89,
99.

31 Týž, Demystifikovat Máchu, Ostrava 1969, s. 50 ~~4~~.

32 O. Fischer, Aniž křičte, že vám stavbu bořím, Slovo a slo-
vesnost 1, 1935, s. 216n. Jde o "irelevantní" posuny (podle
Fischera) jako zdaliž > zdaž, rádno > radno, na základu > na
základě, u vysokost > do výše, "uhlazování" slovosledu, takže
text v Kobrově vydání působí dojmem "způsobné učesanosti" pro-
ti "odvážnějšímu" rukopisu M₁. O. Fischer předpokládal tu ruku
upravovatele J. Vorlíčka, jednoho z lidí Sabinova kruhu na po-
čátku 60. let. Je však nutno alespoň registrovat - bez vyvozo-
vání dalších konsekvencí pro autorství úpravy v Kobrově vydání -,
že všechny tyto úpravy nacházíme i v Sabinových zásazích do cizích
textů.

Ružena Grebeníčková

Na rozdíl od starší české literární historie nepřikládá novější literární věda - zhruba od první světové války - valného významu a snad ani důvodu ani pozornosti Sabinovu dílu ve vlastním slova smyslu literárnímu, jeho beletrii a jeho versům. Řídilné Thonovo vydání Sabinových spisů u Laichtra z roku 1911 ^{zde} bezpochyby ^{Thonovi vydání} ovšem ^{navazuje} na tradici Máchalovy, obsahuje vedle ~~sebraných~~ básní dva svazky literárních poznámek a kritických i literárněhistorických studií: jako by právě tento editorský počín udal až do dnešní chvíle tón. Zajímavý je Sabina publicista, literární historik a kritik. Romány, povídky, verše mohou poskytnout literárnímu badateli nanejvýš jisté dokumentární materiály, neboť se předpokládá, že se v nich tu a tam objeví, zašifrované, Sabinovy psychologické záhady: jeho rozpolcenost, jeho masky, jeho justifikace. Jedině Miloš Marten - poprvé a naposled - měl odvahu obestříti Sabinovy výtvory básnickou auroou. Ale po Martenovi se už nikdo nevrátil k tomu, aby vzhlédl s bezvýhradným respektem k produktům spisovatele, který byl ovšem nepochybným profesionálním literátem, představitel české literární bohémy v domácích poměrech, obvykle označovaných za nezralé pro literární sdružování a podnikání./ Striktní argument historika zde neobstojí, vždyť Sabina sám líčí situaci českého literáta živícího se psaním s příslušným faktografickým pozadím ve své stati o Herlošovi./

A přece, chceme-li postřehnout, jak ostře se liší přístup, kterým pojednávala autora starší literárněhistorická generace od generací ~~novějších~~ první republiky, pak nám nemůže uniknout, že nové aspekty ve vidění Sabiny přináší právě sociologické pojetí literatury, nebo prostě literární sociologismus. Dříve se Sabina regulérně zařazoval do devatenáctého století, podávala se souvislá informace o jeho životě i díle, které se představovalo přehledně, se soupisem prací beletristických, včetně prvních otisků časopiseckých. Později se však souhrn produkce principiálně neeviduje, neboť beletrie - snad s výjimkou Oživených hrobů - se nepovažuje za literárně-umělecky

Kužena Grebenícková

Na rozdíl od starší české literární historie nepřikládá novější literární věda - zhruba od první světové války - valného významu a snad ani pozornosti Sabinovu dílu ve vlastním slova smyslu literárnímu, jeho beletrii a jeho veršům. Řídké Thonovo vydání Sabinových spisů u Laichtra z roku 1911 ^{zde} bezpochyby ^{Thon hr. u Liběru;} ovšem ^{navazuje} na tradici Máchalovy, obsahuje vedle sebraných básní dva svazky literárních poznámek a kritických i literárněhistorických studií: jako by právě tento editorský počín udal až do dnešní chvíle tón. Zajímavý je Sabina publicista, literární historik a kritik. Romány, povídky, verse mohou poskytnout literárnímu badateli nanejvýš jisté dokumentární materiály, neboť se předpokládá, že se v nich tu a tam objeví, zašifrovány, Sabinovy psychologické záhady: jeho rozpolcenost, jeho masky, jeho justifikace. Jediné Miloš Marten - poprvé a naposled - měl odvahu obetřít Sabinovy výtvary básnickou aurou. Ale po Martenovi se už nikdo nevzchopil k tomu, aby vzhlédl s bezvýhradným respektem k produktům spisovatele, který byl ovšem nepochybným profesionálním literátem, představitelem české literární bohémy v domácích poměrech, obvykle označovaných za nezralé pro literární sdružování a podnikání. Striktní argument historika zde neobstojí, vždyť Sabina sám líčí situaci českého literáta živícího se psaním s příslušným faktografickým pozadím ve své stati o Herlošovi.

A přece, chceme-li postřehnout, jak ostře se liší přístup, jímž pojednávala autora starší literárněhistorické generace od generací ~~moderní~~ první republiky, pak nám nemůže uniknout, že nové aspekty ve vidění Sabiny přináší právě sociologické pojetí literatury, nebo prostě literární sociologismus. Dříve se Sabina regulérně zařazoval do devatenáctého století, podávala se souvislá informace o jeho životě i díle, které se představovalo přehledně, se soupisem prací beletristických, včetně prvních otisků časopiseckých. Později se však souhrn produkce principiálně neviduje, neboť beletrie - snad výjimkou Oživených hrobů - se nepovažuje za literárně-umělecky

nerelevantní .To , co bylo předmětem zájmu v přehledu české literatury devatenáctého století se přerazuje spíše k produkci žurnalistické, poplatné dni,

odsunuje se za rámec umělecké slovenosti a klasifikuje se povětšinou jako odvětví zábavního literárního průmyslu, pokleslá románová produkce psaná na výdělek. Ve skutečnosti nemáme však přesný obraz Sabinovy činnosti žurnalistické, jakkoliv se v průběhu desetiletí leccos právě ze Sabinových žurnalistických článků a statí mnohé nově přetisklo a také objevilo. Stále ještě platí slova z roku 1947, týkající se novinářského působení Sabinova na sklonku třicátých let v Gross-Hofingerově Adleru ve Vídni, vztažná však i na jiná období Sabinova: "Nic určitého o tom nemůžeme zatím říci, neboť nebyla tato Sabinova účast dosud podrobena objektivnímu vědeckému studiu a rozboru." /!

Skutečnost, že tedy nemáme ani dnes přehled materiálový, že se nepřikládá váhy ani soupisu prací, by mohla intervenovat do celkového obrazu Sabinovy produkce, kdyby se o ni šlo. Ale protože se postupuje povšechně typizujícím způsobem, dostačuje zřejmě dostupná verze k tomu, aby se Sabina literárně zařadil. Zařadil literárněsociologicky a ne literárněhistoricky. Tím se liší dnešní postoj např. od Machalova, který pracoval v jistém smyslu se soustavným a přehledným materiálem s Sabinovy beletrie, když jí vykázal místo - a v leckterém ohledu ~~celné~~ ^{ne zcela bezvýznamné} - v dějinách českého románu devatenáctého století, neztrácí přitom orientaci na literárním staveništi této epochy. Nic takového v nových akademických dějinách. Sabinova novelistika a romány se tříští - záminkou je žánrové hledisko - na vnitřně nesoudržné příspěvky k té nebo oné fázi vývoje české prózy, příspěvky bez "uměleckého posvěcení". Jinak řečeno, vychází se při pojednávání Sabiny z kategorie kolportážní, triviální literatury. Sabinova beletristická produkce představuje literární periferii: směs psavectví a psaní zábavné literatury na objednávku, s případným sociálním a politickým zabarvením.

Akcentování Sabiny radikálního publicisty, literárního dějepisce a kritika, v neprospěch beletristy, se ujalo hlavně průběhem první republiky /bez ohledu na občasné vydání Sabinových románů/. Objevuje se "jiná" poloha Sabinovy literární činnosti, Sabina svědek, pamětník, glosátor a pozorovatel. Hlavním výtěžkem této fáze zůstává nesporně roku 1937 Hýskovo vydání Vzpomínek, publikovaných v Barákově Svobodě. "ezůstane bez ohlasu". Karel Čapek si ve svazku přečte historii kuriózní předbřeznové pražské postavy, J. L. Hornera, a vybuduje na ní román o skladateli Foltýnovi. Lze snadno nahlédnout, že úspěch Sabiny memoaristy jenom zvyšuje disparitu mezi jednotlivými úseky jeho žurnalistické a literární činnosti a že se odráží v dalším "znehodnocení" jeho románové beletrie. Sabina "škodí" sám sobě, neboť panuje nesouměřitelnost mezi hrubě fiktivní románovou ~~tex~~ produkcí a velkolepým vyprávěním jeho Vzpomínek. Ba síla jeho hornerovské skizzy je tak velká, že utrpí ve srovnání s ní i Život a dílo skladatele Foltýna. Domácí ~~pán~~ předbřeznové Prahy má ctižádost, která neodpovídá jeho potenci, skládá svou operu "mozaikovité", z disparátních příspěvků jednotlivých talentů, tak jak mu je náhodné seznámení představí nebo jak mu je šťastný osud nečekaně zavede do jeho mecenášského obydlí - a pokaždé jde o lidi nadané, ale podivínské, narušené, zchátralé, kteří se sami také nejsou schopni prosadit. Jakkoliv Čapkův román nedosahuje nosnosti, obsažnosti a vypravěčské čistotnosti Sabinovy, platí za Čapkův výkon už to, že dosah a velkolepost kuriózního pamětnického příběhu rozeznal a že na něj upozornil. Nic z Moralistního pohledu nenajdeme u Hornera Sabinova a také nic kriticko soucitného - máme zde však paradigma díla - života nebo díla -, sestaveného z disparátních, vzájemně si cizích součástí.

V jistém smyslu jako byl do Hornerovy historie zapsán

V jistém smyslu jako by bylo do Hornerova případu převráceně
~~na~~ vepsáno něco ze Sabinova života a díla : vždyť Sabinovi se
upírá , že by jeho produkce měla vnitřní souvislosti a vlastně
soudržnost . Pohlíží se na ni jako na nevyběravé, málo k sobě při-
léhavé sdružení výtvorů, vzniklých pokaždé ad hoc, inspirovaných
čistě vnějšně. "avzdory^{tomu}, že pocházejí od jediné osoby , zdůrazňuje -
je se, že tomuto dílu chybí jakýkoliv organický růst a ~~charakter~~
odmítá se, že by mělo kontinuitu . Hornerův případ ~~je~~
je kromě toho také šifrováním Sabinova mystifikát^oství : bylo
možno - v duchu Oldřicha Králíka - uvidět Hornerovou " metodou "
lepe to, jak měla být provedena amalgamizace autentického díla
Káchova s rukopisy , " výrobky posmrtné dílny vydavatelské."

Stojíme před Sabinou jako před zvláštním úkazem : je to
- ~~rozdíl~~ domyslíme - li do důsledku ~~sobě~~ nerozhodně ^{obrat, a jaká to síla!} ~~vězení~~ (literár-
níu historick^ý v tomto století - obraz nesoudržné tříště , jak
co se díla týče , tak osob^y . Je to obraz moderního, profesionalizov-
aného literáta v českých poměrech , kterého chudoba, nouze těch
to poměrů vrhne do policejních služeb, a ^{pro}to i spisovatele zfun-
kcionizovaného , neboli takového, jemuž chybí "jádro " , skelet ,
pohybuje se ohebně, protože je dokonale bez kostí, představuje se
neustále v roli, v maskách, kdykoli se chápe pera. Jako Foltýn ~~dá~~
dává se vidět každému a před každým jinak. Tak nám ho alespon ~~při~~
představují autoři, kteří se Sabinou celoživotně - jako Thon -
zabývali a kteří v nás chtějí vzbudit dojem , že tak činili s nej-
vyšším sebepřemáháním a notnou dávkou odporu, ba štitivostí, ve
službách historické vědní disciplíny. Nasazují si - také oni -
masku objektivity a líčí nám " zvláštní povahu " takto : Šabina
nebyl talentovaný a jeho jediný literární úspěch, libreto k Pro-
dané nevěstě , vznikl díky tomu, že Smetana text přepracoval . ~~na~~

Sabina ani jako libretista neprokázal nadání, libreta psal jenom z důvodů výdělečných. Charakteristická je zvrácenost těchto autorů - se značným znechucením nám vsouvají tuto negativní postavu, již upírají dokonce i zásluhu o Máchu, nebo lépe Tvrdí nám, že Sabinovo pojetí Máchy bylo falešné, jak ^{hlav} prokazuje ~~Mácha~~ moderní máchovský výklad v době stoletého výročí jeho smrti, ačkoliv se stále více ukazuje, nakolik Sabina svou povahopisnou studií určil přístup k Máchovi až ^{po} naše dny. Navzdory tomuto negativnímu souřtu Sabinovy literární činnosti zůstává Sabina u těchto monografií jejich celoživotní specializací, spisovatelem jejich volby!

Výsledky takového podání jsou ovšem dalekosáhlé. Jemu vděčíme, že se ujala o Sabinovi představa x jako o člověku rozvráceném a o jeho díle jako o konglomerátu produktů bez souvislosti a spojení. Obojí, život i dílo, je roztržené, ~~xxxxx~~ jedno i druhé nadržuje pohromě. Jako člověk pochybných mravních kvalit zrazuje i své přátele, ač to cynicky popírá, přitom je politický radikál, dává najevo značnou odvahu, nebojí se stát na straně menšiny, houževnatě kritizuje českou zaostalost a trvale dbá o ^{ta}živení duchovního ruchu v Čechách. Svými životními zkušenostmi - zostřená pozornost k ressentimentu! - v lečems připomene Dostojevského, jako on prožije také chvíli, kdy je odsouzen k smrti, rozsudek je mu poté změněn na dlouhý ^{letý} žalář. A přesto produkuje tento muž, který se samozvaně povyšuje na literárního soudce nad českými literárními poměry, ^{a žije} ^{z toho} se snaží uvádět informace o literárním proudění světovém - pokleslou literaturu, často hodně hrubozrnou. Na jedné straně podává vynikající povahopisy - ve Vzpomínkách, v ^{živých} hrobech, ~~xxx~~ na druhé straně fiktivní ~~literární~~ románští kliše.

Aniž bychom chtěli do tohoto podání ^{a)} Spiny ~~nasa~~ intervenovat, považujeme za nutné, máme-li se obrátit k vlastnímu ná-

námětu, shrnout v několika bodech, s nimiž může dnešní názor na Sabinu disponovat a které vyplývají z toho odlišného, co vystřídal někdejší přístup k Sabinově účasti na české literární tvorbě devatenáctého století.

1./Tendence vykládat Sabinu objektivně ve skutečnosti naráží ~~na~~ ^{na} jeho policejní konfidentství, neboť roz~~hod~~ ^{hod}ěná, žurnalistu poplatná produkce, ledabyllost v psaní, množství zájmů a dotýkaných materiálů a informací snadno svádí k tomu, aby ^{se tato produkce} byly ~~nahlíženy~~ ^{nahlíženy} sub specie původcovy osobnosti a usvědčovaly tak i v písemném projevu jeho bezpáteřnost, nesoudržnost, nepoctivost. / Thon, Szyjkowski, který se přiklání k názoru, že Sabina přebírá polské informace z druhé ruky, z Máchových výpisků, aniž by polské texty znal, Králík /.

2/Moderní literární věda postupuje r. ze objektivně; zajímá ji psané slovo samo. Pomíjí to, co nepovažuje za literárně závažné a obrací se hlavně k Sabinovým svědectvím. Bere je jako literární fakt, aniž by se zabývala vnitřními souvislostmi, literárněhistorickými souvislostmi, případně protimluvy. Sabina je zde bez problému, ale současně sotva ucelenou postavou (Makartovská)

3/Nejen literární sociologismus, ale především nový přístup k interpretaci triviální literatury - od dvacátých let, hlavně však od let padesátých a šedesátých -, odmítnutí někdejšího hodnotitího hlediska, ~~nové~~ ^{nové} studium, nutí k tomu, aby Sabinova participace na této literární odrůdě nebyla eliminována několika bagatelizujícími, odsuzujícími slovy ze středu zájmu o českou literaturu devatenáctého století.

4/Nevystačíme v případě zvláštních spojení radikálního demokratického postoje, reliktní osmnáctého století, a zase záliby pro mystiku, tajné společnosti s odkazem k Sabinově povrchno-

V tomto smyslu oponujeme Králíkovi. Oponujeme mu, neboť, opakujeme ještě jednou, považujeme jeho práce za nejvýznamnější sabinovské příspěvky posledních desetiletí vůbec. Dáváme tak najevo - jako každá polemika - ~~zřejmě~~ vlastní závislost na Králíkově přínosu. Bez Králíkových prací je každý vážný pokus o Sabinovu sotva myslitelný. A není ani trochu protismyslné, že je to Králíkův veskrze odmítavý postoj k Sabinovi, často pohoršený a ^{respekt} ~~neobvyklý~~ kritický, jenž nás učí Sabinovy texty číst. ^{vedle} ~~vedle~~ důvěra, podezření jsou v daném případě metodou kritickou: zostřeným smyslem pro významy a výpovědi v psaném slově uložené. ~~Největší~~ ~~Neboť~~ v jistém smyslu - a paradoxně u autora, jehož "leda bylost", nedostatky "uměleckých hodnot" se už příslovečně zdůrazňuje - jsou vlastně Králíkovy máchovské studie emancipací z dosavadních předsudků vůči Sabinovi, návodem i prvním řešením toho, jak nakládat se Sabinovými produkty - jako s literárním textem.

~~Vstoupil~~ Úvod povahopisný se dodnes přijímá jako svod životopisných údajů a literárních dat, jako pramen. Neuvažovalo se o něm jako o literárním žánru: bral se samozřejmě za literární studii a literárněkritické zhodnocení díla Máchova z pera autora, který k němu měl blízko, v mnohém ohledu byl důvěrně seznámen s prostředím, ale i názory básnickovými, nakonec pak sám sdílel stejnou poetiku. V příspěvku Mácha a Novalis jsme poukázali ne na ostatky takového hodnocení a snažili se dovést, že Sabinovi jde "ve službách básnických".

vlastní literární čin . V duchu moderní , romantické kritiky , je úvod povahopisný svého druhu literárním výtvozem . Silně je v něm akcentován postoj i přínos pisatelův při pojednávání předmětu . Bez sporu zasluhuje právě z tohoto hlediště úvod pozornost , neboť mimo jiné představuje také dílo české kritiky , devatenáctého století , v němž se uplatňuje tvůrčí stránka kritického výkonu . Uvidíme ovšem záhy , jaké problémy právě tento "tvůrčí moment " vyvolává .

Na citovaném místě jsme naznačovali , že titul není u Sabiny bezvýznamný . " Povahopis " můžeme pokládat za translaci schlegelovského žánru - charakteristiky . Sabina ostatně sám se na začátku Úvodu snaží tuto okolnost zvýraznit . Zastavuje se u svého "termínu" a určuje ho proti "pouhému " životopisu . Mame rozumět povahopisu jako studii psychologické , jež míní jednotně uchopit a proniknout do duše a díla básníkovy ? Narážíme zde tímto momentem na otázku , důležitou pro Sabinovy předbřeznové povídky . Romantická psychologie , psychologie literární postavy , je značně závislá na názoru romantického lékařství . Už tím se ocitá v blízkosti patologie . Romantickému lékařství dodává naopak " Seelen - Kunde " objasnění k chorobám . Romantické lékařství je kapitola nanejvýš významná a zajímavá , ale sotva se jí zde můžeme zabývat , stačí , zmíníme - li se , že jsou v něm rozpracovány mnohé postoje a závěry , a popravdě i objevy - jichž se ujme lékařství , psychoanalýza a psychiatrie konce a počátku století , a dovodíme - li , že práce Carusovy , hlavně však Schubertovy , byly rozšířeny v rakouské oblasti , ostatně stejně jako z opačné strany se dostalo velkého ohlasu a proslulosti Feuchterslebenově Dietätik der Seele , dílku šťastné vyrovnanosti , které vychází ve Vídni v třicátých letech . Sabinova občas pranýřovaná záliba ve "výstřepech povahách " - vždyť první , o čem se vymezení povahopisu

v Úvodu zabývá, je ^{jeho umění} ~~vymezení~~ ~~fevrehopisu~~ jako žánru zasvěceného výjimečným osobám, nezařaditelným do běžných kategorií - není tak velice věcí osobní anomálie sabinovské jako prostě záležitostí názorovou a romantickou normou : normou je - převráceně - sama uchylka od normy , nemožnost " vtěsnat se do ob. čejné koleje. Romantické vědomí vrací v literatuře první obecnou chorobnost nového věku a můžeme mít zato, že Sabina , jenž si neustále stěžuje na " stísněné české poměry", přenáší do jejich "zaostalosti" výtěžky z příslušné literatury, přesněji hlavně tieckovské novelistiky, ovlivněné nadmíru zkoumáním duševních stavů a nemocí v romantickém lékařství .

Pro schlegelovský vzor Úvodu mluví některé další termíny v něm se vyskytující .Citujme alespoň označení " plastičný ", plastičné umění . Ještě v Upomínce se slovo objevuje v příslušném významu na onom místě , kde Sabina hovoří o tom, jak Máchy " vynikal" /! nad českými básníky " plastičnou pravdivostí a velkolepostí přírodních obrazů."

Od pojetí " výstření povahy" jsou neodmyslitelné dva aspekty, které je ve striktivním slova smyslu těžko vyvodit z Máchova díla a jeho života , pokud nebereme na zřetel vodítko Sabiny - kritika a které je , navzdory tradici, v jejímž duchu se Mácha čte , nutno přičíst na účet Sabinovy " tvůrčí interpretace". Oba aspekty jsou totiž jakýmsi leitmotivem celé Sabinovy literární a žurnalistické produkce a tedy rozhodně konstantou jeho " spisů". Jde především o dichotomii poesie a prózy, k níž odhadneme snadno ^{výraz} ~~základ~~ v učení německé romantiky , ~~je~~ kupodivu padlo právě ^{ve} slovenských literaturách na úrodnou půdu . Pocit povznesenosti nad všednost, ob. čejnost je jistě u Sabiny spojen s kultem "neobyčejnosti", vylučnosti a "výstřednosti" zvláštních jevů , je nicméně zakotvený nebo schopný demonstrace na protikladu

poesie a životní prózy. Prostřednictvím poesie se ~~ten~~ jedinec
povznáší nad běžnost vsední dráhy k vyšším cílům ~~xxx~~ takto se
na něho přenáší ji kra božského a poznání, že podléhá jiným, vzne-
šeným zákonům než dávají obyčejné, "nízké ~~praktické~~ zájmy". Jak je
již ze začátku úvodu patrné, je celé pojetí Máchy postaveno v tom -
to smyslu na jednotě jeho básnického díla a poetického života :
v dalším textu bude na kruciólních místech tato jednota života
a díla výrazně pojmenována, prostupuje ovšem celé životopisné
a "povahopisné" podání básníkovy. Sabina se tedy nikterak neta-
jí s tím, že Máchův život, jeho osobu prostřednictvím ~~xxx~~
Máchovy poesie "romantizuje", ~~poetizuje~~ ^{te Mačův život}, což odpovídá plně
německé romantice a jejímu heslu romantizování skutečnosti. Neje -
nom to, Sabina se nám více méně snaží vsugerovat, že toto "ro-
mantizování" skutečnosti bylo za života básníkovi vlastní, ba
v tomto smyslu interpretuje jeho životopisná ~~xxxxxxx~~ data.
"espornou oporou jsou mu přitom materiály z básníkovy pozůstalo-
sti, zde především písemnosti vzniklé nikoliv s cílem literárním,
nýbrž psané v situaci životní : básníkovy dopisy.
Oldřich Králík si ~~xxx~~ zřejmě jediný povšiml, že Sabinův Úvod po-
vahopisný je "tvůrčím" literárním výkonem a ~~x~~ rozuměl tomuto
aspektu patrně velmi správně, ve smyslu fikcionalizování ~~xxxxx~~
Máchova životopisu nebo i povahopisu. I z toho mala, co je z Má-
chovy biografie prokazatelně k dispozici, ~~se~~ i z napětí milostné
ho dopisu ~~xxxxx~~ Lori z jara 1834 i z imperativních listů před-
syatebních z Litoměřic, ⁽³²⁾ vyčíst cokoliv anomálního, "paroxysticky
žrliveckého", démonického, jen tehdy, uvádějí - ~~li~~ se do pří-
měrného kontextu se sérií dopisů, Sabinou citovaných, ~~s~~ adresova-
ných Janu Benešovi a Eduardu Hindlovi. Králík považuje tyto lis-
ty za podvrh Sabinův. Má dodat Máchovi křebenou "je notu života
a poesie", ^{ukázat} "romantizování a zliterárnění", jak probíhalo ~~u~~ bás ~~u~~ka

uprostřed právě žité situace. Dopisy mají dosvědčit, co kritik postuluje : že Máchovu životu jako jeho dílu vládne jediný duch básnický. Kromě Tylova Rozervance a Sabinova Úvodu , v němž se hrávají svou roli vyčleněné listy Hindlovi a dopis Janu Benešovi - a ovšem dopisy neznámé dívky - nevíme ~~xxx~~ však z podání pamětníků , ani z deníků, literárních zápisků a dopisů přátelům a rodině , že by Mácha vystupoval v ²⁾ ~~rozháraných~~ ²⁾ ~~půzách~~ a uchýloval se k podivínským stylizacím . Králík vidí zdatného, řádného a silného básníka, nic nenasvědčuje jeho náladové, depresivní povaze , není zde stopy ~~xxx~~ po res. sentimentu , neboť Mácha se dokáže s jakoukoliv překážkou a nesnadnou situací vypořádat , člověk tak - to duševně, fyzicky duchovně vybavený , schopný pracovních výkonů, ²⁾ ~~s~~ ²⁾ ~~schopný~~ dostát svým závazkům občanským i lidským , nadto družný ~~neřešitelně~~ a zjevně na druhé svým kouzlem působící , nemá zapotřebí kompenzovat své nedostatky literaturou, zbásnováním svého života. Králík zaostřil pozornost na "literaturu" v dopisech. Euforistofelství, demonizování jedinečných stavů, pasování se na "výjimečného " člověka , vydávání se za " vytržence " - slovo ryze sabinovské provenience , (vytrženci, vydědenci, vypovězenci) ²⁾ ~~vatd.~~ ²⁾ ~~se~~ ²⁾ ~~hemží~~ nejenom Sabinovy verše, ale přeevším jeho próza) - na bytost poznamenanou , která se rodí jednou za století (věk, doba, století , to jsou rovněž příznačné sabinovské atributy) ~~literární~~ ²⁾ ~~literární~~ patos a emfáze vyčleněných dopisů nejsou rozhodně v korespondenci přirozené, pakliže se nejedná o pisatele s puerilními inklinacemi nebo zatíženým pocitem méněcennosti , věc, kterou lze sotva přičítat literárnímu tvůrci : literaturu píše ²⁾ ~~v~~ ²⁾ ~~v~~ dílech literárních, nezatěžuje jí osobní dopisy. Ve světové literatuře nenajdeme autora, který by psal takovéto dopisy !

Králík se staví za striktní biografismus , proti přenášení pojetí ~~xxx~~ ²⁾ ~~xxx~~ ²⁾ ~~xxx~~ , které se odvolává ~~na~~ k básnickému dílu ,

na Máchy život. Máchovské studie třicátých a čtyřicátých let naopak rozvádějí Sabinuv projekt. Literární věda objevuje u Máchy ~~pr~~ius literatury pře^dživotem, což odpovídá principu estetismu z konce století. Básník později sám prožívá to, co dříve literárně vytvořil. Je to efektní výklad, který usvědčuje z primitivismu kauzální pojetí zážitků - dílo, a odpovídá názoru moderní technické, funkcionalistické společnosti, v níž se příčinnost nahrazuje teleologií a v níž vidíme a prožíváme prostě to, co nám předem ukázalo výtvarné umění, respektive mnohem masovější formy obrazu, literárního díla atd., umožněné technickou reprodukovatelností, reprodukce slavných malířských pláten, film, televize. Literární věda je sice při tomto svém výkladu důmyslná a moderní, ale způsob, jakým osvětluje shody mezi básníkovými deníkovými a popisovými místy na jedné straně a básníkovými texty, není, bohužel, korektní. Interpretace ^{co dává úmysl} podléhá nápadu, tezi: oslepen pře^dstavou, že lze u Máchy najít takovéto korepondence mezi životem a dílem, podléhá ~~literární vědec~~ literární vědec jakožto čtenář Úvodu povahopisu mu podvědomě sugesci Sabinově a čte především v autentických deníkových záznamech - Italském deníku - významy, které v něm nejsou a domnívá se vidět v kusých zápisech chodce obrazy, které byly v imaginaci básníkově již prefabrikovány jeho literárními texty. O žádných ^oendovaných stěnách není, bohužel, v deníku řeč, když si Mácha v Dolomitech zapisuje Obrazy od přírody po skále, je to prostě záznam barevného, uchráněného obrazu dolomitských skalních ^{horských útvarů} ~~xxxxxx~~, Stejně ^{tak} jako zápis o slézání Brenneru ani trochu neodpovídá charakteristice, kterou má dávat literární vědec. Jeho výkladů využívá ve svůj prospěch Křelík: ~~ukazuje~~ ^{ukazuje}, že postulované relace existují pouze mezi apokryfy. Přísaha u rakve Lořiny matky, o níž nás zpravuje dopis Hřídlovi z počátku léta roku 1836, je dílem původců podvržených dopisů. Ale ani ~~xxxx~~ "autografy" Přísahy z roku 1833, Máchou podepsaný a přesně datovaný, není

pravý . Jeho skutečným autorem je evidentně - soudí Králík - Sabina.

Pozorná četba Sabinových povídek z let tricátých a čtyřicátých dodává k tomuto tvrzení své argumenty. Nejenže je k citovanému datu - 27. října 1833 - u Máchy rukopis bez kontextu , ale v celém básnickově díle nenajdeme nic , co by bylo k Přísaze možná přidružit, zatímco ji lze dobře zařadit mezi Sabinovy předbřeznové prózy : jako by byla vyňata přímo z nich . Rozhodně " dramatické " výstupy a románové zápletky se zde pravidelně odehrávají za bouře, křižování blesků , hřmění a hluku rozpoutaných živlů; tak ve Mstě, Žárlivci , Vyznání , Hesperidkách . Jak nás poučuje M. Thalmannová , je to obligatní postup ~~triviálního~~ románu dobového. Ale k Sabinovi ukazuje velmi pádne také expozice prostředí , v němž se " přísaha " odehrává. Ale ještě dříve , než se obrátíme k ní, stojí za zmínku sám "akt" přísahy . Přísaha, " straslivá přísaha " , se objevuje u Sabininy často, dokonce i v posledním, německy psaném ~~románu~~ románu. Motiv je nerozlučně spojen se zmíněnou literární odrůdou. A také s paroxystickými povahami Sabinových povídek a románů , s psychologii " ukřivčenosti " vyvolávající agrese odplaty a msty , ale také nedůvěřivosti a touhy v vynahradit si svou zneuznanost , nezařazenost a vyrovnat disparitu mezi upínáním se k neobyčejnému cíli a neutalým stravováním životní prózou. ~~Na~~ ~~zme~~ " zmoudřelý " Sabina rozpoznává dobře, že " nedůvěra charakterizuje slabé povahy " , tak v románu 1848 vydaném pod pseudonymem Léo Blass , v českém překlad vyd. Praha 1927, 2. sv str. 485). Žárlivost , nedůvěra, podezíravost jsou od romantické novely Hrobník, v níž je uložen klíč k Sabinově chápání člověka ressentimentu , ovšem sabinovskou charakteristickou tematikou , jak nás o tom sebeletmější náhled do jeho předbřeznové

ale i pobřeznové beletristiky přesvědčí. Ve skutečnosti je však
táž psychologie vášně, a tím i duševní rozžaranosti, vzorcem, ^{s reži} ~~př~~
~~ze který~~ ^{se (přímou)} se předbřeznová novelistika vůbec dostává k psycho-
logii literární postavy. Zde je třeba velmi opatrně brát v úva-
hu, co ^(u) (u hrdinů Sabinových romantických novel věcí autorova
ustrojení a jeho sklonů, a nakolik se tu jedná ~~ale~~ o literární
schema, přejímané z romantické novely, v širším smyslu kombi-
nované ~~xxxxxxx~~ s předtisky triviálního románu, jistě i o zá-
ležitost módní ^(u) ~~ta~~ touto cestou o jedinou možnost, jak
dospět ke konstruktivním prostředkům nové psychologické po-
vídky. Zpřednostňuje se zde tedy v duchu moderním, romantic-
kém, duševní stav ve svém úklonu, to jest psychopatologie; ne-
boť ona poskytuje normu pro účinné líčení novodobého typu
v literatuře, člověka vychýleného ~~x~~ pořadí, řádu, zařazení -
prostě souladu se svým okolím.] Toto vyřazení může být fixová-
no ryze vnějšně - to jsou Sabinovi ~~cikáni~~ c i k á n i v po-
vídce Msta, kmen, který je postaven sám m i m o městský řád,
a navazující konexe i v hradbách města s národem rovněž odtud
vyčleněným, žijícím v ghettu, s židy. Ale Sabina se ani v této
povídce nespokojuje s tímto druhem "vytrženectví" z normální-
ho pořádku, neboť kmen má své společenství a své normy. Musí
i mezi cikány, ~~z nich~~ vyžděděného, z civilizace vyňatého rodu,
vyjímat dále, a podat zde dva soky v lásce k cikánské dívce
Véle, kteří jsou oba po svém ještě dále "osamělci" i uprostřed
svého "lidu" a vymykají se i jeho zákonu. Je zapotřebí vidět
tyto souvislosti, které prostupují i ty nejtriviálnější moti-
vy Sabinových povídek, abychom prohlédli jejich spojení
s Úvodem povahopisným. Neboť je to jedna a táž psychologie,
která ~~je~~ leží v postavách těchto prvních beletristických
Sabinových výtvorů a kterou nám nesmí zastřít ~~xxxxx~~ - spíše otev-
řít - triviální motivický inventář - a kterou posléze vkládá

Sabina rovněž i do povahopisu Máchova. Za dokumentovanou zprávou o životě a díle Máchově - jak víme, považuje Králík samu dokumentaci za prostoupenou fikcionalizováním, za plnou pódvrhů - se vznášejí obraz, který nemá daleko k protagonistům Sabinovým, osamělým, vytrženeckým, čnicím nad své okolí, ale také okolím nepochopitelných a zneužitých. Ani závěrečné shrnutí kritik Máje není v Úvodu tak velice prostou referující zprávou, jak se jeví, ale tendenčním Sabinovým kritickým výkonem, při němž se nezatelně uplatňuje chtění představit Máchu jako outsidera: pomocí tohoto obrazu se spojují tři velmi nesourodé recenze do jednoho pojetí a tak až dodnes v literárněhistorickém povědomí vytrvají.

Od Úvodu povahopisného není tedy tak daleko k Sabinovým povídkám, jako by byl již v nich připravován Máchův povahopis. Mnohé, co spojuje Úvod s chlegelovskou charakteristikou, je vysloveno a rozvedeno v tzv. reflexivních úsázkách povídky Hesperičky / titul Ervína v Květech 1836/. Bude publikována na celném místě druhého svazku Povídek, pověstí, obrazů a novel z roku 1845. Někdy byla inspirována Máchou, jeho smrtí, napovídají v ní jisté drobné detaily, dále pak zařazení umělce mezi tři lidské činnosti, jež stojí na vrcholu společenských poslání. Obojí dokládá, kterak pronikají do Sabinovy povídkové produkce prvky vzaté z autopsie. V tom se liší jejich románovost od pouhé literátštiny, literárních odvarů a směsi přejímaných motivů, romaneskních výmyslů a pusté fantazie. Tzv. romantický subjektivismus vstupuje do těchto textů autentickým prožitkem nebo prožíváním, uplatňováním osobního kréda, hlavně však přítomností reálného místního prostředí. Jako u Máchy, nalézáme i v Sabinových povídkách věrný popis pražské městské krajiny nebo lokalit za městem. S výjimkou rukopisů, kte-

ré bez dalšího nemůžeme považovat za autentické - a tedy i s výjimkou Cikánů - se samozřejmě považuje právě tato nefiktivnost prostředí za prvořadý znak Máchova básnického díla. U Máchy nemáme stylizovanou, upravenou literární krajinu, nýbrž vždy předem zřetelnou, známou krajinu, kterou básník prošel, osvojil si smysly, "prožil". Ale i jinak je mezi jeho básnickými díly a vlastní životní situací vztah co nejužší, lze říci, že psané je předem připravováno estetickým, vnímacím aktem a že psaní samo nezřídka i tento akt odráží nebo mimuje. S literárně upraveným prostředím se vlastně u autentického Máchy nesetkáváme: Pouť krkonošská vyrůstá ze zápisu Snů, Obraz ze života mého jsou považovány za prózy autobiografické, Křivoklad je próza historická opřené o Máchovy pěší cesty na hrady historickou přírodou a Dosloví těžší z básnickových cest dostavníkem na trati Praha - Mělník, Máj se odjakživa spojuje s dokským jezerem a dokonce se v okolí Doks našel i děj Máje v místním příběhu otcovrahy. Literární historik prostě předpokládá, že každému místu u Máchy předchází krajinné, místní vidění a realie, že se popisy váží k reálným scénériím, a soudí správně. Soudí tak nepochybně bezděčně. Soudí, že silná vizuálnost v Máchově textu přítomná v pramení z vlastností Máchova oka, z přechozí činnosti jeho zraku. Ale již méně dbá toho, aby rozlišil v tomto směru dobový literární princip, literární metodu, od toho, co je příznačně máchovského: od jednoty, která je zde v básnickově díle neustále obnovována, ustavována mezi básnickovým viděním a psaním. Aniž bychom na tomto místě považovali za možné podnikat obsáhlou máchovskou explikaci, můžeme vzít byť i jen takto tvrzení za směrodatné pro charakteristiku beletrie Sabinovy. Také pro Sabinu platí, že jeho dějiště a jejich popisy vykazují znaky reálného městského nebo venkovského krajiny. Bývá citován bubenečský plein air, v povídce Letní noc, v níž máme velmi sugestivně

podanou předbřeznovou scénérii v ~~historicko-právní~~ pražském severním povodí Vltavy, mezi Podbabou a " Prosíkem. " Historik kultury a dokonce historik umění by mohl z těchto situačních a " krajinných " líčení dobře čerpat .Obdobně se neubráníme dojmu , že dokonce do těchto povídek a novel je kromě výmyslu , kolující literátštiny vepsáno i leccos z vlastní Sabinovy zkušenosti .V Ervínovi nás zatím pasus, v němž se vyprávěč zminuje o rukopisech v přítelově pozůstalosti i o svém dojmu, že básník mnohé ze svých zápisků zničil. Passus je stránkový , povídka je psána v časové blůdkosti Máchovy smrti. Literární historik může rovněž brát tato místa jako indicie velmi cenné, nepochybně inspirovaná životní fakticitou . Můžeme proto uzavřít, že nikoliv odklon od stylizované , literárně předepsané , modelové krajinné scenerie ve prospěch vlastní vizuální zkušenosti , líčení reálného ~~dobového dějiště~~ krajinného a dobového dějiště je znakem máchovským ; jde o prostě o novou literární metodu, na níž je také Sabina účasten.

Do tohoto komplexu je nutno vtáhnout proto i Přísahu .Považována za Máchův autograf je enigmatická , v máchovských souvislostech cizorodá, bez výpovědní síly. Ani transponováním do desáté kapitoly Cikánů se nestává její výpověď jasnější , spíše ještě problematičtější .Máme kde jinde u Máchy doklad takového přenesení výhradního dějiště ,svázaného s postavami, uměle přírodní , módní scenerie ze statku bohatého měšťana na zámecký park ? Přísaha ztrácí svou izolovanost a sděluje nám velmi mnohé, jakmile ji začneme nazírat skrze Sabinovu beletrii. Vždyť pro Sabinu mluví již samo původní prostřední zlomku , považovaného někdy za první kapitolku zamýšleného románu , ačkoliv je tento krátký text vyhraněně pointovaný, uzavřený , problémově ukončený .~~Pro~~ Pro středím míníme zahradní dějiště , umělé zákoutí, napodobující divokou přírodu na venkovském sídle za městem, ^{malý} majetkem kupce Véla. Zahradní dějiště, zahradní zákoutí jsou spolehlivou značkou

Sabinova pera.

Stačí obrátit se k této beletrii, abychom zkonstatovali, že (Sabinov^u) zahrady, hlavně pak biedermeierovské zahrady^u, učarovaly. Jakoby zde působilo nevědomé, vnitřní neovládané hnutí, které pudí Sabinov^u pokaždé znovu vracet se k zahradní scénérii. Jako rozhodně nemůžeme považovat dějiště Přísnahy za pouhou kulisu, tak také neplatí pro četná Sabinova zahradní zákoutí, defilující celou jeho románovou a povídkovou produkci, že jde o pouhý dějový prodepekt a dekoraci. V úkazu jako by fungovalo a promlouvalo samo podvědomí. Přitom je pokaždé, ať se jedná o zahrady venkovské, venkovských statků, nebo městských domů, zdůrazněna hortikulturní stránka. Nemýlíme se, tvrdíme - li, že všechny tyto zahradní výřezy s altány, pavilony, zahradními domky, besídkami, a opět staré, vzrostlé a divoké zahrady v městských zdech, nepřístupné pohledu z ulic velkoměsta, nebo i pěstované zahrady zámecké, zámecké skleníky mají jakousi původní sugestivnost. Utkvívají v naší paměti při četbě románů, na reálie nijak bohatých, upoutají naši pozornost i v pozdních románech, v nichž se zápletky ~~stí~~ střídají a děj žene vpřed. Působí dokonce zvláštním kouzlem, ať jako předbřeznová zahradnictví v prvních povídkách, ať ~~v~~ (posledním románě Die Sturmvegel der Revolution in Österreich vor dem März 1848, v němž se děj často přenáší do zámeckých pěstěných zahrad, v němž jsou líčeny staré vídeňské domky z osmnáctého století, otevřené dozadu, do utajených starých zahrad, a v němž nás zvláště upoutá stejně skryté nádvoří paláce proměněného na hotel pro církevní hodnostáře, věčně prázdného a proto stvořeného ke konspiraci: byl vyhlédnut za skladiště tajné knihovny, chované na půdě. Co však tomuto popisu dominuje, je

se velký kvetoucí kaštan uprostřed nádvořího zatiší .Detail má zvláštní působivost .Připomenemsi , že stejně " alogicky" jsou zmíněny kvetoucí kaštany na cestě za Terstem , kterou odchází Giacomo v čtrnácté kapitole Cikánů navždy z dořahu Benátek. Kvetoucí kaštany nad Terstem mají mimovat autentičnost Máchovy vizuální připomínky z doby jeho pěšího putování z Benátek do Ljublaně . Ale Mácha šel tento úsek 27. srpna, zapisuje si dokonce prvního obyvatele Kranska s ořechy, sotva souhlasí s autopsií kvetoucí kaštany . Ale kvetoucí kaštany se nehodí ani k benátské milostné epizodě Cikánů.Její děj je situován zjevně na podzim, Giacomova milenka jede do Mestre pro hrozny vína a ořechy. Kaštan ze Šabinova posledního románu zbystřuje pozornost pro další nesrovnalosti v Cikánech , ukazuje k frapantní nesoudržnosti celého textu . Nebo je ho možno vzít za ~~první~~ vodítko k ještě jiným závěrům .

Doplňme však nejdříve seznam zahradních dějových pozadí v Šabinově beletrii .V témže německy psaném románě je přiřčena v milostné epizodě na maďarském zámku v Torosy tak velká role zahradě ~~maxpanské~~ , že si vynucuje i postavu zámeckého zahradníka, kterou Sabina neopomene vyjádřit . Tak se nám ukáže kontinuita ~~sp~~ produkcí předbřeznovou . I zde je již dopřáno místa zahradnickému povolání .V povídce Žárlivec vystupuje zahradnický cech , sočí zde starší zahradnický tovaryš na úspěšnějšího mladšího, Němec přivandrovalý z Bavor na Čecha, oba milují dceru mistra zahradnického . Zahrady , městské, staré, rozbuřelé , krásné, do nichž vede okno chudého příbytku a jimiž se utešuje oko pastorka v zedníkově rodině , se vyskytují v románě Synové světla, kde se ostatně celá jedna kapitola odenrává ve společnosti, na letním sídle Dolenských za Prahou - v jejich zahradě .Máme - li věřit tvrzení, že v Ivanově ~~záme~~

příběhu v Synech světla se líčí Sabinovo neradostné dětství a mládí v Karlově ulici, pak by bylo možno hledat původ "zahradního zážitku" právě v tomto románě. A snad i touto cestou vysvětlit, proč v Oživených hrobech, díle uzavřeném do monotónnosti jednoho kasematního prostředí, neopomene Sabina alespoň ve vloženém příběhu vyhradit takovou důležitost zahradnímu pavilonu.

~~Sabina~~ Zdá se nám však, že nejlépe může objasnit, co znamená u Sabiny zahrada, její zátíší, předbřeznová povídka Ervín. Scéna svedení Emina je jejím dějovým střetem, ona vytváří zápletku, která rozhodne o osudu čtyř osob - Emy i jejího otce, pana z Valdenova i Ervína - a o jejich absurdním konci. [Budiž při této příležitosti dodáno, že jako v jiných povídkách nalézáme "součástky" pozdějšího libreta k Prodané nevěstě, tak např. prvotním náčrtem Kecalů je bezpochyby Barta z Cikánů! a je i v Ervínu jeden její motiv: dva nevlastní bratři, starší, "bezejmenný", který byl macechou vyhnán do světa a kterého Ervín potká na své cestě do Prahy, mladší, který je právě pánem z Valdenova.] Obrátme se však k Ervínovi, k výjevu, který se odehraje v noci, v zahradním zákoutí s besídkou. Svůdce se nedá dívka, která očekává v milostném roztoužení Valdenova, poznat, využije jejích citů k druhému, ďábelské v jeho počínání je, že se jí zmocní cizím jménem. Soudíme, že zápleтка je převzata z velké literatury a sice z Titána Jeana Paula. Na konci tohoto velkého románu se v parku, kryt noci, vydává Roquairol za Albana, kterého Linda miluje; prožívají milostné tete-a-tete s Roquairolem, věří, že se vzdává Albanovi. Počinání obou oklamanych dívek je bez problémů a v obou případech více méně shodné, patrně jedině s tím rozdílem, že Roquairol musí vyná-

vynaložit větší úsilí ,když touží po tom, aby se Linda stala jeho, "cela odlišné je ovšem motivování činu a jednání Roquirolova a Ervínova. V prvním případě je v souladu s postavou, ba situace je dokonce Roquirolovým dílem , Ervínovi ~~Roquirol~~ vrhne do náruče dívku, kterou miluje a která miluje jiného, prostě příležitost . Roquirol jedná záměrně, ztělesňuje "ducha zla", a s ním smutek a nemoc moderního věku ,neboli ztělesňuje , v moudré charakteristice autorově " dítě doby, vysokou kulatou nulu za jednotkou století ." ~~Roquirol~~ Roquirol se povznáší na představitele evropského nihilismu s celou jeho problematikou , jeho čin je stejně exemplární jako případy Dostojevského hrdinů , démoničnost tohoto svědce plyne ze zmíněné prázdnoty , z úbytku života. Nelze pochybovat o tom, že také Sabina míní v Ervínovi zpřístupnit věc moderního člověka, člověka " své doby", ba tímto moderním člověkem je pro něho velmi regulérně umělec. Režiguje - li Sabina ve svých povídkách na charakter i morálku , snaží - li se individualismus svých mstitelů, vyděděnců , vytrženců klást nad zákon , urážejí - li jeho hrdinové morálku a dopouštějí - li se bez sebemenšího zaváhání jakéhokoli přestupku nebo zločinu , vystavují se ovšem odsudku literárních historiků nikoliv proto , že pohoršují jejich konvenční mravní cítění a napadají jejich předsudky. Immoralismus, ~~jako~~ byt i jako kredo , je vtělen u Sabiny do jeho postav dokonale nahodile a beztvárně . Je nivelizovaný a proto není schopen utkat (s mravním pořádkem . Máchal se zastavuje u Sabinova Gariny / Garina - Sabina !/ z povídky Msta , aby odsoudil zmatek v něm se vyskytující ; nazývá jej sprostým lupičem, neboť postava , představující nespoutaného, volného, žádnému spelečenství nepodrobeného (- ani cikánskému) - individua , vyloupí najata zlořádným sudím kapličku za městem . Garina je ovšem

schopen vyšších vznětů a ušlechtilých činů, nicméně je to postava mravně nivelizovaná, nerozhodná, i jako mstitel se Garina vyžívá jen v čisté negaci, proti jednodimenzionálním kladným postavám pronásledovaných, trpících cikánů nebo proti zlotřilému sudimu se vznáší ve vakuu "úplné svobody." [Ale táž nerozhodnost, neutrállost nebo nedořešenost in moralibus nebo v immoralismu - již je kupodivu zcela prostý přívoklad, vždyť v něm se pozice "mimo zákon" u kata i krále vyznačuje pevností, vahou a vnitřní silou - bují v ostatních Sabinových povídkách. Valtr v Žárlivosti má přisouzeno pronášet "sabinova" vyděděnecká, osamělecká vyznění, plamenné vášnivé sermóny a dokonce je schopen zločinu vnitřně, byronsky motivovaného. "dalo by se tedy, že postava je nositelem ducha vzpoury. Nic takového, ve fabulačním schematu se musí spojit místem zahořklého, suchého, nikým nemilovaného Němce, který je nesympatický a ukřivděný, a jemuž rozhodně vítězství nad českým sokem nemůže přát ani předběžný čtenář ani autor. Autorské traktování postavy v povídce, jež je silně biedermeierovského ladění, je zjevně nalomené. "duch zla, revolty, síly schopné zločinu" postrádá ve venkovské zahradnické idyle vznešenější motivace než ^{je} (přeskočení Němce v jmenování a fakt, že dostal se od dívky košem. [Ale právě proto můžeme už na této povídce sledovat, že Sabina směřuje spíše než k "společenskému hrdinovi" k osudu vybočujícího z normy, k nemoci duše, k patologické psychologii. Nalomenost ještě větší, ba naprostý zmatek vládne v tomto ohledu také v Cikánech. Cikáni jsou sbírka postav vychýlených z jakékoli primitivní úměrnosti. Ale vysvětlení k podivným nesouladnostem morálního nebo psychologického měřítka není nutno přičítat tentokrát na vrub amoralismu nebo patologie, nýbrž pouze ~~xxxxxxx~~ ledabylosti, necháme-li již použít ve vlastním významu příhodnějšího slova "slátanosti", s níž jsou k sobě spojovány jedno-

tlivé fabulační dílce : tento způsob fabrikace se obtiskuje v postavách , neboť vznikají jako výsledek nepřiléhavých textových úryvků /demonstrování je možné na včlenění Přisany do 10. kapitoly Cikánů / a snad by v nich bylo možno rozeznat i švy , mezi nimi vedené. Jedině zde lze hledat také vysvětlení oné naprosté názorové a hodnotové disparity románku . V tomto konglomerátu nemůžeme vidět povinnou dan triviálnímu nebo frenetickému žánru .Nebot ve srovnání s Cikány vykazuje i triviální román jistou důslednost a logiku , jistou spořádanost v mravním žebříčku. V případě frenetické odrůdy se dostává v disparátnosti ke slovu jiná poloha a jiné významy, uplatňuje se zde moment grotesky a ironie . Ohlas frenetické literatury můžeme zjišťovat spíše v překrásném Křivokladu , u Sabiny bezpochyby v Hrobníkovi , v Cikánech nenajdeme ani nadhled a ironický přesah , ale ani groteskní nebo frenetické kombinace . Zato tzv. máchovské prvky, líčení křivokladského údolí , popisy šatů, a dále romantický motiv poutníka odcházejícího do dálky ,je možno považovat za nejběžnější sabinovskou výbavu, jakmile přihlédneme k jeho povídkám : i motiv poutníka odcházejícího v dálce , je ~~typickou~~ koncovkou těchto Sabinových povídek /Letní noc : "... tmou noční kráčel na dalekou pouť." Jeden večer : " ...až na rozcestí ,kde Jan třesoucí-se ruku svou podal Bo-leimilovi ,kterýžto za odcházejícím volal : "Nashledání !" -"Dobrou noc!" - obě povídky nadto podávají velmi přesnou topografií pražského okolí / Vcelku lze říci, že Cikáni byly pietně přijímány jako dílko z pozůstalosti básníkovy ; nebýt toho, byl by je stihl patrně stejně pohoršený protest , jaký vyvolaly Sabinovy historické romány z doby husitské , vycházející ve čtyřicátých letech u Sandtnera německy i česky .I v nich vládne stejný mravní ~~disparita~~ *chaos* jako v Cikánech , obligátní ušlechtilá témata jsou dotýkána a smíšena s vulgárními nízkostmi .

Není proto divu, že obdobná mravní nalomenost postihuje i titulní postavu povídky Ervín ažv jejích základech. Tím spíše, že Sabina se v ní podle dobrozdání starší literární historie povznáší k jistým literárním metám. O to nápadnější je defektnost Ervínova jednání: nedá se dívka v milostné noci poznat a neprozradí se ani tehdy, když vidí hožké následky, které zavinil, ba dopustí, aby byl nevinný Valdenov obviňován a pěstoun, kterému je tolik zavázán, zešílel žalem atd. Nelze ovšem tvrdit, že by byla ^{a)} autorovým uměleckým záměrem taková ^{mu)} "moral insanity", která by mohla postoj Ervínův vysvětlovat, že Sabina prostě do postavy ~~Ervínovy~~ konstruktivně zakalkuloval vnitřní zmrtnost ~~sečorionovu~~ ~~XXXXX~~, programový immoralismus a nihilismus. Sabina jistě na mysli "zpověď dítěte svého století" v Ervínovi měl, sotva v ní však mohl uspět, o mnoho lépe se mu zdařil paralelní povahopis Máchův v úvodu, jenž byl koncipován rovněž jako portrét reprezentanta ^{sveho století a} "svého století". Už z důvodů vnějších a společenských nedokázal Sabina rozvrhnout na svém hrdinovi nemoc doby, smutek a nudu měšťanského věku. Jsme v povídce svědky toho, jak velice do ní intervenuje rakouská atmosféra přebřeznem, venkovská idyla a příroda, která je vlastenecká a biedermeierovská, české poměry, chudoba, malý svět, na jehož výšinách stojí učitel a důstojník, pan Z...., proti němu kompenzování Prahou. A jsou to zřejmě i tyto ohledy na "poměry", co omezuje hrdinovy možnosti a vnáší pověznou trhlinu do jeho jednání: neboť Ervín si nepočíná jako ~~titánský~~ ^{titánský} hrdina, jako vyznavač zla, ale jako člověk, který se bojí prozradit svou vinu a ~~titánský~~ není schopen nést následky svého činu. Evžen tají svůj čin, z větší části však ze zbabělosti: příležitost jej učí jednat podle.

A zde se ocitá ^u momentu, který je typicky sabinovský, a který je filologicky prozrazující ^{omě} časté užívání ^u slova okolnosti a sice ve třech tvarech v této přebřeznové době: okoličností, okolostí, okolo-stojičností. Neboť běžný ohled na "poměry", zdůrazňování okol-

ností, jakožto činitele omezujícího hrdinovy možnosti, ba dokonce určující i další životní události a děje - to je rys, který Sabina často zdůrazňuje v samotném vyprávění, nebo jemuž ^{altruismus} často popřává pozornosti. A vlastně ~~ještě~~ rys důsledně a logicky petrifikovaný sabinovským pojetím člověka a poměrů doby. K chování Ervínovu, na jehož mravní nalomenosti nesou vinu spíše okolnosti než duch zla, záměr, najdeme proto vysvětlení v Cikánech, a sice na místě, kde autor desáté kapitoly takto shrnul svůj výklad "Přísahy", když ji nově zařazoval a textově měnil, aby ji využil v nových souvislostech. Dodejme pouze, než přejdeme k citování, (použití Přísahy, její přesazení, se neobešlo bez ležérní ledabylosti, a není proto divu, že mimo níže zmiňovaného dodatku ~~na~~ prozrazují v tomto místě 10. kapitoly Cikánů textové zásahy jisté nesrovnalosti, které ovšem dostačují k tomu, aby se text sesouval. Na tuto stránku pronikavě upozorňoval Králík, který si dobře povšimnul absurdní změny, k níž došlo v passu tím, že se z Přísahy vypustil synek kupce Véla, Vilím. Zůstalo z něho však "jeho vzdecnutí", tentokrát zaznívající ovšem "z neznámých úst mezi námi, jako by vyšlo z těla jejího" /!/. Uvádím tedy inkriminovanou větu, která je rovněž průkazná pro celý způsob, jak byly "integrovány" hotové rukopisy do Cikánů, ^(k. 30. kapitola) jakož (i pro posouzení jejího autorství. Věta zní: "Poněvadž okolostojičnosti následků později / rozuměj níže popsanych / ^{psaných} psaných byly příčinou, vidím se přinucena, chtěje manželce své za spravedlivé učiniti, všechny okolostojičnosti obsírně a věrně vypsati." Táž věta by mohla stát na omluvu a vysvětlení zápletky z Ervína. A aby bylo nadobro zřejmé, jak velice se Sabinovi ~~vždy~~ pokaždé okolnosti vměšují do života jednání a dějů - okolností, poměry hrají svou roli v Úvodu povahopisném, ony vtiskují do duše básnickovy nespokojenost, poutají jej - , uvedme ještě z téže kapitoly Cikánů, že Valdemar Lomecký z Borku /!!/ ^{Lomecký} hrdě nechce, aby se dle "okolostojičnosti posuzovalo chování" ~~on~~ ^{on} ~~ne~~ ^{ne} ~~prohlášení,~~

způsobem. "Aopak můžeme shrnout, že Sabina přikládá " okolnostem" významnou roli ve všech svých projevech značně důsledně a že v této věci panuje v jeho produkci soudržnost. Pozornost k okolnostem souvisí s jeho morálním relativismem, který je rovněž ve shodě s jeho názorem na společnost. Ale zdůrazňování okolností jako činitele při lidském jednání a chování souvisí s druhé strany také s jeho zájmem o psychologii a psychologické vysvětlování lidský (počinů). Spojení všech těchto aspektů, které se v častém slosování "okolností" sbíhají, vykazuje jistou logiku: znamená z hlediska společenského, mravního psychologického zájmu vyhocení smyslu pro ~~slabost~~ slabost člověka, chápe ~~ost~~ jeho bédnosti a ubohosti.

Srovnáme - li pak oba příklady výskytu slova "okolnosti", u Máchy a u Sabiny, musíme především zjistit, že u Máchy se ~~stane~~ psychologického zájmu při výstavbě postavy ~~u jeho prózách nevyskytuje~~ ^{neuplatňuje.} jeho ani v nejmenším (nenajdeme) mravního relativizování. Na to, že Máchovy postavy nemají psychologii, že nesměřují k románu nebo povídce, založené na dušezpytu člověka, upozorňoval ostatně již Salda, s jistým lehkým vytčením této stránky jakožto nedostatku Máchovy prózy. Ale tím se říká jen tolik, že ^{Machovy prózy} jsou zcela jinak konstituovány a neorientují se k psychologii postavy a proto také ne k motivům, které zahrnují anomální hnutí duše: žárlivost, msta, resentment, nejsou n i k d e u Máchy tematizovány, zato jsou obligátním tématem Sabinovým. /Ostatně i tento aspekt by měl být vzat v úvahu při pojednávání Cikánů a Přísa-hy /.

Lze uzavřít, že jediný výskyt slova okolnosti u Máchy svědčí dokonce ~~o tom, že~~ nejen o tom, že okolnosti tu nejsou činitelem, ~~ale~~ jehož role by byla konstituována názorem, ale užití slova ~~jakožto~~ prozrazuje dokonce protichůdný postoj. Citovaný příklad říká, že podmínky poutají člověka jen do té míry, do jaké je rozhodnut negativně se k nim vymezovat, to jest, do jaké míry jsou mu

impulsem k jednání , takového, jež by bylo hodné ne okolností , ale je ho sama. Ba jsou - li okolnosti podlé, pak je vedou k jednání , jež by ho mělo z " podlého stavu " vymanovat .

Doplňme na tomto místě, ^{zajímavost} k používání slova okolnosti u Sabiny , výklad o souvislosti Úvodu povahopisného ae Sabinovou beletrií je- ště touto poznámkou : zmiňovali jsme se o dvou leitmotivech, které pro- stupují jak Úvod tak celou Sabinovu produkci a které napomáhají k Sa- binově interpretaci Máchy a dokonce k ~~ještě~~ ^{ovládání života} fikcionalizování (v duchu " výstředních povah. " Zastatvovali jsme se však jen u aspektu prvního - u postavení , jaké má poesie nad " životní prózou ". Ještě v Upomínce na K. H Máchu z roku 1858 Sabina nanovo roli poesie vůči životní próze rozvíjí a rozšiřuje , vkládaje přitom Máchovi do úst - Sabina si hraje na Eckermannu po téměř pětadvaceti letech ! - věty, silně tendenčně zabarvené poměry padesátých let x, " vzmaňajícím se duchem průmyslným. " Je příznačné, že to , co (u Sabiny) Mácha jako sentence pro nás, velmi dobře přiléhá k Sabinově rukopisné kritice "řbitovního kvítí. Tak např. Mácha mezi jiným praví : " Próza života se u nás rozmáhá , leč nepovede se jí zničit poesii..... Koho všední život nela- dým svým hlukem v samotu zažene , aspoň ve snech někdy v pravou svou vlast nahlídne s jedno pohlédnutí v ní nahradí mu léta ! " Takovými to a podobnými myšlenkami si Sabina - jak vidno i nadále , neboť se věty tohoto druhu vynořují i v pozdních románech - v době , kdy se ocitá po návratu z ^T vězení v nových "poměrech " , ospravedlňuje a napravuje svou neumístitelnost v praktickém snažení české společnosti. Patrně jenom nechut srovnávat Sabinovy máchovské příspěvky , je- jich posuny a difference od čtyřicátých až na sklonek padesátých a ~~xxxxxxxxxxxx~~ k počátku šedesátých let / životopis Máchy v Sojkových [↓] Básích mužích !/, a konfrontovat je s paralelní produkcí, především be- letristickou , ochránila literární historiky před zjištěním, jak ve- lice Máchova přímá řeč v Sabinově Upomínce a náladové scény ze života

básníkově rovněž, reprodukuje věrně myšlenky ze Sabinových povídek. Právě mnohé ze vzpomínkových scénérií, v nichž vystupuje ~~Mácha~~ Mácha se "svým přítelem Sabinou" v náležitě přírodní nebo historické městské kulise za večerní nebo nebo noční iluminace /Vyšehrad atd/, sluší se postavit po bok Sabinově beletrii, aby vyniklo, že jde o velmi zdařilé Sabinovy literární výkony. Ale v Sabinových dobrozdáních z roku 1858 prochází Mácha také značným vývojem pokud jde o "mladistvé záliby v německé romantice a Zachariasovi Wernerovi. Neboť ~~zřejmě~~ Mácha, později "přesvědčen o bezpodstatnosti německé romantiky, docela se odpoutal od ~~m o d r é~~ květiny Novalisovy i od dlouho jej znepokojujících poblouznění a blouznění Zachariase Wenera" a překonal "mystické stanovisko". Sabinův negativní postoj k Wernerovi po roce 1848, jakož i k Towiańskému, je zřetelný z životopisu Nerlošova a ~~jako~~ ze Vzpomínek.

Je - li však prvním leitmotivem v Úvodu i v další Sabinově produkci povznesenost nad tzv. praktickým životem, nad prózou, průměrností atd. ~~konceptem~~ a uvádění poesie do života, je leitmotivem druhým zdůrazňování malých českých poměrů. Jím se klade za vinu nepochopení genia (ještě i v Máchově životopise v Sojčkových Našich mužích. "jež můžeme ~~u nás~~, aniž bychom se jím na tomto místě podrobně zabývali, dnes ~~právně~~ atribuovat Sabinovi) u české kritiky, ony jsou však také příčinou Máchovy "nespokojenosti", jeho rozervanosti. Sabinovi nelze upírat ~~právo~~, že usiluje o "vnesení moderního ducha do české kultury" a vřazení české literatury po bok literatur evropských. "U nás ^{jakýmsi} ~~historickým~~ právem ^{vždy} líbil se (toliko ten malý zpěv český, kdežto poesie polská a ruská honosila se genii, jež dovedli živly národní spojití s velkými ideami nové kultury, již tvůrčí silou velké básnické individualnosti zplodili umělecká díla klasická... atd." Ale odkazy "k lokální omezenosti", k stísněným českým "okolnos-

stem " nevystupují pouze v jeho (Mácho^{va}) portrétu, aby se odtud, z Úve-
du, staly obligátním doprovodem každého hodnocení básníka a soudobé
~~literatury~~ literatury, nýbrž vyskytují se od Úvodu povahopisného jako
konstanta v celé další Sabinově produkci. Čekým nepochopením, které ne-
může s to přesáhnout měřítko domácí malosti, trpí především Sabina.
Ba lze říci, že malostí doby, poměrů, malostí českého omezeného ho-
rizontu netrpí vůbec Mácha, ale jedině Sabina. Nenajdeme u Mácha ani
v Křivokladu, ani v Obrazech ze života mého, ani v Máji nic, co by
upomínalo na " Máchovu nespokojenost " s českou malostí a také nenajde-
me jediný odkaz k okolnostem, k stísněnosti, "obmezenosti", s níž do-
mácí poměry intervenují ~~na~~ rušivě do básnickovy tvorby. Sabina, který
nemůže tvrdit, že Máchův vzlet omezovaly domácí okolnosti, hledá
alespon cestu, jak by je uviděl v Máchově díle interiorizované -
rozervanectví, nespokojenost, vytrženectví, - a chápe se vděčně ales-
pon nepochopení se strany kritiky. Sabina ^{však} ~~neustále~~ ^{neustále} neustále
zápasí s okolnostmi, vznáší své stížnosti proti nim, ^a stává se ~~z~~
jako spisovatel také jejich zřejmou obětí. On, který jediný pochopil
psychologii moderního člověka, jeho nalomenost, jeho bezcharakternost,
byl odsouzen k tomu, aby ztroskotal tam, kde měl svého nalozeného
hrdinu literárně ztvárnit. Důvodem byly " okolnosti, které nedovolily
autorovi, doléhající na něho veškerou tíhou, aby ~~všechno~~ se stal
spisovatelem přiměřeně velkým svým schopnostem. Lze tento případ okomen-
tovat: neustále měl k nim ohled, neustále mu tanuly na mysli, neustá-
le s nimi počítal, musil se jim tedy sám podřizovat. Ale je možné též
říci: nebýt jich, nebýt Sabinovy nuzné existence českého literáta -
a zřejmě nejsou všechna slova o tísní a bídě, s nimiž vyrukoval
v Obráně proti lhářům a nactiutrhačům, než pravdivá - neměli bychom patr-
ně takové kvantum jeho produktů, nebyl by se asi vzepjal k tak příplivě-
mu a pilnému psaní.

Můžeme se nyní vrátit k Sabinově literárně nejambicióznější povídce přebřeznové a říci, že okolnosti způsobují zlomení jejího titulního hrdiny Ervína na postavu prostě defektní. Ervín se tak nestane mluvčím "nemocné doby", onoho jejího ducha, k němuž má Jean Paul, jak víme, takové výhrady / a nepovznese se nad malé české poměry jako Mácha v paralelním Sabinově povahopisu /, nýbrž zůstane postavou, při všech svých ušlechtilých vznětech x schopnou veškeré podlosti k osobám, k nimž je poután láskou a vděčností. Ervín nejedná však podle ze zlotřilosti. Ale rovněž ne z pouhého vyznávání zla, ze záměru, z intelektuálního programu - z "rozmarů hlavy". Jeho chování je diktováno okolnostmi, Ervín jedná zle ze slabosti. Již v této rané fázi si je Sabina vědom toho, co na sklonku života en passant v románě zformuluje: moderní člověk nemá charakter, protože má složitou psychiku. Charakter - tak bylo v našem století řečeno - se nesnáší s ambivalencí: charakter je jednoznačnost, znamená "jednotu duchovního individuálního života." A "připisujeme - li někomu komplikovanost charakteru, už tím mu vlastně charakter upíráme."

Také rozervanectví je nedostatkem charakteru ,i ono je podobně jako slabost , která má být vysvětlována , to jest omluvena okolnostmi , cestou k moderní psychice , vůdčím motivem, který řídí chování Sabinových postav. Vše nasvědčuje tomu, že Sabinovy postavy jsou založeny na psychologii, na povahopisu .A lze říci ještě určitěji - Sabina ve shodě s moderním romantičtým dušezpytem těžší z anomálie, úklonu, slabosti , neboť ony dávají východisko , má-li proniknuta a osvětlena povaha a duševní hnutí moderního člověka . V tomto bodě zůstává Sabina důsledný . V tomto smyslu se brání Tylovu výpadu proti " výstřední povaze " v jeho noveletce děmonizování domněle autentických máchových postav, ať už v dopisech přátelům nebo jiných suspektních písennostech .Ale nezapomenme také, že ani v buffo opeře, v libretu k Rodaně nevěstě , k níž najdeme tolik materiálů

álu již v předbřeznových povídkách a k jejímuž Kecalovi je první variantou vysloužilý Barta z Cikánů, je postava Jeníka stejně poplatná nedostatku charakteru, okolnostem, z nichž tentokrát slabý ve prospěch "dobré věci", která se podařila, těží.

Můžeme sotva přejít v našich souvislostech, že v románě ~~Österreichische~~ Österreichische Sturmvoegel der Revolution se v postavě maďarského malíře, zapleteného do politických revolučních událostí, a dále v postavě Fanny, vídeňské služebné se snoubencem, italským dělníkem a revolucionářem, objevuje motiv, anticipovaný zápletkou v Ervínovi. Jako Ervín, také hrdina a hrdinka z románu se chovají proradně vůči nejbližším přátelům a milované osobě, jako ~~Ervín~~ Ervín také oni podléhají zbabělosti a dopouštějí se podlosti. V obou případech (však nepostupuje tentokrát ^{Sabina} tak nerozhodně a "nevědoucne", jako v předbřeznové povídce. Je si naopak dobře vědom, o čem píše. Malíř vyzradí bez zlého úmyslu, z neprozíravosti, naivity a slabosti haličskému policejnímu řediteli / ! / revoluční plány svých přátel a vystaví je tak smrtelnému nebezpečí. Fanny, neznalá velkého bykratického světa, slouží zcela nevědomky za nástroj informací o tajné činnosti revolučních spiklenců ~~xxxxxx~~ vídeňskému úředníku ~~xxxxxx~~ Sedlmitzkému, mladíkovi chtivému ministerského postupu. Romanopisec líčí tak samozřejmě shovívavě, s tolikým pochopením, jak nevinně se ocitají obě románové postavy v tenatech viny, že obě epizody musí vzbudit čtenářovu pozornost. Sabinovo relativizování hrdinova činu přestupuje jakoukoliv mez, oba "nevinní" se nám podávají s tak velkým pochopením, až se stává jasným, že jsou absolvováni (stínu poklesku; o všem za ně rozhodl shluk okolností. Soby procházejí dále románem, jsou bez poskvrny, ani autor ani okolní románové postavy jim nic nevyčítají, je jasné, že jednali z neznalosti věcí, jsou to prostě slabí lidé.

Pakliže se nelze domnívat, že Sabina sifroval do svého díla

poselství o tom, jak chytrou roli hrál a jak on, tvůrce ^{ro-}dané, národ neprodal, jsou naopak činy obou postav ze zmíněného románu svědectvím svého druhu. Především ilustrují neřešenost Sabinova přístupu ve vidění zla ^{Subjektiva} a ^{naproste} ~~morálního~~ relativismu na jedné straně a maximální toleranci k lidské slabosti u vědomí ~~bez~~ bezmocnosti lidského tvora. Od začátku - a i ~~nová~~ povídka "Prvín" i ostatní beletristické produkty jsou toho dokladem - se do Sabinových povídek promítá nalomenost, která vzbuzuje značnou nechuť u ~~jejich~~ pozorovatelů a dává literárním historikům oprávnění k jejich moralistním soudům. ^{Je} lze však nevidět, že právě táž nalomenost, která má ~~vlastní~~ ^{vlastní} facit ve vidění člověka a jeho jednání prismatickou okolností, se stává odrazíštěm k psychologickému založení, ale i proniknutí postavy a umožňuje vlastně, paralelně s čerpáním z psychologie německé romantiky, první kroky české psychologické povídky a psychologického románu. Uscilace mezi vedením o zlu, tematizováním maniakálních postav, mstitelů, žárlivců, lidí se silným ressentimentem - psychiky se sklone ^k ~~ke~~ patologii - a mezi bezbřehým pochopením pro lidské slabosti, jejich omlouvání, umožňuje vykročit k tomuto modernímu povídkovému druhu. Ubohost tvora, překročení hranice ve vysvětlování nízkých hnuzí a činů, jež elementární slušnost nepřipouští, jež lidé odsuzují a za něž se hanbí, smysl pro důstojevštinu - to jsou momenty, které zasahují ~~silně~~ silně do Sabinovy předbřeznové beletristické produkce, a sice ve prospěch psychologického pojetí člověka.

Musí nás napadnout v této souvislosti, že součástí téhož psychologického přístupu je ~~vlastní~~ ^{vlastní} místo, kterého se dopřává v této Sabinově produkci společenským menšinám, jakožto skupinám lidí slabých, vyřazovaných a pronásledovaných. V Donáthově práci o židech v české literatuře se cituje jako jeden z prvních autorů, ~~kterí~~ u nichž se objevují postavy ^{a motivy židů} K.H. Mácha, ^{a sice} ~~a sice~~ Cikánů. V knize není citován Sabina - a přece

je to sabinovské oblíbené téma až do padesátých let : židi ve spojení s Cikány vystupují u Sabiny, u Máchy k Cikánům obdoby nenajdeme. (Max od Msty až k Blouznění)

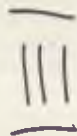
Můžeme se nyní vrátit k roli, jakou má u Sabiny zahradní dějiště ~~u~~ s hortikulturou. Zahradní zákoutí s pavilóny, besídkami, umělými skalkami a prameny jsou pozadím pro dějové zvraty, události, zápletky. Avšak tyto události, zvraty, zápletky nejsou věci objektivní epiky, jsou právě ^{ony samými hrdinami v poli} znejistění, které postihuje objektivní obraz o tom, co se vskutku událo a co se lidé jen domýšlejí; zahradní zákoutí jsou místem klamu, který prožívají v tomto dějišti postavy, jedna o druhé, o sobě; o tom, co vlastně proběhlo ve skutečnosti a co jen v jejich nitru. Dějiště je tedy spojeno se zápletkami a "problémy" psychologického řádu. Tak to platí o Přísaze, o zahradním výjevu v Ervínovi, o nočním ději u zahraniho domku v bubenečské zahradě v povídce Letní noc / i v ní se hrdina klame o tom, co se odehrává v jeho někdejší milence /, o eminentně psychologickou otázku se jedná rovněž v "zahradnickém" Žárlivci.

Zahradní místa s altány, pavilóny, besídkami, nebo jako v Přísaze s umělou nápodobou přírody, skalka, s níž vyvěrá pramen, ~~nejsou~~ (jsou ani volnou přírodou, proti níž stojí člověk se svými vášněmi, ani uzavřeným vnitřkem domu, za jehož stěnami, ve skrytu, se mohou odehrávat temná dramata. Zahradní scénérie jsou světem výtvoru, umělé přírody, představují veřejněspolečenský prostor zkřížený se scénou soukromou, ba intimní. Jsou "světem" znaků, emblemů, světem reprezentace. Jsou tedy odpovídajícím místem pro zápletky dušezpytné i pro uplatnění "okolností", které děje "duše" umožní učinit transparentními, a učí ^{psychiku k pochopení} chápát a vysvětlovat.

Pemáme pro svůj výklad jiné opory v odborné literatuře než Frncastelovu knihu o malířství quattrocenta, které se pokouší vnést

jasno do jeho nejběžnějších figurativních objektů. Francastel našel zahradním scénériím v tomto malířství hlubokou kulturní tradici v zahradnictví antickém a hlavně římském, máje v tomto případě ~~na~~ k dispozici záslušnou práci o římských zahradách od ~~Paarra~~ ^{Grigala}. Čerpaje z ní, upozorňuje autor na to, že zahrada je šice latinsky hortus, ale v příslušných latinských textech se mluví o zahradním umění, rozuměj horticulture, jako o ars topiaria. Topia, zahradní místa s různými druhy výtvoru člověka, se stavbami, zdmi návršími- umělými -, skalami, prameny - rozuměj stále umělými, díly lidské ruky a lidského umění, vodotrysky atd. atd. jsou reprezentativním dějištěm pro různé formy aktivity a zábavy.

Domyslíme - li tedy, co znamená v povídce z doby předbřeznové zasazení románové postavy a psychologického děje do "místa", přestává být tak velikou záhadou, co představují u Sabiny zahradní dějiště, proč se jim popřává tak velika role a proč jsou neklamnou známkou Sabinova pera - jeho autorství. "ebot Máchovi zůstávají psychologické problémy typu onoho, jenž je rozvinut v "řísaze, cizí, tak jako nenajdeme v jeho textech jako "místo", ~~je~~ jako dějiště, "soukromou" zahradu ^{e)}biedermeirovskou.

Sémantizace prostoru v Sabinových Oživených hrobech

Alena Macurová

Základní významové rozpětí Sabinových Oživených hrobů je do značné míry implikováno už jejich titulem. Svou syntagmatickou strukturou není nijak neobvyklý, naopak: jak uvádějí poslednější práce z morfologie prózy je spojení substantiva s adjektivem jedním z nejobvyklejších titulových schémat. Příznaková je ovšem sémantika lexikálních jednotek v schématu adjektivum plus substantivum obsazených, a to jednak s přihlédnutím k jejich vzájemnému vztahu významovému, jednak s přihlédnutím k relaci titul - sémantika celku díla.

Podstatné je v této souvislosti zejména napětí mezi řídícím substantivem " hroby" a jej rozvíjejícím adjektivem "oživený". Substantivum " hrob", tj. " místo, kam se pochovávají mrtví, zprav. jáma vykopaná v zemi; pahorek navršený nad touto jámou po jejím zasypání n. jiná úprava tohoto místa"(SSJČ I, Praha 1971,s. 649) nabývá - vzhledem k četným frazeologickým spojení, do nichž vstupuje - významu "uzavřené místo oddělené od vnějšího světa", místo, k němuž se váží lidsky negativně pociťované vlastnosti: srov. " tma,ticho jako v hrobě" (SSJČ, op.cit.). Důležitá je také vazba asociující význam výrazu"hrob" s ukončením životní cesty ("věrnost, láska, nenávisť až do hrobu, za hrob", také "od kolébky do hrobu) (SSJČ, op.cit.).

Adjektivum "oživený" ("rušný, veselý, živý")(SSJČ II, Praha 1971,s.474) se promítá mj. také na pozadí slovesného významu "oživiti" ("učiniti živým, dodati života") a vstupuje spolu se svým řídícím substantivem do významového vztahu - v romantické poetice nijak neobvyklého - s celkovým ustrojením díla.

V něm se pak zvláště výrazně konstituuje sémantický rys uzavřenosti /srov. titulní "hroby"/. Primární prostor příběhu /časově určený koordinátou "nyní"/ - prostor jedné části vězení- je v této spojitosti charakterizován zcela jednoznačně. Především tím, jak detailně jsou v díle ztvárněny jeho hranice: srov. v úvodní partii na malé ploše "bezbarevná na sáh silná hradební zeď", "hustá drátová mřížka", "obyčejná mříže železná", "drátová", "železná", "drátová", "skleněné okénko" a až pak "nitro" /rozuměj vězení//s.3/.¹ Takové zvrstvení hranic, výrazná

1 Citace podle K. Sabina, Oživené hroby, B. Kočí, Praha 1910.

ohraničenost prostoru, jenž je místem děje/lze-li o ději v klasickém slova smyslu vůbec mluvit, srov. také podtitul "Obrázky"/ není nijak výjimečná; také jinde se objevuje "první, druhá a třetí předsíň", "zámky v první a druhé předsíni"/s.11/; "velké a silné dubové dveře, v nich malé okénko v nitru i zvenčí drátem i železem hustě omřížené"/s.3/; zvenčí na dveřích "ohromná železná závora, dva velké visací a jeden obyčejný zámek"/s.3/; jinde srov. "patero mříží"/s.11/, "tolik zámků, závor a dveří" /s. 13/ aj.

Není náhodné, že velice detailní ztvárnění¹ hranic prostoru celý kontrastuje nápadně se ztvárněním jejího prostoru samého²: rys

2 To je omezeno na udání rozměrů a několika základních údajů: strop, okno, kamna, lampa, dvě lože.

"ohraničenosti", "uzavřenosti" není totiž exponován v Sabinově románu jen v tomto doslovném smyslu, ale zvýznamňuje se i jinak.

Důležité je přitom včlenění prostoru cely do prostoru vězeňské pevnosti jako celku: přechod mezi "vlastním vězením" /"zde je pravý kriminál proti druhé straně"-s.46/ a jeho protipólem "svobodou" je v prostorové dispozici kasemat podán jako přechod pozvolný. Ani hranice prostoru vězeňské pevnosti jako celku nejsou vymezeny tak jednoznačně jako hranice onoho "pravého žaláře" /zmiňovány jsou v této souvislosti jen "nízké hradby", také "dřevěná příhrada", jež navíc dovoluje nahlížení do jiných ulic a "stráž", která tomuto nahlížení brání- tedy jistý lidský prvek, méně definitivní než prvky objektivnější povahy/. Není jistě zcela bezvýznamné ani to, že na hranici obou antagonisticky budovaných prostorů, prostoru "uzavřeného" a prostoru "svobodného" je situován klášter.³ Na rozdíl od jeho prostoru, jenž se v díle neexponuje

3 S prostorem vězení jej spojuje rys uzavřenosti vnějšímu světu, k němu však zde navíc přistupuje jistý prvek volní.

jinak než svou pouhou existencí, zapojuje se jiná složka celkového prostoru pevnosti, tzv. "druhá strana" do významového ustrojení díla velice výrazně.

Je prostorem, který od onoho "pravého vězení" oddělují "náramná vrata černě a žlutě natřená"/s.16/, do jejíhož dvorce se zpočátku pohlíží jen "klíčnickou dírkou"/s.17/ a jež tím,

co je pro ni jakožto pro jistým způsobem imaginární prostor charakteristické, představuje možnosti plné lidské realizace: je tam širší lidské společenství /"osmdesát našinců"-s.15/, je to prostor situovaný blíže k možnosti uspokojování jedné ze základních lidských potřeb, jídla /" veliká společná kuchyn - s. 15/, je tam světlo /" spatřili řadu velkých oken po jedné straně, za nimiž bylo zajisté světlo" - s.47/, příroda / "řady stromků a květin" -s.47; "dvorec jako zahrada - podé i samé květiny" - s.46/, také žena /"dáma z Uher" - s.38/, větší kontakt s vnějším světem /"ráno hodina procházky, odpůldne zase hodina"-s.46/, je to prostor, jehož uzavřenost je méně důkladná /"jedny nepatrné mříže na oknech"-s.46/. Vcelku jsou tedy této "druhé straně"/kontrast k pravému žaláři srov. také v sémantice pojmenování samého/ připisovány v podstatně vyšší míře takové vlastnosti, jež slouží k uspokojování primárních lidských potřeb, a jež ono "pravé vězení" postrádá.⁴

4 Srov. četné případy, kdy je "pravý kriminál" charakterizován kontrastně jako "tmavý", "syrový"/ve význ. studený/, "chladný" apod.

Jen málo z charakteristik "druhé strany" je podáváno perspektivou ústředních postav - šesti vězňů - samých; jejich vizuální názor se omezuje na prodlužující se okamžiky průhledů do "druhého dvorce" - nejdříve "klíční dírkou"/s.17/, potom vraty, která jsou nejprve rychle, později pomalu zavírána /"Profós zavíral vrata velmi pomalu -s.68/ a nakonec dokořán otev-

řena /"Vrata druhého dvorce byla dokořán otevřena" - s.71/.

Přibližování prostoru vlastního vězení prostoru druhé strany, které vystupuje do popředí výrazně v pozdějších fázích románu, má svou funkci a podílí se významně na vyznění smyslu díla jako celku.

Rozšiřování hranic původně přísně vymezeného prostoru /srov. titulní "hroby"/ souvisí totiž také s povahou dění, jež je do tohoto prostoru situováno /srov. titulní "oživené"/.

Charakter prostoru - ve vztahu ke své uzavřenosti, otevřenosti, míře ohraničenosti apod. a jeho sekundární sémantizace je s charakterem tohoto dění /a jeho sekundární sémantizací/ těsně spjata, charakter "dění" je logicky charakterem prostoru předurčen. Postavy, jsouce omezeny v možnosti reálného pohybu prostorem vnějšími hranicemi vězení, v rámci svých možností /v oblasti psychické/ tyto hranice překračují, rozšiřují je, realizují jisté kontakty s vnějším světem.⁵ Z per-

5 Stranou zde nechme prostředky, jimiž se tyto kontakty realizují, i když i jejich analýza by k celkovému smyslu díla lecos napověděla - srov. kontinuita vězeňských reálií využívaná spíše na začátku románu jakožto podpora k plánovanému "činu", dopisová složka Oživených hrobů atd.

spektivy ústředních postav je pak vnější svět segmentován v svět "druhé strany" a svět "volný", "svobodný". Své postoje k tomuto světu jako celku - a dáno je to zase uzavřeností prostorovou - demonstrují ústřední postavy především verbálně:

jednak explicitně /srov. zejména na jedné straně rozpravy Schauberkovy, na straně druhé vyznání Fortiho/, jednak implicitně. I když totiž prostorová uzavřenost je sdílена všemi centrálními postavami bez rozdílu, signalizuje jejich chování v tomto uzavřeném prostoru /především jejich chování verbální/ různé stupně aktivity postav, v užším slova smyslu aktivity vyprávěcí, v slova smyslu širším také aktivity společenské. Důležité je v této spojitosti jednak pořadí vypravování /signalizuje důležitost jednotlivých vyprávěčů a jejich aktivitu/, jednak kvantita verbálních reakcí / jak často a jak dlouho která z ústředních postav hovoří/ i jejich kvalita /žánrový charakter historek signalizuje "vyprávěčský" způsob nazírání skutečnosti a jejich aktivní X pasivní poměr k ní/. Verbální chování postav pak figuruje v celku díla jako specifický znak vypovídající i o skutečnostech obecnějšího rázu.

Typickým příkladem tohoto typu řečového chování je především ono téměř dekameronské vypravování, které prolíná vlastně celým románem. Pořadí jednotlivých historek se z významňuje mj. i v souvislosti se skutečností, že jednotlivé individuality vězňů reprezentují - v onom "druhém" plánu významové - mentalitu, aktivitu apod. jednotlivých národů /příznačné je přitom i to, že zatímco ostatní národnosti jsou reprezentovány jedním svým příslušníkem, Italové jsou tři/. Zanedbatelné není ani původní - losem určené - pořadí vypravování /Asti, Slav/ a to, že " v reálu" se toto pořadí mění. Skutečnost, že vyprávění Slavovo je odsunuto na poslední místo /přestože mu losem bylo určeno jedno z míst předních/, vypovídá spolu s jinými skutečnostmi o jeho pozici mezi spoluvězni / to v onom

primárním plánu významovém/ a sekundárně se - opět s jinými skutečnostmi - promítá i do významového plánu sekundárního.

V něm se pak zvyznamňuje, jak už bylo naznačeno, i charakter historek, které se vypravují: Žánrově jsou velmi různorodé. Objevují se tu "reálné" historie životní /Asti, Forti, také Hon/, jež v sobě ve větší nebo menší míře integrují sféru intimní se sférou společenskou /revoluční aktivita/, dále vlastní plody literární - Bianchiho literární pokus, "poučná" báchorka Schauberkova a konečně příběh Slavův o tom, jak "jeden šudentík, jenž politice pranic nerozuměl, jí si nevšímal a ani ponětí neměl o tom, co se u nás vlastně dělo a díti mělo, pro pouhé slovo: 'Nech mě na pokoji, jsem ospalý' na pět let k těžkému žaláři byla odsouzen"/s.68/.

Resignace pro Slavův příběh typická /srov. také úvodní pasáže románu/ charakterizuje jeho postavu stejně jako charakterizuje elán, nadšení, revoluční zápal apod. postavy italských vězňů⁶ a programová "konzumní" politika postavu Schauberkovu.

6 Srov. také asociace vyvolané pojmenování postav: Forti - it. forte:silný, mocný; Asti - it. asta:kopí, zbraň.

Zvláštní postavení mezi vyprávěnými historkami má historka Bianchiho: její charakter je-domníváme se-jakousi miniaturní projekcí sémantiky celého Sabinova románu. Její postavy jsou v románu samém charakterizovány takto:" Ty dvě bohyně hrají v té věci /rozuměj literárním pokusu Bianchiho/ jen trpnou úlohu, chodí sem a tam, lamentují, když se vede zle a mají ra-

dost, když dobře"/s.34/.

Všimněme si, že podobnými činnostmi jsou nadány také postavy v Oživených hrobech - počáteční elán, vnitřní činorodost, s níž uvažovali⁷ prokopání se z vězení a o útěku, se postupně mění v trpné očekávání a hojné komentování událostí přicházejících zvnějšku, postavami samými neovlivnitelných /mocnářův snazek a pravděpodobná amnestie/. Plánované činy se transformují v doslovném slova smyslu v "kratochvilnou" činnost /vyprávění, jídlo, kouření/, v jejímž rámci jsou všemi revolučními shovívavě přijímány i principiálně vlastně nepřijatelné názory Schauberkovy.

Alegoričnost celku Oživených hrobů je implikována nejen těmi částmi textu románu, které jsou ve vnitřním ustrojení samém jako alegorické označeny /dopisy do vězení/; alegorický princip prorůstá román jako celek a Oživené hroby se stávají trpkou polemikou s romantickým ideálem vzpoury: titulní "hroby" neoznačují metaforicky jen vězení samo, ale také vězněné subjekty, v nichž jsou "pochovány" ideály revoluce činu a ideály sabinovské revoluce ducha jsou v nich rozmělněny /"Děje skutečné se rozdrobují na nesčíslné atomy, z nichž se rychle zase sestavují k novým údobám. Vězeň vidí jen hlavní obrysy, vyplní si mezery domyslem, fantazií neb citem svým a tudíž jeho bludy tím větší, čím důsledněji promyšlené"-s.5/; "hroby" jsou do jisté míry i obrazem národněosvobozenického hnutí jednotlivých národů a jejich situace. Také "oživení" těchto hrobů ⁷

⁷ Povšimněme si významového rozdílu mezi "oživený" a "živý" a uvědomme si, že určujícím elementem v syntagmatu A + S je sub-

stantivum.

polemizuje - dáno je to do značné míry nepochybně životními osudy a lidským profilem Sabinovým - s "revolučností" ve smyslu romantickém : determinace vězněných subjektů hranicemi, jež je omezují, je tak výrazná, že transformuje jejich aktivní postoje v pasivitu, jejich touhu po svobodě v touhu po "druhé straně". Tato transformace je zároveň signálem poklesnutí jejich ideálů, kompromisu jejich původních představ s danou realitou. Slibně se prodlužující okamžiky otvíraných vrat do prostoru " druhé strany" pak vedou k rozbití hranic prostoru "pravého žaláře" a k jejich rozšíření směrem k "druhé straně". Rozšíření spíše tragickému, neboť provázenému vědomím, že přitažlivost "druhé strany" je relativní. Z hlediska absolutního není relevantní míra ohraničenosti prostoru, ale sám fakt této ohraničenosti /"Co pak je do druhé strany. Klec jako klec. V každé nevolno, byť by i zlatá byla" - s.46/.

Sémantika Sabinova románu, zejména ona trpká polemika s revolučními ideály /negace revoluce činu, poklesnutí ideálů "revoluce ducha" -srov. Schauberk/ do jisté míry nepochybně vyrůstá ze společenské situace poloviny devatenáctého století /pravděpodobně stejně jako lidský, politický a možná i literární profil Sabinův/; právě v souvislosti s touto situací lze hledat a nalézat v Sabinových Oživených hrobech jakési /řekněme že alegorické/ ospravedlnění autorových postojů před sebou samým, národem, historií.

OBROZENSKÝ TYP ROMÁNU S VLASTNĚCÍM TAJNOSTVÍM /J.K.Tyl: Poslední Čech; K. Sabina: Synové světla aneb Na poušti/

Specifickou zvláštností české vzniku českého románu bylo, že se román programově zakládal jako žánr národní, a to v obrozenském slova smyslu, zatímco v jiných evropských literaturách zakládal román moment národní ve středověkém slova smyslu. Román zapadal do rámce obrozenské literatury, klasicistní ve svých postulátech a klasicistně romantické ve své praxi, potud, pokud byl vysokým, ideálním žánrem /klasicistní rys/, ale pokud zároveň zobrazoval národní skutečnost a život v jejich specifice /romantický rys/, ba přímo v jejich pitoresknosti. Postupně stále více sílilo skutečností pojetí románu; ~~ve čtyřicátých letech~~ souviselo jednak s konkrétní obrozenskou potřebou předvést a de facto literárně ustavit český národ jako neopakovatelnou etnickou a literární individualitu, jednak vyplynulo z celkové tendence evropské prózy, směřující k potlačení romanesknosti ve znamení nerománové, až přímo životní skutečnosti /Mladé Německo, v Rusku naturální škola/.

Představa o románu jako o vysokém žánru, který má zobrazit specifickou skutečnost národa, je obsažena i v Jungmannově Slovesnosti. V prvním vydání z roku 1820 je román charakterizován jako "krasovědná forma", jež má spojit v jediný celek "možné úkazy", "spísoby a přeměny veřejného, domácího a samotného života" /IVI/, a to skutečné i možné. Básník má v románě vytvářet ideální obraz. Ani v druhém vydání Slovesnosti, které od prvního dělilo dvacet šest let /1846/ - tedy doba rozkvětu románu v Evropě, Jungmann v podstatě neopouští klasicistní názor. Románovou četbu vyhrazuje vzdělanému čtenáři a přímo se hrozí myšlenky, že by se román mohl stát záležitostí prostonárodní. Nicméně klade důraz na volbu látky ze svého věku a země a na věrnost zobrazení - ovšem "při všem poetickém /ideálním/ obrazování" /127/.

V této době se však Jungmannovo pojetí románu už nutně pociťovalo jako zastaralé a prosazoval se - alespoň v teorii ~~klasicistní~~ - "modernější" názor. Tylův, Havlíčkův, Sabinův. V praxi se však román ještě ani ve čtyřicátých letech, kdy se ostatně teprve jako žánr v české literatuře konstituuje, nedokázal vymanit z iluze o nezbytnosti vytvořit "vysoký" román s použitím básnických prostředků a mýtu národní dávnověkosti /typ Lindovy Záře nas pohanstvem z r. 1818/. J.K.Tyl se ve čtyřicátých letech distancuje od básnické prózy, kterou mu představuje Novotného Obět, v níž - jak se vyjadřuje - stylistická forma udusila duši /Lindovu Zář, "strakstě malovanou", Tyl ještě přijímá, charakterizuje ji jako "sladkou lahůdku veškerého tehdejšího čtenářstva - 31/. Tyl polemizuje s představou "pěkné prosy". která se údajně

nemůže obejít bez pádného, vlečitého chodu nehromaděných okras a obrazů v níž "všecko muselo tancovati jako na chůdách a zníti jako slavné troubení" /32/. Hájí zdravou přirozenost proti "olověnému vlečení a kroucení", posmívá se nepřirozeným dialogům, strojenosti mluvy /např. v Růži na poušti Jane z Hvězdy/ a zdá se mu, že "ono libůstkování" už pokr ok času uchvátil a "bohďá na věky pochoval"/38/. Nad Mastičkářem od téhož autora, který je pro Tyla povídkou či novelou stejně jako Jarohněv z Hrádku /od autora se očekává historický román/, rozvíjí Tyl svou teorii historické prózy, jež má být "kusem života z jistého času" /36 - "heslo, vlast!" zapáchá naším stoletím" - 38/. Odsuzuje Rolanda z Mastičkáře za jeho pasivitu, neschopnost činu, ale ani on sám v Posledním Čechu není s to stvořit vskutku činnou postavu, za což ho stihne proslulý výpad Havlíčkův. Tyl hodnotí příběh z hlediska jeho vnitřní soudržnosti a tu odsuzuje náhodu a básníkovu libovůli v splétání celku: "... a tak se i někdy přihodilo, že přišel příběh za příběhem, které se nutně ze sebe nevyvinují, nýbrž jen pouhou náhodou nebo-li zvláštní básníkovou libůstkou setkaný s celkem souvisí" 47/.

~~7. v Jarohněv z Hrádku postará o celou hlavní a vedlejší dějovou poutku, jen by jednotlivé články v úplný vyhlazený celek vložil. Na malých místech by se dala i jiná úprava, ale literatury vyžaduje se velmi příkro kritiku celé falešné obrozené představy o kultuře.~~

Také Karel Sabina ve svých názorech na román /Slovo o románu, 1858 aj./ zastává představu o novém typu románu, o románu jako o žánru života - "pohyblivého života" /92/, zásadně odlišném oč románu starého typu - "vymyšlenin popráhlé fantazie" /92/: "Jen co zázračně se dělo, jen co dobrodružstvím takofka překypovalo, za pozoruhodné se považovalo" /92/. ② Velikost nového románu tkví v tom, že "veškerou rozmanitost a pestrost opravdivého života v obor svůj jímá, že živým individualizováním povah i okolností místních i osobních nejen události vypravuje, alebrž i pohnutky lidského jednání i skryté zřídla veřejných dějin odkryvá i projevuje.... slovem, že podává obraz živý, pohnutlivý a vábíci, jenžto čtenáře mocí táhne v obor svůj a tak dlouho ho k sobě poutá, až vytknutý děj se doplní a zvědavost počátkem probuzená se uspokojí" /93/. V Sabinových úvahách se objevuje i pro rané teorie realismu charakteristická metafora zrcadla: "Román jest věrné zrcadlo vnějšího i duševního života", "5; "Rek novověkého románu jest zrcadlem časové jakés myšlenky", 97/.

Tam, kde evropský román s tajemstvím hýčkal své sociální utopie, hýčká český národní příznakem román s tajemstvím příznačně svou vlasteneckou iluzí. Je známo z Tylova listu Kobrovi z 10. dubna 1853, že i Tyl začal psát román pod názvem Tajnosti ze života českého. Svého druhu Tajnosti Prahy je jeho Poslední Čech, stejně jako Sabinovi Synové světla; Tajnosti pražské má později Josef Svátek /1868/, typu "tajností" jsou i romány J.J. Polárka a řada dalších.

(pražské romány K. Světle)

Obrozený román byl román bez národní literární kontinuity, i když romaneskní zdroje tu byly - v jiných žánrech a v pokleslé literatuře /knížky lidového čtení/, ale při vlastní románové tvorbě nebylo na ně v počátcích prakticky navázáno. Vznikající český román si hledal modely v literaturách cizích a zde příliš nerozlišoval mezi románovými typy už vyšlými z módy /nebo posunuvšími svůj význam/ a typy aktuálními. Nebylo proto divu, že neúspěch jeho pozornosti ani v té době neobyčejně populární žánr románových "tajností", který zdálo se skýtal zvlášť vhodný model pro román z českého národního života. Různorodé románové typy se v něm ocitly v podivné anachronické směsici, nebyly však než kostrou, na niž se navěšoval "národní" děj coby kostým v národních barvách. Přirovnání ke kostýmu tu není samoučelné: iluze o národním životě a charakteru měla v obrození velmi zřetelně vestimentární ráz, vnější oděv, často přímo maskárně vyvedený, národní barvy, případně čistota oděvu byly zdůrazněny ~~to nebylo~~ skrze ně a přímo v nich jako by se odvíjelo národní mystérium. Bizarnost a čistota ~~oděvu~~ oděvu určité postavy vyděluje z jím nevlastního prostředí, zdůrazňuje jejich cizorodost /žeb-

rák a Marinka u Máchy, Roland a Lidka v Mastičkáři; oděv loupežníků a katů apod./ Často však, jak už slovo kostým naznačuje, nebyl oděv než máchovskou „larvou“ bez vnitřku. Vestimentárnost úzce souvisí s charakterem dobrodružného románu, v němž totožnost postav je zatemňována převleky. „Převleky“ bývá ostatně i domnělý původ postav - nepravých divochů, cikánů, hrobníků, žebráků, loupežníků a katů, za nimiž se skrývá původ jiný, vznešenější.

Velmi nápadná je larvovitost na postavě vlastence, jak je pojata v českém obrozenském románě. Je to postava pro tento román příznačná, přímo román zakládající, v ní se nejbezprostředněji reflektuje především představa o národě. Vlastenec - to je přímo národ sám, národ v sobě uvědomělý a osvícený národ vyšňořený k obrazu svému. Vlastenec jako představitel národa by měl být typický, ale v českém obrozenském románě je vlastenec podivín. Měl by stát uprostřed „pohyblivého života“ - v českém románě je to však kdosi, kdo žije jako poustevník v ústraní - „na poušti“, jako Robinson na ostrově /češství v románě má ostrovní ráz/ nebo někdo, kdo přichází z daleké ciziny - tedy bývá to někdo, kdo stojí mimo, ale kdo si přesto usurpuje právo zastupovat národ, vyhlašovat se za něj a osvěcovat jej /buditelství tu dostává iniciační nádech/. Vlastenec je z hlediska ostatních, dosud nenaleznuvších světlo, monoman, šílenec - bytost, která odporuje přirozenosti. Extrémně romaneskní postava šílence, promlouvajícího útržkovitým věsteckým jazykem, jímž se dotýká záhad člověka a vesmíru, patřila sice k loci communes romantické literatury, ale českou zvláštností zůstává, že právě tento model postavy byl použit pro typ vlastence.

Definice vlastence, kterou podává Tyl v článku Co je vlastenec? /Krátká rozprávka Pražského Posla s člověkem venkovským, Pražský Posel, 1847/ - „řádný občan, spravedlivý člověk, milující bližní, pravý křesťan /s. 276/ - se podobá představě ušlechtilého /civilizovaného a ostatně nepravého/ divocha z francouzských osvícenských románů. Toto pojetí českého vlastence, které se Tyl pokoušel realizovat v Posledním Čechu, poctěném cenou desíti dukátů od Matice české, vypsanou na nejlepší beletristické spisy, zceřa konvenovalo dobovému vkusu. Tylův vlastenec, plně konformní konzervativnímu dobovému ideálu, pobouřil pouze mladého Havlíčka.

Tylův *Poslední Čech* /1844/ se svým duchem a částečně i stavbou řadí k žánrovému typu románových "tajností", i když v jeho názvu tajemství přímo nefigurují. Svědčí to o tom, že suevský model románu s tajemstvím vyhovoval dobře potřebě zahalit český život, život vlastenců, romaneskním pláštěm tajemství, a tím jej ozvláštnit, učinit zajímavým jako téma románu, určeného pro široké vrstvy. Vlastenectví dostává aureolu záhadnosti, ~~heretičnosti~~ ^{Sabin, Jurek} sektářské vyvolenosti /zednářsky zabarvené v ~~poslední~~ ^{Sabin, Jurek} předpovědi, podivinskosti, ba přímo bláznovství /starý hrabě Velenský coby "poslední Čech", Prokop Vltavský v Sabinových *Synech Světla*/. Vlastenci coby příslušníci tajné sekty, nesoucí počet "posledního češství", podobají se v tomto ~~posledním češství~~ ^{Sabin, Jurek} božským bytostem z románu zasvěcení či duchům za vražděných hradních pánů z černého románu hrázy. Slovo "poslední" obrozené literatuře uhranulo, jako uhranulo celé romantické literatuře; elegie nad "posledními" v ní bývala obvykle elegií nad divochy vymírajících kmenů /Chateaubriand, Cooper aj./, zatímco Tyl ji zapěl nad "posledním Čechem" v době, která už zdaleka neskýtala češství tak chmurné vyhlídky. Učinil z vlastence "příšeru", sužovanou pocitem tajné viny. Havlíček bystře postřehl smysl názvu Tylova románu, "tohoto krásného podivného titulku" /43/, vytvořeného pro romaneskní efekt. "Ve slově 'poslední' leží jakási tajná, démonská síla, a tu chtěl Tyl stůj co stůj vyčerpát" /43/. K tomu Havlíček připojil ironickou poznámku, že i on hodlá vydat, zachová-li ho Bůh při zdravých prstech, Předpotopního Čecha. - Kdyby Havlíček svůj slib splnil, byl by na světě český antiromán, což ~~byl~~ ^{byl} však pro českou románovou literaturu s příliš krátkou historií ukol nad její síly. ④

Vlastenec je v tylovském a později v sabinovském pojetí bytost, která je takřka mystickým /ne-li pouze romaneskním/ ^{První} vápate s počátkem národa, a to prostřednictvím nějaké tradice; tedy je váhání a vývoj od tradice pohanské ke křesťanské, od katolictví k českobratrství, tj. k tradici kacířské, někdy i esotericky zabarvené. Určení "první" a "poslední", která se často objevují v názvech děl, dostává v českém románovém kontextu specifický odstín: je to první a poslední češství /*Poslední Čech* Tylův, *První Češka* F. Světlé/. První či poslední vnáší do románu konflikt, implikuje románový děj, jenž nezřídka nese silné dobrodružné rysy. Český vlastencký román je román oventurní s celým arzenálem jeho převleků, záměn, rozpoznání. Láska k národu je v románě stylizována jako dobrodružná láska s překážkami.

~~Poslední Čech~~ Poslední Čech je románem /Tyl jej ovšem označuje za novelu/
 ze současnosti, napsaným však v duchu "starého" románu s jeho nevěro-
 hodnostmi a "slepou náhodou", v cizích románech Tylem tak odsuzovanou,
 s romaneskními efekty dobrodružného a hrůzostrašného románu. Otevírá se
 scénou v salóne, kde pařížský tenorista vykládá historii svého zázrač-
 ného zachráněného českým malířem Carlem, z něhož se posléze vyklubal mla-
 dý hrabě Jaroslav Velenský. ~~Salon v románu poslouží Tylu jako místo, kde se~~
~~jako los ve středověkém románě k novému literárnímu setkání zachráněného~~
~~syna a otce.~~ ~~Tyl se dále odebírá do zámku podi-~~
 vinského "posledního Čecha", Jaroslavova otce, který tu skomírá svou
 utkvělou vlastnickou představou /či vlastně mánií/, již jeho odrodilý
 syn odmítá sdílet a spolu s ní i ruku panny Milady. Nicméně i Jaroslav
 je "vzácným obrazem šlechtické spanilomyslnosti", kterou však nemá ji-
 né příležitosti projevit mimo věrnou lásku k správcově dceři Lidmíle.
~~Kromě~~ Odmítá kvůli ní Miladu, nad jejíž přítomností v zámku se vznáší ta-
 jemství. V románě je hned trojí láska s překážkami - Jaroslava a Lidmí-
 ly, Milady a Lidmilina bratra a posléze Pedrazziho k Lidmíle. Rodinné
 tajemství a zastřená totožnost některých postav tvoří zápletku románu,
 v jehož středu se tyčí podivná figura zámeckého páne - "posledního Če-
 cha", který podoben králi Rybáři ~~je~~ uprostřed "pusté země" /"Kdež je
 tu světlo, jež by okolo mne věci radostně osvětlovalo? Kdež je slunce,
 jež by vetché srdce mé zahřívalo? Ve tmách bloudí lid, mrazivý uvnitř,
 ledový po vrchu; bratr nezná bratra, syn se odřiká otce..." /167; sym-
 bolika světla a tmy bude ještě více rozvinuta v Sabinových Synech svět-
 la, stejně jako představa pusté země - dům na poušti/. Hrabě Velenský
 čeká na svého spasitele a dědice jako král na rytíře Percevala nebo Ba-
 láda. A kdo se ~~stane jeho~~ "spasitelem"? - Ludovico Pedrazzi, v němž je
 nejprve poznán bratr ~~Miladin~~ ^{syn Jaroslava} ~~Ladislav Petráček~~, "tracený a nalezený
 syn Francouze Leclaira. V krátké době se naučí česky, oboznámí se s li-
 teraturou a dějinami a s harfou v ruce předstoupí před starého hraběte.
 Sehraje před ním úlohu "posledního Čecha" a tím přispěje k jeho uzdra-
 vení. Marnotratný syn Jaroslav se mezitím "očistí", procitne ze svého
 národního nouvědomění, a sice po duelu s francouzským důstojníkem a /zra-
 nění, které v něm utřil. Jiný důstojník se ukáže být domněle zabítý,
 z dávného souboje hraběte Velenského, jehož sirotku - Milady a Ladisla-
 va - se hrabě ~~se~~ ujal. Sirotci tedy nejsou sirotci ani děti chudých
 rodičů, ale děti šlechtické. Češi nejsou Češi, ale Francouzi. ~~Zabíty o-~~
 žívne, rozloučené rodiny se shledají, milenci si padnou do náručí, posled-
 ní Čech nalezne svého nástupce - jiného "posledního Čecha" /nevadí, že
 Francouze/ a nakonec obejmě i svého marnotratného syna. ~~nikterak~~

Typ románu s vlasteneckým tajemstvím byl v české literatuře s oblibou pěstován ještě dlouho po Tylovi. Pozdějšími doklady této žánrové odrůdy byla První Češka /1861/ a Zvonečková královna /1872/ K. Světlé, Svátkovy Tajnosti pražské /1868/. Do téže linie patří i Sabinův román Synové světla /první nedokončená časopisecká verze v roce 1859/, později v knižním vydání přezvaný Na poušti /1863/. Jak umožňuje tento románový typ, odehrává se děj v řadě prostředí a společenských vrstev: v salóne, v chudém příbytku, tajemném domě, což je místo zvláště charakteristické, v blázinci, na zámku, v hospodě... Tato prostředí a vrstvy, které reprezentují, se však ukážou být propojeny podzemními chodbami utajených rodových svazků. Do Prahy přijíždí ze Švédska Alf Bert, potomek rodu Bertýnů, aby tu pátral po svém rodu. Praha v románu je město zakleté a hynoucí, město podzimu a zapadajícího slunce. Snad je to právě Sabina, kdo v české próze objevuje mýtus města, oživajícího v antropomorfizujících metaforách /"Ta stará Praha!... Domýšlel jsem se, že se as zsinale staženě podobá, v jejíž sešlé tváři se jen trosky bývalé krásy udržely, avšak ona se podobá zakleté královně v bá-chorce, jež staletí přežívajíc, nestárne." - 11/; od Sabiny vede cesta k Praze z Arbesových romanet /která jsou ostatně svébytným pokračováním tradice českého románu s tajemstvím/, k Praze impresionistických a novoromantických románů z přelomu století. Praha, ztělesňující český národ, je jako rozpadající se hrad hrůzy, ozářený měsícem, v němž straší zavražděný pán - duch národa, čekající na posledního potomka a mstitele. Tajemná vina se stává vinou na zhrzeném národě. Obrazem národa je i šílená harfenice, potulující se městem, tajemná bytost, připomínající harfeníka Goethova a pomatenou žebračku Angelinu z Máchových Cikánů. Alf Bert jako mstitel ze zámku hrůzy pronásleduje hraběte Astréma ~~havlíka~~ ~~Frideriky~~ a zároveň je pozorovatelem procitání českého národního života /román končí v předvečer revoluce 1848/.

Motiv svedené a opuštěné a následkem toho šílené ženy, bez něhož se syžet dobového románu takřka neobešel, tu však nabývá symbolického významu; i národ je milenka svedená a opuštěná. Národně zabarveny jsou konečně i motivy levobočka a žebráka /obdobně jako u Máchy: "kdysi bohatý, sklesl v tak velkou chudobu" - v Marince/, sirotka a macechy. Národní je i symbolika jmen, z nichž mnohá jsou vlastenecky "mluvící" - příklad za všechny - Prokop Vltavský. Symbolický je i tajemný pražský dům Bertýnů s jeho jménem Na poušti, do jehož centra směřuje románový děj. Obdobou tohoto domu je dům U pěti zvonečků, který má zednářskou minulost. Domem Na poušti bloudí zasvěcenec Prokop, bývalý velmistr sekty Obručníků, klava sekty Synů světla, autor mystických spisů a lu-

Stavba románu, rozpadajícího se na řadu samostatných a posléze se proplétajících linií, jeví ještě výrazněji a ve větší šíři množství rozličných románových modelů: román hrůzy, román o tajných spolicích a zasvěcencích /nejbližším vzorem byli Gutzkowovi Die Ritter vom Geist, 1850-52/, román historický a román s tajemstvím /prototyp románu bulvárního/, román sociální atd.; tyto typy se ovšem překrývají. To, co je spojuje, je avanturní, neskutečné, přímo herní pojetí děje. Zkřížené románové typy jsou v Sabinově románu, stejně jako i u dalších pokračovatelů tohoto románového útvaru na české půdě, aktualizovány v národním, vlasteneckém duchu, takže povstává zcela osobitý žánr, který by bylo možno nazvat román národní hrůzy či vlastenecký román hrůzy anebo dobrodružný vlastenecký román, vlastenecký román zasvěcení apod. Tento typ obrozensky-vlasteneckého zvýznamnění tradičních a jinde už přežilých románových podob je zvláštností prvních českých románů. Jeho vznik podmínila specifická situace národní v obrození i specifické okolnosti české literatury, která vytvářela své první romány bez předchozí románové tradice a v době, kdy evropský román už měl za sebou bohatou historii a stanul na svém vrcholu. Češství, romaneskně přistrojené a fetišizované, často zakleté do nějaké symbolické postavy v bizarním a heraldickém oděvu, zakládá český román, a to právě v podobě románu s tajemstvím - s vlasteneckým tajemstvím. ⑤

Poznámky pod čarou

1/ Citováno podle J.K.Tyla Literárních a divadelních rozprav v Sebraných spisech, sv. 13, Praha 1851.

2/ K. Sabina, O literatuře, Praha 1953.

3/ V. G. Bělinskij, ^{Přeloženo} ~~Sobranije~~ ^{Moskva, 1955,} sočinenij, VIII, s. 168.

4/ Přebujelom dobovou literární sentimentalitu paroduje Havlíček ve "vrabčě" variantě povídky Hrob milenců od Jana z Hvězdy /v České včele 15.8. 1845, s. 261-262/.

5/ Román s vlasteneckým tajemstvím v Čechách zdomácnil a přežíval ještě v době, kdy se stal anachronismem. Typickým příkladem pozdního výhonku žánru jsou Raisovi Zapadlí vlastenci /1894/ - podle Šaldy "tklivá a všemi falešná intimní idyla starého romantického stříhu" /Kritické projevy 2, 1894-1895, Praha 1950,s.226/.

Od Hrobů žvoucích k Oživeným hrobům

Jaroslava Janáčková

Oživené hroby mají autobiografické východiško a pozadí. Vypovídají o Sabinových zkušenostech z vězení let padesátých. Tuto výpověď lze v nich dešifrovat ne právě snadno, a všechna zjišťování skutečnostních podkladů se musí vyrovnávat s existencí epické fikce, která si podnes podržuje moc uměleckého apelu. Nám jde o tuto fikci, o proces jejího vzniku, ovlivňovaný nejen látkou, ale také - ne-li mocněji - zřetelem k čtenáři a k předpokládanému účinku díla.

S podtitulem Upomínky z politických vězení od K.S. vycházely na pokračování v Boleslavanu od 2.října do 24.prosince 1863 Hroby žvoucích. V onom vánočním čísle dospělo vypravování k příchodu komického Vídeňana /Heidelberka/ do cely politických vězňů a k jeho první charakteristice. Boleslavan byl zastaven až půl roku nato, koncem června 1864 /číslem šedesátým/, ale o próze Sabinově nepadla už ani zmínka. Jen vlna propolských sympatií a politických polemik z pozic "české demokracie" trvala a stupňovala se. /Patrně i za bezprostřední účasti Karla Sabinu./

Proč časopisecky uveřejňované Hroby žvoucích zůstaly torzem, lze se jen dohadovat. Asi to přinejmenším ovlivnila politická atmosféra. Podobně jako oživlé politické klima doby táborů o několik let později přimělo Sabinu, aby prózu domyslil, dokončil - a publikoval ji dokonce v knižnici Matice lidu.

Co se změnilo od původních "upomínek" k "obrázkům"?

1. Změnil se název díla. V původním titulu šlo o spojení dvou substantiv, přičemž "živé", "žvoucí" bylo podřizeno "hro-

bům". Ve funkci přívlastku naopak "oživené" blíže určuje substantivum, relativizuje "hroby". "Živé" tak v konečném textu nabylo na působnosti, je slibnější. Ukážeme, že podobná aktivizace prostupuje i další vrstvy oživených hrobů.

2. Jiné je žánrové označení. Původní žánrově látkovou specifikaci Upomínky z politických vězení nahradil autor la-
konickým podtitulem Obrázky. Jestliže "upomínky" slibují auto-
biografické vyprávění těžící z osobní skutečnosti, "obrázky"
v kontextu májovském asociovaly také autenticitu, ale spíš od-
pozorovanou než prožitou. Příznak drobnosti málem "útulné",
který pocítujeme ze zdrobněliny "obrázky", byl s to navozovat
dráždivé napětí s titulem.

3. Memoárové "my", "nás" /ostatně nepříliš časté v Hro-
bech živoucích/ nahradil autor důsledně zájmeny ve třetí osobě
nebo objektivní stylizací.

4. Volné řazení epizod "za sebou" doplnily v "obrázcích"
motivy, které slibují akci /a musí počítat s protiakcí/, a te-
dy konstituují jisté napětí. Nejdůležitější epicky spojovací a
stupňovací motiv souvisí s úmyslem z vězení utéct /v Hrobech
živoucích se spoléhalo pouze na osvobození zvenčí/. Volné řa-
zení "za sebou" v zásadě ovšem nebylo překonáno. Všecky nábě-
hy k ději, ~~jako spojitěmu~~ a navzájem podmíněnému systému činů
v Oživených hrobech ustrnují, rozpadají se *a jsou ironizovány*.

5. Také členění textu do kapitol se děje v OH tak, že ka-
pitolek je víc a mají odlišný řád než v HŽ. Stupňuje se ~~i sklad-~~
(viz kapitola) ~~bou kapitol~~, jejich počátky a končí /konfrontace vnějšího světa
a vnitřního, vězňů a vězňitelů, duchovní aktivity uvězněných
a režimu vězeňského dne.

6. V Upomínkách bylo víc literárních reminiscencí, ale
zato nepoměrně méně reflexí. Ty se v OH rozmnožily co do počtu,

polemicky vyostřily a otevřely vůči čtenářům. Výroky týkající se Čech a Čechů v OH podtrhují osamělost výjimečných smělců a jejich trpký úděl. Míří k odlišování smířlivých, poslušných - a nepoddajně vzdorných. Tak při svém příchodu do cely zdraví Italové Čecha napřed: "Bravi Boemi! Nechte se obejmout..." V Oživených hrobech je přivítací oslovení složitější o rozlišení: "Bravi Boemi, totiž ti, co nechtějí" /rozuměj být Němci, přizpůsobit se vládě/. /Oživené hroby - dále OH - citujeme podle vydání v ČS 1977./

7. Kde v Hrobech živoucích vyznívala úvaha do elegické až sentimentální polohy, která staré revolucionáře stavěla do světla posledních pamětníků, v Oživených hrobech zní nepřímý apel k mládí, k současníkům. Staří rytíři demokracie vidí samy sebe jako iniciátory zápasu, který je na postupu.

V jedné z prvních konfrontací vězňů různého stáří a národností prohlašuje o sobě Forti v Hrobech živoucích: "- rád bych věděl něco bližšího o vás, mladíci. Oh - jsem starý voják svobody a těší mne, že pokolení bojovníků nevymřelo s mými bývalými soudruhy, z nichž ze všech jsem jedinký já naživě!"

Slova tato jaksi tklivě zapůsobila na celou společnost a zamlčeli a zamyslili se všichni.

„Ať co! - pryč s melancholií!“ zvolal Forti. - „Dost na tom, když aspoň jeden zbyl, a možná mu jest uchovatí upomínky na zašlé časy a zapomenuté bohatýry a mučedníky budoucímu pokolení!“ -

/Boleslavan 1863, s. 5/

V Oživených hrobech je tato první seznamovací konfrontace stylizována jinak. Forti má obsáhlejší monolog, reakce ostatních je přitlumená: „Kdyby se mne někdo tázal,“ shrnuje

ve svém monologu Forti, "co jsem svým utrpením provedl, odpověděl bych, že nic a mnoho. Nic s ohledem na posavadní vnější výsledky, mnoho vzhledem k působení na mládež. Naučila se od nás trpět a snášet vše pro velkou myšlenku. Výsev jest po světě již hojně rozhozen, až dozrají klasy, přijdou žně. Zrají už valně. Z mláde mého bylo málo lidí, již věděli, co vědí nyní zástupy. Zanikli, ale přenesli myšlenku svou na novou dobu. Ze všech bývalých soudruhů svých jsem já jediný naživě!"

Zamlčel se na chvíli a zamyslíl. Druzí naslouchali nehybajíc se.

„Aj což! Pryč s melancholií!“ zvolal Forti znova...”

/OH s.25/

8. V porovnatelných částech textu se pozměnily postavy: italští vězni při příchodu se v raném textu /v Hrobech živoucích/ vyjadřovali víc italsky. Pro Matici lidu autor italštinu redukoval a smysl italsky pronesených výroků dešifroval kontextem, aby text byl srozumitelnější. Poněkud pozměnil příběh Astiho.

Koncepčně nejzávažnější změny přemodelovaly postavu Hona a Slava. V prvním znění byl Maďar /tam se jmenoval Hun/ charakterizován i tím, jak se kriticky a chápavě vyjadřoval o českých poměrech.

na Slavův obdiv k součinnosti a solidaritě Maďarů odpovídá v Hrobech živoucích Hun: "Ba věru, jináče u vás! o tom jsem se už sám přesvědčil. Vaši krajané vás bedlivěji střeží, a kdyby věděli, že jiný vám něčím přispěje, udali by to okamžitě. Ale nejen sprostý voják, ale i vzdělanější třída vaše, celá tak zvaná liberální strana, vaši gramatikáři a literáti všeho druhu, konstituční doktrináři a političtí nicnevědové na vás

lají a vás proklínají." ... "Vám bude potřebl ještě mnohé školy prodělati, ale demokracie by měla mít rozum. Nechte je! Vřak oni se brzo unaví a uspotřebujou a po nedlouho vystřílí svou diplomatickou moudrost. Až bude zle, pak je první víchřice sfoukne z veřejného dějiště. Rozpráší se po Evropě a budou zdaleka čuměti, kterak vy se v nejhorším uondáte. Až bude bezpečno, přijdou zase a posadí se na vysoké koně." /Boleslavan s.36/

OH se objevily nedlouho poté, co došlo k rakousko-uherskému vyrovnání a české vztahy k Maďarům se povážlivě zproblematizovaly. V Sabinových OH je role Hona redukována: maďarský demokrat se vyjadřuje víc k praktickým otázkám denního režimu a provozu, jinak hodně "předčítá" - příběhy krajně skličující. Kritické poznámky o Češích /v odlišných formulacích/ znějí tu hlavně z úst Italů, jmenovitě Fortiho.

U Slava vyretušoval autor v OH prvky idylického snílkovství. V HŽ byl to Slav, kdo chystal alegorický román o Svobodě. /A tento alegorický román o pouti Svobody dějinami lidstva měl skončit vítězstvím Svobody./ Navíc pasus o chystaném románě uzavíral tento komentář: "Nebyl tedy Slav docela opuštěn, osamotněn a nešťasten, neboť měl společníci přítelkyni, družici věrnou - měl fantazii v moci své, na niž nestačila ni surovost komendantova ni bodáky strážcův, již nelze bylo uzavřítí zámky, stěsniti v kasematech a obmeziti mřížemi drátovými a železnými." /17/

V OH chystá alegorický román o Svobodě Ital Bianchi a ironickým komentátorem jeho záměrů je doktor Schauberk; diskuse o proponovaném románu přeroste v rozsáhlý spor, v němž skeptický

Videňák má hlavní slovo a oslňuje vzdělaností. Tento spor o pokroku v dějinách, o pesimismu a optimismu je "přerušen" kázeňským režimem tak, aby se nerozhodl na stránkách OH, ale aby byl předložen k posouzení čtenáři. ^{posun} ~~Posun~~ tohoto jediného motivu vyzrazuje základní posun celého textu k relativizaci a k objektivaci. ^{ve vztahu ke} ~~ve vztahu ke~~ čtenáři pak k větší náročnosti, "otevřenosti" v tom smyslu, že protikladné teze ^{spolu s} ~~jsou~~ ^{a sklonu k} ~~vystaveny~~ na soud čtenáře.

Pokud jde o postavu Slava, v OH je v první kapitole rozehrána ^{ale} ~~jako~~ psychologická charakteristika, jeho trýzeň hraničící se sebevražednými úmysly. Dále pak Slavova postava ustupuje do role pozorovatele. Hovorů a sporů se účastní jen výjimečně, jeho hlavní vyprávění, stanovené losováním na druhé místo, se ocitá až jako poslední - a je to příběh naivních mladíků, jakoby nespojitý s osobním příběhem Slava. V roli pozorovatele má Slav v OH vždy blíže ke skepsi než k iluzím - a tedy "táhne" k dr. ^{Slavovi} ~~Schauberkovi~~, zosobniteli skepse. Nejostřejší kritické výroky týkající se Čech a Čechů pronášejí postavy kolem Slava, on ojediněle a jakoby nasměle namítá, vysvětluje.

V Slavově samomluvě na začátku OH došlo také k dalekosáhlé změně. V "upomínkách" meditoval Slav nad délkou svého trestu, vyjadřoval víru v "logiku událostí", která smete Bacha a jeho režim, čekal na "okamžik činu", který dozraje v Itálii a přinese svobodu také jemu. V OH se vstupní samomluva Slava rozrostla a prohloubila v kritiku politických poměrů v Evropě. V žalobu osamělého smělce, který v Čechách "chce, co jiní nechtějí, blouzní, kde jiní rozumují" - zkratka jeví se jako "nesouměrnost", která překáží "harmonii celku", "ruší ústrojí národa všelikými přehmaty", "zamezuje tichý vývoj věcí" /OH 16/.

Tuto Slavovu poměrně abstraktní žalobu, pokud jde o postavení mezi svými, doma, zkonkrétnují a objektivizují pak soudy spolupěvů o Čechách rozptýlené po celém textu OH.

Demonstrováný posun v postavě Slava naznačuje, jak se vystupňovala Sabínova kritičnost do vlastních řad - vůči české politice - v druhé půli let šedesátých. Jak napřed v době polského povstání a pak hlavně v době táborů nabyt na nové intenzitě latentní spor demokrata s liberály, politicky zkušeného - a trpce zkoušeného - muže s naivními horlivci, politickými ^{nabídky} kariéristy i analfabety. ^{prohlášení} (Tento spor nabyt v průběhu pěti let na ^{obzvláště} účinnosti tím, že se umělecky objektivizoval.

Nastíněné proměny textu, zachytitelné na porovnatelných částech textu HŽ a OH, mluví o prudkém růstu Sabiny prozaika ve druhé polovině let šedesátých. Pokusíme se jen zkratkovitě shrnout, co tento vzestup neslo a jaké byly jeho výsledky:

a/ Celý proces práce na Oživených hrobech počínaje HŽ inspirována představa adresáta, který má spontánní zájem o věci veřejné, o politické ideje a filozofické problémy. Ale Upomínky byly subjektivnější, apelovaly na čtenářovy emoce a na jeho fantazii, na schopnost soucítění. Naproti tomu "obrázky" apeluji na čtenářovo uvažování, na schopnost samostatně hodnotit názorové konfrontace vězňů, "předkládané" ~~na~~ v hovorách jakoby nedokončených a vypravěčem nekomentovaných. Oživené hroby vypjatou myšlenkovou aktivitu předpokládají i stimulují.

b/ V "obrázcích" se zesílil půl střízlivého uvažování a polemiky. Od nejdrobnějších epizod po celek se v nich vzklenulo rozpětí skutečnosti a iluze. Polarita objektivní skutečnosti a subjektivních ^{myšlenek} iluzí o ní vyznívá v Oživených hrobech v ^{intenci} "překročení" respektovat skutečnost, "zaříditi" se ve vnuceném měřítku a re-

žimu: hroby "oživovat", když rozbíjet je nelze. Je-li podstatným prvkem realismu jako umělecké metody v 19. století respekt k determinovanosti jevů, k podmíněnostem jedincova údělu, pak lze právem hodnotit OH jako Sabinovo dílo realismu nejbližší. Ovšem tomu realismu, kde se respektovala ještě vůle jedince a jeho touha proměňovat skutečnost.

c/ Českou prózu obohatily OH o jedinečný typ relativizovaného podání. V nevelké Sabinově próze nevládne vševědoucí vypravěč, který by usměrňoval čtenářské vnímání a hodnocení toho, čím se zabývají postavy. Vypravěč diriguje postavy, ale počíná si vůči nim převážně jako pozorovatel. Vytváří obraz vězeňského prostoru a režimu, který se postavám vnucuje. Postavy se charakterizují převážně přímou řečí; jejich dialogy stále častěji přerůstají ve spor, který bývá přerušen chodem vězeňského dne /podáváním jídla, povelům k vycházce, k prohlídce ap./, sotva byla vyřčena všechna stanoviska. Spor je takto "vystaven" čtenáři, apeluje na jeho soudnost, na jeho rozum. A ještě jedna sporná debata neskončila, už jitří čtenářovu mysl spor nový, podobně otevřený směrem k němu ze "scény" |změněné zásahem času. Relativizující techniku epického vypravování rozvíjel v čase, kdy krystalizovaly Oživené hroby, Jan Neruda, ale na odlišných látkách, jinými prostředky a s odlišnými účinky. Začal se jí zmocňovat Arbes v romanetech, ale zase jinak. Sabinův způsob nejednoznačného podání těžil asi nejvíce z dramatu a z filozofického dialogu.

d/ "Obrázky" se staly zase jednou deklarovaným východiskem rozměrnějšího tvaru. Drobný žánr zaměřený na dokumentárnost stal se základem většího útvaru nesyžetového. Tentokrát vznikl ne ob-

raz charakteru, jako patnáct let předtím v Babičce, ale obraz filozofických a politických myšlenek ^{(všechny (a všechny) věci)} ve svíravých podmínkách ^{nevolnosti} nevolnosti. V dobové publicistice byly OH označeny jako "politický román". Celý text OH prostupují polemiky s románem zápletky a dobrodružství: Milostný román Bianchiho k Lóře je přerušen, sotva se začal rozprávět, dobrodružné akce Astiho vyústily v zvrhnutí, přípravy na útěk z pevnosti končí smrtí /v epizodě, kterou čte Hon/ nebo přestěhováním na vlídnější stranu pevnosti. Pro lidi zbavené možnosti svobodně jednat je syžetové, zápletkové předvádění u ^{v Sabínově prózě} ~~Sabiny~~ neadekvátní. Předchozí ^{autorovi} Sabínovo úsilí konstituovat román sloučením a vzájemným křížením různých románových prototypů-klišé je v OH odmítnuto a rozhodně překonáno. Českému románu se razí cesta nová, původnější, adekvátnější situací člověka a národu ^{ve společnosti} v podmínkách, které jim vnucuje absolutistický politický režim.

e/ Kolem roku 1870 nastal vůbec prudký vzestup české prózy. Nebývale se rozmohla schopnost střízlivě pozorovat, hodnotit svět i jedince a myšlenky v něm. V procesu státoprávního opozičního hnutí se rychle rozrůžňovala česká společnost, zrálo vědomí o velikosti cílů, které má česká společnost před sebou, ^(všechny věci) a o nedostatečnosti sil k prosazení politických a sociálních ideálů. Sabína vlastně jako jediný ze starých autorů, pamětníků předbřeznových Čech a vrstevníků Máchových, "zužitkoval" tuto atmosféru, úrodnou pro analytickou prózu, hledal rozměrnější obraz soudobého světa na principech "antirománu", blízký v tom Nerudovi, i když výsledky v OH odlišný a svůj.

f/ Obraz české demokracie a jejího místa v českém životě je neúplný, přihlíží-li se hlavně k publicistice a jen okrajově k beletrii. V Oživených hrobech podal Sabína svou obranu před

Obranou z roku 1872 a podnikl současně útok na české politické myšlení. Obrátil se na čtenáře s apelem k obraně demokracie. Tento apel tehdy mocně zapůsobil na mládež, jak dosvědčoval Jakub Arbes, a dodnes živě rezonuje. Nejen sympatie ke Komu- ně, ale i literární dílo bojující proti autoritářství všeho druhu měly ^{jakýsi} vzápětí proces proti Sabínovi a odhalení jeho "zra- dy". Komu toto odhalení ^{Nejde o mravnost? Snad.} prospělo? ^{Jedno je jisté.} Česká próza pozbyla nevšedně zralého tvůrce v rozletu.

g/ V Oživených hrobech šel Sabína cestou "dramatizované" vystavby epického textu. Nemožnost jednat, potřeba žít duchem, když nelze činem, mohla však dostat jinou podobu a tvar založený na intro- spektivní zповědi, na /lyrickém/ monologu. Tvůrce OH to vedel. V jedné z mála úvah, které v debatách vězňů pronásí Slav, se nad- hazuje možnost a potřeba - ~~zvi~~ ztvárnit zážitky z vězení formou osobní výpovědi na způsob deníku: "Žalár, toť zvláštní svět pro sebe," říká Slav, "uzavřený a tajuplný. Co vezeň v něm prožije vskutku, pak myšlénkami, city a obrazivostí, to se písmem posud ani částečně neobjevilo ostatnímu světu. Kdyby každý poněkud vzdě- laný vězeň vesti mohl a vedl svůj deník, v němž by všecko uvedl, co duchem a smysly prožil, byla by to zajímavá škola pro dušezpyt- ce." Dva Italové Slavovi přisvědčí. Forti připomíná četná slavná evropská vězení - nepřebornost látkové inspirace. Asti pak bilan- cuje zkušenosti literatury na tomto poli a mezery ve způsobech uchopení velkého námětu: "Napsáno je o tom porůznu již mnoho, ale vše ty popisy týkají se více zevních osudů nežli duševních zjevení vězňů." /OH 128/

Proč Sabína nezvolil tvárný postup deníku, když si byl vědom jeho nosnosti a neotřelosti? /Naopak se vzdaloval od memoárového pojetí HŽ ?/ Částečně lze jeho volbu objektivní stylizace pochopit z dál-

šího rozvinutí tematu nadhozeného Slavem. Asti s doktorem Schauberkem dospějí k závěru, že četba zápisků z vězení by byla hrozná. A skeptický lučebník a filozof poznamenává: "Ale vše hrozné zajímá, zvláště toho, kdo nic hrozného nezakousí. Nesběhnou-li se tisíce lidí na podívání se, když někdo má být odpraven? Nečtou-li se knihy, v nichžto hrůzy se líčí, tím více, čím více jich tam vyličeño? Člověk je podivne zvíře. Když je, při takov, chto zjevích husí kůže přejíždí, je mu jako při lehounkém polechtání."/OH 129/
Úryvek v memoáru politického vězně, který nato čte Hon, je plný zlých osudů a má skličující pointu. Vyznívá do ticha- konce kapitolení naslouchajícími hodnocen, ale povzbudivého je v něm pramálo. A Sabin⁸⁷³ ~~obrazek~~ "obrázky" měly být povbudivé už tím, že evokoval pospolitost uvězněných jako naději poroben, ch narodů a jako šanci demokracie.

Psát román "hrůzy" v Čechách let šedesátých, v okamžicích, kdy se zvedaly vlny občanské aktivity, bylo politicky angažovanému Sabinovi zjevně proti mysli. Nešlo mu o senzaci, ani o ^{*o psychologickém zvalym*} "skolu pro dušezpytce". To druhé asi byl nemyslitelný luxus pro českou literaturu, která sledovala účín co nejhromadnější.

Rozvinout tvárné postupy ~~XX~~ v OH realizované a v nich diskutované na vlastní zkušenosti po roce 1872, k tomu spisovatel vyobcovaný z národa už sotva mohl usebrat sílu. Vždyť si už vůbec nemohl ^{(ani} být jist) svým čtenářem a sotva mohl počítat s ^{*nevytvořením čtenář*} ~~interakčními~~ ^{spic} čtenářské obce, k níž se obracel; jeho OH.

Vladimír Macura

Oživené hroby aneb lesk a řda revoluce 1848

Román Karla Sabiny Oživené hroby je nesporně dílem, které je mezi Sabinovými romány schopno víc než kterékoliv jiné nabývat nových a nových aktualizací, navazovat v průběhu své více než stoleté historie pokaždé znovu a jinak styk se svým čtenářem, jehož kulturní a dějinná zkušenost se neustále proměňuje. To všechno dává tušit dost složitou významovou stavbu, neboť ta nejsnáze může v sobě schraňovat nejrozumnější možnosti konkretizací, které v nich pak pozdější doba nalezne "jakoby" hotové. Zatím však literárněvědná nebo literárněkritická zamýšlení nepřispěla nijak výrazně k postižení příčin této až překvapivé "živosti", která jiným Sabinovým románům nebyla souzena. V recenzi uveřejněné brzy po vyjití Oživených hrobů v Květech, přesněji v jejich příloze Ženské listy (1), byla akcentována úloha Sabinova románu jako vzrušujícího svědectví o politických trpitelích "v hrozných kasematech", jejichž duch nicméně "spěje vstříc snahám souvěkým, on nelení, přes překážky a zákazy zaměstnává, vzdělává se a přetrvá co fénix všech věků záhuby a trýznění". Již bez patetického vzývání nezměrných schopností lidského ducha (příznačného pro 19. století), ale o to s větším důrazem na věčné, reálné složky Sabinova obrazu žaláře hovoří o Sabinově Oživených hrobech konečně také třetí díl posledních Dějin české literatury. (2).

"V tomto svém nejmenším, ale nejsoustředěnějším románě zachytil autor zajímavě a bez mýr, jež překážejí ve všech jeho ostatních pracích, život několika politických vězňů. Seznamuje s jejich pohnutými osudy, s jejich myšlenkami, nadějemi a sny i s jejich všedními příhodami obratným konfrontováním názorů a povahy českého vězně, který si stěžuje na domácí nečinnost, uherského šlechtice, tří horkokrevných a prudkých Italů a prakticky uvažujícího vídeňského chemika, Sabina naznačuje, jak rozmanitě se v revolučních letech prolínají různé politické proudy a společenské síly."

Zdá se nám však, že "životnost" Oživených hrobů nespočívá tolik v autentické zobrazení života v hrobech rakouských kasemat a v postižení různosti politických proudů účastnících se revoluce v roce 1848 a že vlastně nespočívá ani v zanícené zprávě o nespoutanosti lidského ducha, který překračuje hranice

uzavřeného prostoru a pohybuje se volně ve svobodném světě, který si sám tvoří. Obojí tyto možnosti výkladu v Oživených hrobech přítomny jistě jsou: pohled, který v nich chtěl nalézt zprávu o síle lidského ducha, i pohled, který v nich vidí jeden ze článků formování českého realistického románu, zde nalezne mnoho materiálu pro svou potřebu. Nicméně při obou těchto ^{typů} ~~typech~~ čtení/cítíme, že ze stavby, kterou sklenula interpretace, stále něco podstatného uniká, něco podstatného, co působí jako destruktivní síla za nádherně sklenulými klenbami výkladu.

Oživené hroby v linii vývoje českého románu jako by totiž nehodlaly postát ~~namísto~~, v něčem těžko pojmenovatelném předběhly dobu svého zrodu a přiblížily se k m o d e r n í m u románu usilujícímu o nejednoznačnost, mnohost, ^{průzračnost} ~~průznanost~~ v pohledu na skutečnost. Skutečnost Oživených hrobů není statickou skutečností rodící se české realistické prózy, s ostrými výraznými předěly mezi jednotlivými jevy a postoji, s pevnou axiologií, jednoznačnou etikou. Je rozkolísaná, rozvlněná, doslova protéovsky neuchopitelná. Hlavní zásluhu na tom má zcela zvláštní postavení postav románu a specifický poměr autorského vypravěče k nim.

Prostorové omezení románového světa čtyřmi žalářními stěnami úlohu postav neobyčejně zvýznamňuje. Lze říci, že ani skutečnost ve smyslu "vnější svět", který postavy obklopuje, tu nevystupuje jako něco samostatného, nezávislého na vůli jednotlivých hrdinů. Skutečnost tady působí často jako významově otevřený prázdný poňět, který jednotlivé postavy teprve dodatečně naplňují určitým konkrétním významem, obvykle zcela různým. Např. na profousovu zprávu, že velitel věznice "před minutou zemřel" (3) (52), reagují vězni tvorbou nejrůznějších interpretací smyslu daného faktu: "Každý projevil jakés mínění, ale Fortí házeje rukama nesouhlasil s nikým.

"Já ale pravím, že jste všickni hloupě hádali. Vykonala se na něm politická pomsta. Tak soudím já a uvidíte, že mám pravdu."

"Námítky proti tomu ovšem nelze bylo činiti. Byloť možné i to, jako vše jiné." (52)

Skutečnost znásilněná Fortim do jeho vlastního, "jedině pravdivého" výkladu, je pak vzápětí vystavena zkoušce střetu s novými fakty: profous oznamuje, že komendant spadl z lešení, když překročil podloženou část prkna. Fortiho koncepce však tomuto náporu faktů odolá:

"Neměl jsem pravdu?" pošeptal Forti Astimu. "Nastrčili mi to prkno schválně, aby sletěl. Jen kdybych věděl, jací zedníci tam pracovali. Oč že byli mezi nimi nějací Italiané? A byť by byl jen jediný, byl bych přesvědčen."

Obdobně přistupuje Forti k došlému soukromému dopisu: odmítá ho číst v rovině věcné, soukromé informace: "To psaní je vskutku samá allegorie a Rafaela není nikdo jiný nežli naše Mladá Itálie, Pietro je Piemont a Francesca Milán. To leží nabílední... Měls pravdu, Slave, naše akcie stoupají znamenitě."

Onen "duch" trpitelů z hrozných kasemat, jenž slovy recenze z Ženských listů "zaměstnává, vzdělává se a přetrvá co fénix všech věků záhubu a trýznění" současně také produkuje z nárazů skutečnosti do mikrosvěta kobky skutečnost vlastní, verbální, odvozenou skutečnost ideje. Nepovšimnout si tohoto faktu tak jednoznačně obnaženého zejména zoufalou snahou Fortiho vnutit realitě pevný tvar víry, znamená pominout důležitou složku románu. V ději románu zcela chybí čin. To je moment o to důležitější, že většina uvězněných mužů jsou programovými muži činu, kteří snili o tom změnit běh skutečnosti. Čin navíc nejen prostě a jednoduše "chybí", ale je vlastně zastoupen slovním gestem. Tři italští revolucionáři žijí od počátku v naději, kterou sami vyvolali svými slovy, že budou do dvaceti dnů ze žaláře venku ("Pustí nás a jestli nepustí, tedy utečeme."). Forti přichází s plánem udělat si sklípek ("Tam si vše pašované uschováme. Bude-li možná, prohrabeme se

i sami touto cestou. Začneme hned. Čas je zlato.") Okolnosti jim ironicky vyjdou vstříc, tajný sklípek v kobce již existuje, ale čas plyne a nikdo z vězňů nikdy nepřistoupí k sebemenšímu pokusu využít ho k útěku. Motiv útěku je tu nadále vyvolán v život jen ve slovu: v Honově vyprávění podle nalezených zápisků svého předchůdce ve vězení, tedy jen jako "psaný" a vlastně již "literární" příběh, nikoliv jako reálná cesta ke změně daného postavení vězňů. Slova nadaná schopností manipulovat skutečností pro lidskou potřebu, ale naprosto zbavená schopnosti postihnout její "pravou" podstatu, být skutečností nějak adekvátní, zaplavují román. Je příznačné, jak jsou to z velké části právě "literární slova", jednotliví hrdinové ubíjejí čas plynoucí "v šířící monotonii" (18) právě literaturou, zpočátku každý sám ("Sklípek se pilně používalo a vytahovaly se knihy, jež každý četl pro sebe" - 18), ale později i společně: vyprávěním příběhů nápadně literárně stylizovaných, často dost ostře žánrově odlišených. Literatura se také často stává předmětem přemýšlení, medituje se o ní: "Co je román," říká pragmatik Schauberk, "Historie nějaké lásky s překážkami. Látka je lež a provedení také. Ve mně to všechno budí jen smích." Bianchi přisuzuje nejvyšší úlohu v literatuře alegorii, Forti mu přisvědčuje, "Asti zastával moderní, přímo ze života vzятý a do života zasahující román, Hon se vyjádřil pro etnografický a povahopisný, klada americké rámány nad evropské a Eostvoesova Notáře nad všechny romány světa. Takže vedl každý svou, jenom Slav tiše naslouchal, jako by se poučiti chtěl" (34). Je to základní paradox, kolem kterého je román vybudován. Sklípek, jenž se měl stát v reálu cestou úniku z vězení, se proměňuje v příruční bibliotéku, mužové, kteří snili o tom změnit svět, jsou donuceni žít ve světě tvořeném vlastními slovy, ve světě literatury (ad absurdum je to dovedeno Sabinou v obrazu neústupného a nesmlouvavého vyznavatele svobody a revoluce Fortiho louskajícího Foscolovy komentáře k Dantovi).

K dovršení všeho přivádí Sabina na scénu postavu Schauberka, vídeňského lučebníka, zdánlivě neškodného blázna a prototyp nehlubokého, požívačného človíčka, jediného z obyvatel kobky, který není zavřen za účast na revoluční činnosti, ale za pár výroků pronesených v opilosti. Dalo by se očekávat, že tváří v tvář mužům revoluce bude Schauberk demaskovat svou nízkost. Skutečně zpočátku se Schauberkovy "náhledy o přemnohých věcech a zájmech životných jevíly tak zvrácené a pošetilé, že zbudily všeobecný odpor. Tu ale k hájení jich používal ostré a důsledné dialektiky a uváděl citáty namnoze překvapující, takže o rozsáhlých vědomostech jeho nemohlo býti pochybnosti. Kéž se ale přece poddati musil důvodům vážnějším, kýval hbitě hlavou a hlasitě se směje říkával: "Věděl jsem to, ale chtěl jsem věděti, kterak vy to pojmáte." Schauberk je ďábelský protihráč "politických trpitelů". Svými výroky kolísajícími od pustého idiotismu k bystrým komentářům a pádným argumentům nastavuje zrcadlo výroků mučovníků revoluce. Chvilí zaplavuje jejich promluvy vlastním nesmyslným blábolem a odhaluje tak, že i na dně jejich promluv není nic než neméně realitě vzdálený žvást, vzápětí zasáhne jejich promluvy naprosto dokonalou analýzou, která ukáže jejich myšlenkovou vágnost. Bystře se například vysměje Bianchiho alegorické bajce o Svobodě, která sestoupila se svou sestrou Osvětou na zem (32-33), upozorní, že podobné alegorie vznikaly již ve středověku a že Bianchi tu nepřidává nic nového než prázdný fanatismus své víry. Vzápětí - zdánlivě již zcela pohřížen do výroby svých knedlíků - zaútočí na samu Achillovu patu Bianchiho syžetu: "Ty dvě bohyně hrají v té věci jen trpnou úlohu, chodí sem a tam, lamentují, když se vede zle a mají radost, když dobře. Nejsou o mnoho více v naznačeném románu nežli býval druhdy chór v antické tragédii. Hlavní věc bude to, čeho se dožijí, co vidí a slyší, a to se nedá odbyti nijakými frasemi..." (34). Velký provokatér Schauberk nede- maskuje tolik sám sebe jako své vznešené, hrdinné spoluvězně.

Z toho hlediska je vlastně prodlouženou autorovou rukou do světa postav. Autor zachází se svými postavami obdobně jako Schauberk. Vyprávění oživených hrubů je neustálé kladení chytáků postavám. Jejich sny, víra, naděje jsou usvědčovány autorem nemilosrdně z falešnosti. Na mnoha místech to činí přímý komentář autorského vypravěče: když v úvodu románu Slav sní o brzkém pádu tyranie, autorský vypravěč to uvádí na pravou míru ("Nedivte se osamotnělci. Má svou logiku a ta je jiná nežli logika skutečnosti ... Vězeň vidí jen hlavní obrysy, vyplní si mezery domyslem, fantasií neb citem svým a tudíž jeho bludy tím větší, čím důsledněji promyšlené." 5). Jindy to činí postup příběhu: viděli jsme, jak byla zcela zapomenuta víra v blízké vysvobození, jak se sklípek, předpokládaný počátek prokopu na svobodu, změnil ve skladiště knih, později sledujeme, jak je naděje v dosažení svobody zaměněna praktickou nadějí na přemístění do jižního křídla (o významu tohoto jižního křídla v románu jsme tu už slyšeli). Autorský vypravěč jako by přímo čekal na tento zásadní zlom v myšlení svých postav: nechá hodného profouse v jižním křídle nahradit profousem "prý zlým", srazí tak dočasný ideál vězněných do prachu, nechá je chytit se znovu naděje na osvobození amnestií u příležitosti císařova sňatku a už téměř před branami jistoty jim místo svobody nabídne ono kdysi kýžené jižní křídlo: za dobré chování. Román končí slovy "Jaká to ironie osudu!"

Sabinův osud to je ono zlomyslné fátum, se kterým se později setkáme u Karla Matěje Čapka Choda, podle jeho zákonů okulista nutně přichází o oko a kulka po letech sama vychází z hrdinova těla právě ve chvíli, kdy hrdina účtuje se životem, takže se stává vybičnutím, aby byla vstřelena zpět, znovu a lépe!

Ironické fátum tu vyrůstá z hořkého pocitu o nesuběžnosti idejí a skutečnosti. Romantický rozpor reality a ideje byl porážkou revoluce

1848, která měla být ve snech mladého pokolení vyřešením tohoto rozporu, znovu a ještě bolestněji vyhrocen. Groteskní, ironický škleb osudu je ještě před závěrečným výkřikem uzavírajícím román znovu a znovu zpřítomňován na mnoha místech Oživených hrobů. Schauberk je uvězněn vlastně za nic, obdobně skončí v žaláři zcela nevinně i Jan a Josef z tragikomického příběhu Slavova, Asti je osudově zklamán ve své důvěřivosti ke své ženě Beatě, v Honově příběhu se vězeň pokouší o útěk, o němž velitel předem ví a k němuž mu podstrčí naříznuté lano: nešťastník skončí na dně propasti. Hořká konfrontace ideálu se skutečností je pak v obecné poloze představena v příběhu Fortiho z Napoleonova tažení proti Španělsku: krásná dívka má tvář zohyzděnou neštovicemi, nevysvětlitelná čarovná hudba je nakonec vysvětlena zcela ~~vidně~~ ^{vidně} a prozaicky.

Poskyrněn je především ideál svobody a ideál revoluce. I Forti připouští, že tažení revoluční Francie proti Španělsku nebylo než "ošklivá vojna", "jedna z nejošklivějších na světě". "Buřictví jest poraženo na věky", říká Slav ve svém úvodní samomluvě. Vzpomíná-li Schauberk na svou účast v revoluci ("Měl jsem doma starou rezovitou pušku a též takovou husarskou šavli, níž jsem štípal dříví na podhlovení. Ani už nevím, kterak jsem k té zbrani přišel. Náležel jsem také k akademické legii...") není to jen karikatura šosáka ve chvíli dějinných otřesů, ale je to i pokus o postižení hořké pravdy o nutném nezdaru revoluce: ("Když druhdy Francouzové na Marském poli slavili svobodu a bratrství všech národů, bylo to něco jiného, nežli když Vídeňané svolávali i neněmecké národy ve jménu velkého Německa pod německou trikolorou.") Vše je tu poznamenáno skepsí. Nejen samolibý cynismus Schauberkův ("Všecka sociální a socialistická Utopia jsou jen jedna veliká hloupost ... Fourier byl blázen, Cabet blb, Saint Simon pouhý jezovita a Baboeuf, Owen, angličtí Cartisté, tot samí trulanti ... 26), ale i samomluva Slavova v první kapitole a konečně také Slavovo mlčení, které provází velice často marné gejzíry slov jeho spoluvěznů.

Skepse nad porážkou revoluce a smutek nad sesypáním hodnotového systému, který se o její ideál opíral, není samozřejmě jen záležitostí literární. Je zřejmě spojena s hlubokou skepsí autorskou, která se pravděpodobně přičinila o ono mravní selhání, které je pro nás dnes spjato se Sabinovým jménem. Ve své první konfidentské zprávě z roku 1859 (4) píše Sabina toto: "Dospíváje v nejsmutnějších rodinných poměrech a tísněn neustálými starostmi o živobytí oddával jsem se neplodnému idealismu, jehož důsledky mě později dovedly k republikánsko-socialistickým názorům, o jejichž uplatnění v Čechách jsem usiloval r. 1849. Strasti osmiletého vězení, často přemýšlení a politická studia změnily od základu mé názory a naučily mne zaměřit pozornost ke skutečnosti ... Přicházeli ke mně dřívější přívrženci a shledal jsem, že ve svých teoriích neudělali žádný pokrok a holdují instinktivně několika ideám, které ani nepromyslili, ani nepochopili. Vnitřně jsem se již dávno odloučil ode všech stranických směrů... Již před léty se mi staly lhostejnými a dokonce protivnými snahy demokratické strany tím, že si osobuje právo požadovat, aby se člověk obětoval pro nejasnou, skutečnosti odporující ideu, která u nás ani neodpovídá přesvědčení lidu." To jsou přibližně slova, která v Oživených hrobech říká rozhorlenému Fortimu Schauberk: "Podívejte se na sebe a na své přátele, podívejte se na tisíce uvězněných, vypovězených, ano i oběšených, nikoliv pro zločin, nýbrž pro nejkrásnější idey, jež kdy v člověčenstvu se zrodily..." (33). Současně jako by to bylo pokračování úvodní Slavovy úvahy o smyslu vlastního života ("Mám ještě nějakého úkolu na zemi či nemám? Stojí těch několik myšlének, jež jsem do života zaseti mnil za to, abych dále nesl břímě nepatrné své jsoucnosti?") (4). Oživené hroby jako bytu byly literárním soudem nad revoluční minulostí, dokladem rozchodu, se kterou je první konfidentský list.

Ovšem zde právě, na samém průniku literatury a života, vyvstává jejich markantní rozdíl. Konfidentský list už je nemilosrdně jednoznačný a je spjat s jednoznačnými důsledky. V literatuře platí zákonitosti jiné: zatímco mravní relativismus znamenal lidské selhání Sabinovo, relativismus

literární se přiblížil k pravdě revoluce roku 1848, odhalil patos jejich ideálů i faleš na rubu tohoto patosu, její lesk i bídu, velikost i grotesknost, její touhu po činu, která byla utlačena: "Co močály v Cayennu nevyhubí, co šibenice aradské a vídeňské nevyrovnaly, to uklizeno v kle-
nutích nepřístupných a neprolomitelných. Těla tam uhnijí a myšlenky schřadnou. Mrtví nevstanou více a zmrtnělé duše se nezotaví. A zástupy jásajících zvolají amen!! Veslař a veslařící se kloní vpravo a vlevo a zevlujícím na břehu blahosklonně slibují, že nastane teď tisíciletí říše zbožnosti, pokory a blaha. Přinesou ji jezovité v kutnách a žandarmové v puškách. Kanceláře se naplní papíry a šatlavy neposlušnými. Kalendáři přibude svatých a Bach bude mezi nimi červeně vytištěn." (4)

Odhalil tragiku touhy po činu, která vyvanula ve slovech, tragiku slov, která začala žít vlastním, na skutečnosti nezávislým životem.

Poznámky

1

Ø , Úvaha literární, Květy 5, 1870, 39, 29.9. příloha Ženské listy 1, č. 4, 16. Je pozoruhodné, že tu recenzent konfrontoval Oživené hroby s Vernovou Cestou kolem měsíce ("JAK onde nalézáme svět vědecký se svými světodějnými snahami v malý prostor uzavřený, tak zde pozorujeme jiný rovněž vznešený svět, svět obětivosti i snahy politické, vlastenecké v uzavřeném odloučení od světa živoucího."), což z literárně-historického hlediska dokládá, že specifika výstavby prostoru Oživených hrobů, o kterou opřela svůj výklad A. Macurová, byla i dobově uvědomována.

2

Dějiny české literatury III, Literatura druhé poloviny devatenátého století, Praha 1961, s. 86 (stať Miloše Pohorského, Rozvoj demokratické literatury).

3

Citujeme a odkazujeme k textu podle vydání u B. Kočího, Praha 1910.

4

Překlad dopisu podle studie Jaroslava Purše, K případu Karla Sabiny, nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1959.

OBROZENECKÉ DRAMA: K OTÁZCE TEORETICKÝCH VÝCHODISEK A JEJICH PRAKTICKÉHO NAPLNĚNÍ

Václav Königsmark

Řešení teoretických otázek dramatu a divadla vůbec obrozenec-
kému programu vlastně chybí. V popředí zájmu byly do té míry aktu-
ální otázky dne a především služba jazyku a vlastenecko obrodné my-
šlenky, že celý soubor teoretických problémů byl odsouván do poza-
dí. A tak spíš než konkrétní úvahy takto orientované sloužil v den-
ní praxi za vzor příklad cizích dramatických ~~xxx~~^{děl}, jejichž překla-
dy měly suplovat vlastně v té době ještě neexistující současné dra-
ma /spíš než žánr zde máme na mysli literární druh/.

Vlastně zakladatelský význam mají proto v oblasti teoretické-
ho uvažování o dramatu v obrození části věnované této problematice
v Jungmannově Slovesnosti z roku 1820 a posléze v jejím rozšířeném
vydání z roku 1845. Protože nám nejde o konkrétní historický úsek
dvacátých let, budeme hovořit hned o rozšířené verzi Slovesnosti,
neboť upravené vydání doznalo změny i v oblasti věnované dramatu.
Jungmann ve své práci není ovšem nikterak původní a ani se s tím
netají. Prostřednictvím německých pramenů /sám uvedl Pölitze, Rein-
becka a Eberharda/ je v mnohých názorech poplatný klasicistickým
teoriím, ovšem ne beze zbytku, a ve významných bodech se od nich
uchyluje. Jako nejproblematictější se v Slovesnosti jeví Jungmanno-
va závislost na koncepci klasicismu ve sféře tematické, v ostré
hranici, kterou učinil mezi uměním "vysokým" a "nízkým", a v zása-
dě, která z uvedeného pojetí vyplývá, že prostý člověk může být zo-
brazován pouze "nízkými" žánry a nemůže být proto hrdinou tragédie,
která z tohoto hlediska pracuje pak s látkou nejvznešenější a nej-
vyšší /Jungmann staví v soustavě dramatických žánrů na toto místo

náboženskou tragédií/. Uvedená koncepce z hlediska obrozeneckého měla jen minimální šanci na realizaci, protože se české divadlo muselo opírat naopak o nejširší diváckou obec. Přitom je však příznačné, že komplex z absence skutečné a působivé tragédie v české dramatice jakoby přetrvává až do 2. poloviny 19. století, dokonce i májovci si ještě kladou za jeden ze svých cílů vytvořit tento dramatický žánr a vzdor úsilí Hádkovu i Nerudovu bez úspěchu, který by překročil dobový ohlas /navíc, zejména pokud jde o Hádku, je značně problematický/. V daném období a v pojetí a smyslu národním se autorsky s tímto žánrem vyrovnal asi nejzdařileji Tyl /uvedme jako příklad zejména Drahomíru/.

Šťastněji už Jungmann nastolil otázky dramatické výstavby, zde byl zároveň vůči klasicistní normě kritičtější. Pokud se jedná o aristotelské jednoty, pokládal za závaznou pouze jednotu děje. Jednoty času a místa sice také doporučuje, ale ^{ne} pokládá je už za ~~nezbytné~~ nezbytné. Nejlépe se však vyrovnal s pojetím "jednání" a "děje", které obsahuje zásady z dramatického i divadelního hlediska prospěšné a velmi progresivní. Jungmann je pokládá z hlediska potřeb dramatické fabule za nezbytné a zasadil se v tomto smyslu konkrétně za "potlačování monologičnosti ve prospěch dialogu".^{1/} V Jungmannově pojetí nemají hrdinové v dramatické látce "jen tak vystupovati, aby cit vzbuzovali, nébrž aby v nich samých cit se vyjevoval, a v mluvě skrze myšlenky se zračil; to se jen státi může, když bytosti člověcké v činnosti se představují."^{2/} A pro něho může jen taková fabule nabýt charakteru dramatické látky, která obsahuje j e d n á n í . Kategorii "dramatičnosti" však rozvedl Jungmann ještě hlouběji: "... ten čin bude zvláště dramatický, který z vůle člověka vychází, kde tedy jednající osoba okolnosti a vztahy tvořiti usiluje, nechť vůle její výsledkem spokojena bude nebo ne. Méně dramatická jest ona látka, kde toliko zevnitřní /t.j.

vnější - V.K./ okolností a vztahy činnost vzbuzují, kterých jednající osoba užiti, jimi vlásti nebo skrze ně se prodrati usiluje; dokonce nedramatická bude ona, kde toliko zevnitřní okolností a ~~vztahy~~ osud člověka ustanovují, on tedy k žádnému účelu činný není..." ^{3/} Jungmann zde tedy v teoretické sféře dal v pojetí dramatickosti laťku hodně vysoko a přesáhl zde, alespoň pokud jde o tragédii či drama jako žánr, možnosti dobového kontextu. V této sféře se s uvedeným požadavkem těžce vyrovnávala dramatika celého 19. století a jeho jisté naplnění přináší teprve realistické drama Mrštíků a Prešssové. Pokud jde o obrozeneckou dramaturgii, jsou na tom lépe komediální žánry především zásluhou Klicpery, dramatické báchorky a částečně i "obrazy ze života" Josefa Kajetána Tyla. Ovšem u Tyla se z tohoto hlediska jako problém stále vrací skutečnost, že jeho postavy jsou často především tezatvými schémata vlastenecko apelačního cíle. Markantně to zasahuje "obrazy ze života"/ Fidlůvku/, historické hry /i kvalitní hru typu Jana Husa/ a do určité míry i báchorky /částečně třeba v Lesní panně/.

Vrátíme-li se ještě k Jungmannovi, je také na místě konstatovat, že se autor Slovesnosti odchýlil od měřítek klasicismu i díky vlivu, který na dobové drama učinil romantismus. Zcela konkrétně se Jungmannovi prosadil do soustavy dramatických žánrů v podobě romantické tragédie, byť v celkové hierarchii mu zůstala za typem tragického žánru, jak jej formuloval klasicismus. Jungmann se zde tedy dostal do určitého rozporu mezi tím, jaké požadavky formuloval pro oblast vlastní výstavby dramatu a jakou vedle toho sestavil hierarchii dramatických žánrů, v níž právě zůstal klasicistnímu ideálu zřetelněji poplatný.

Zcela neoddiskutovatelný význam má Jungmanna zůstává platný a především ve sféře českého teoretického uvažování o dramatu. Mnoho

na tom nemění ani to, že se divadlo bezprostředně jeho "poetikou" neřídilo /nebo řídit nemohlo/, jednak proto, že dobová situace to neumožňovala - a to nejen ve sféře autorské, ale zároveň i z hlediska divácké obce, k níž se české divadlo obracelo. Význam, který však Jungmannova Slovesnost zaujala, spočívá v úloze historické - poprvé se u nás v obecných souvislostech pojednalo o dramatu - ale nejen to, práce položila základy ke "vzniku odborné divadelní estetiky a vědecké terminologie".^{4/}

V obrozenecké dramatice /a dokonce obecněji v literatuře daného období / se však nejzřetelněji prosazovala snaha o lidovýchovné zaměření a vlastenecko společenskou agitaci. V oblasti divadla byly prosazované nejzřetelněji Tylem. V jeho tvorbě tyto tendence také vrcholí, dá se říci, že je Tyl dovršil, i za cenu, že na jiné poslání své tvorby nejednou v podstatě resignoval. Česká literatura /platí to i o dramatu/ se s takto vymezeným programem ovšem ve svém dalším vývoji vlastně nepřestala potýkat - snad proto, že podobně jako Tyl ve hrách kolem roku 1848 má potřebu ventilovat témata, která nedokáže /nemůže/ národ realizovat v politické aréně.

Karel Sabina patřil k osobnostem, které odmítaly spatřovat uměleckou hodnotu literárního díla v apriorně vzneseném požadavku po jeho bezprostředním společenském užitku. Tento názor Sabina^{ne} uplatňoval pouze v diskusích, které se týkaly Máchy, ale prosazoval jej i v obecnějším měřítku. Příznačně se projevil rozdíl mezi Tylem a Sabinou v roce 1848, Sabina se chtěl o věc zasadit konkrétním činem, zatímco Tyl prožíval jakési schizma mezi svou vůlí občanskou a literární a nakonec se odvážil charakteristicky ke zprostředkovanému činu dramatickému /napsal Jana Husa/.

Program obrozeneckého divadla tedy v této době plnil především své praktické úkoly a otázky teoretické ponechával důsledně stranou. Občas se však přese jen vynořily v souvislosti s kritickou praxí. V tomto smyslu zasáhl do jejich řešení i Karel Sabina. Než-

divadla - vždyť spolu s Máchou působil už v Tylově Kajetánském divadle. Kromě toho měl Sabina s divadlem zkušenosti i autorské. Spjoval v sobě typ kritika, pro něhož divadlo není jen literaturou, který se stejně intenzivně zabývá i jeho složkou jevištní, především hercem, a to zvláště proto, že sá byl vědom pomíjivé a prchavé stránky divadla, která už i z nepatrného odstupu je jen těžko zjištitelná a prokazatelná. Sabínovo ^{pochopení} ~~přehánění~~ významu herce pro divadlo, pro jevištní život dramatu, jež je patrné už na počátku jeho kritické práce, však postupem doby ještě narůstá.

Kritiky K.Sabiny jsou výrazně čtivé, metodologicky i stylem se od sebe ovšem liší podle povahy popisovaného představení. Autor nešetřil v glosách ironickým ostrším /včetně lapidárního odsudku: "nemám co bych řekl"/, ale když šlo třeba o původní českou novinku, předložil zase podrobný a seriózní rozbor. Takovou pozornost věnoval v České Včele například premiéře dramatického debutu F.J.Šantla /na motivy Vrtátkovy povídky/ Kouzelnice Černoborka a Kutnorský kat. Nejprve se soustředil na děj /je zde téměř převyprávěn/, ovšem s tím, že Sabina uvedl jisté difference mezi - řečeno dnešní terminologií - fabulí a syžetem. Z této základny pak postupuje k žánru hry a především k otázkám její kompozice a dramatické výstavby. Objevují se zde otázky, které se týkají "jednání" /ve smyslu jak o něm píše Jungmann/ a v této souvislosti i logice povahopisu jednotlivých postav. Podrobně se Sabina zabývá i jazykovou stránkou. Jde svým způsobem o výborný dramaturgický rozbor hry, který v sobě zároveň už obsahuje velmi přesné cítěné připomínky. - Po této analýze následuje rozbor představení, především hereckých výkonů /přirozeně, neboť režie v současném smyslu se zrodí až později, koncem století/. Recenze ^{6/} končí dokonce krátkou charakteristikou toho, jak dílo i představení přijalo publikum.

V Sabinově případě vidíme, že se zde začíná uplatňovat nejen smysl pro specifiku dramatického díla, ale i cit pro jeho aspekt divadelní, byť tu jde zatím o "divadelnost" v praktickém a tedy ještě ne teatrologickém smyslu. Obdobné zaměření prokazovala i kritická praxe Jana Nerudy. Josef Durdík jakoby zase navazoval zřetelněji na Jungmanna, kterého ovšem rozvíjel a aplikoval v obecných souvislostech, neboť divadlo pokládal za "spolek uměn", v němž se jednotlivé druhy uchovávají svou samostatnost; šlo tedy o pojetí obdobné Wagnerově "gesamtkunstwerku". Durdík však neztrácel přitom ze zřetel ani problémy spjaté bezprostředně s literárně dramatickou kvalitou textu.

Několik poznámek, které jsme tu předložili, snad prokazatelně ~~prokázalo~~ poukázalo na napětí, které obrozenecké drama vykazuje na jedné straně mezi obecnými postuláty dramatických teorií a na straně druhé konkrétní historickou podobou a možnostmi daného literárního druhu. Zároveň se ovšem ukazuje, že v souvislosti s rozvojem dramatu jako druhu i s rozvojem uvažování o divadle se obě sféry dostávají postupně do vzájemné blízkosti a že tedy i oboustranná vazba mezi literárním a divadelním pojetím dramatu má v širším smyslu hlubší tradici, než se na první pohled zdá. Připomínám v této souvislosti třeba i Sabinovu stať Vliv českého divadla na české drama.

~~Literatura~~ Poznámky:

- 1/ Dějiny českého divadla II, Praha 1969, str. 178
- 2/ Josef Jungmann: Slovesnost, Praha 1846, s. 134
- 3/ J.Jungmann, c.d., tamtéž
- 4/ Dějiny českého divadla II, c.d., s.178
- 5/ Karel Sabina: Počátky českého divadla, Praha 1940, s. 127
- 6/ K.Sabina; c.d., s. 171- 178.

Karel Sabina jako Smetanův libretista

Jaroslav Jiránek

Pro Bedřicha Smetanu napsal Karel Sabina libreto k operám Braniboři v Čechách /1862-3/ a Prodaná nevěsta /1863-6/. Pro skladatele Karla Šebora napsal libreto k další vážné zpěvohře Templáři na Moravě /1865/ a pro mladistvého tehdy sotva šestnáctiletého Zdeňka Fibicha napsal libreto k opeře Bukovín /1866/; bylo to nejslabší libreto pocházející z jeho pera. Následovala tři libreta ke komickým operám, těžící námětově ze spisovatelovy žertovné básně Starý ženich: V studni pro Viléma Blodka /1866/, Mikuláš pro J.R.Rozkošného /1870/ a Starý ženich /původně Pan Franc, 1871/ pro Karla Bendla. Pro Viléma Blodka složil rovněž libreto Zítek, čaroděj krále Václava /1868/, ale dílo zůstalo pro předčasné úmrtí skladatelovo nedokončeno. Kromě toho je Sabinovo autorství přemenně doloženo ještě asi u 8 dalších libret, jež však zapadla a také jen zčásti se dochovala. Pro Bedřicha Smetanu napsal tudíž Sabina hned svá první dvě libreta a jsou to vůbec nejlepší libreta, která napsal. Objednávku prvního libreta zprostředkovali Smetanovi jeho přátelé, básník Vítězslav Hálek a hudební spisovatel Ludevít Procházka, o Prodanou nevěstu si řekl Sabinovi Smetana již sám.

Jak víme ze Smetanových deníků, dodal Sabina libreto Braniborů velmi operativně, doslova po několika týdnech, což je charakteristické pro spěšnost, s kterou vůbec pracoval. Sabinův rukopis se nedochoval, ale dochovala se skladatelova tužková skica z roku 1862, partitura /rukopis, 1862-3/ a první vydání libreta /1866/. Komparací těchto tří verzí libreta, z nichž skladatelova tužková skica stála Sabinovu rukopisu zřejmě nejbližší, lze dobře vysledovat vliv skladatelův na krystalizaci jeho konečné verze. Touto metodou také první kritický editor libreta, Zde-

něk Nejedlý, poměrně spolehlivě specifikoval Smetanův podíl na úpravách libreta, i když přirozeně pro ztrátu Sabinova rukopisu nelze dnes již zjistit, jaké změny provedl Smetana již ve své tužkové skice.

Látka Braniborů je historická a vážná, jak asi nejlépe odpovídalo tehdejšímu Smetanovému záměru. Vlastenecká látka mu byla u jeho první opery samozřejmostí a odpovídalo to i konkursním podmínkám vypsání ceny hraběte Harracha za českou národní zpěvohru, o niž se Smetana svým dílem ucházel a jež mu byla také nakonec, po delším váhání, porotou za Branibory v Čechách přiznána. Volba látky se ukázala šťastná i potud, že tradice největšího Přemyslovce a pětileté národní katastrofy, jež následovala braniborskou okupací po osudné porážce Přemysla Otakara II. na Moravském poli, byla v lidu stále živá.

Jak ukázal již Nejedlý, Sabina nezpracoval látku sám ze sebe, nýbrž opřel se přitom o dva dobové vzory. Prvním z nich byla povídka J.K.Tyla Braniboři v Čechách, napsaná roku 1847 a znovu vydaná v roce 1859, tj. poměrně bezprostředně před Sabinovou vlastní textací. Sabina ovšem nepřevzal Tylovu fabulaci doslova, protože Tylova povídka končila tragicky a Smetana si zřejmě přál perspektivnější vyznění díla. Důležité však je, že již sborové scény, které tvoří specifické charakteristikum opery, najdeme již u Tyla. ⁵⁴ Již zde vystupují zbídačené masy, pražský primátor Ctibor, předobraz Volframa, i další vzorové postavy, vlastenecký rytíř Chotoun /u Sabiny Oldřich Rokycanský/, královský šašek Kojata /u Sabiny Jíra/ apod.

Dalším pramenem se stal libretistovi Dějepis města Prahy V.V.Tomka, jehož první díl, líčící události do roku 1346, vyšel roku 1855. Již u Tomka se setkáváme s ^{pražským} rychtářem Olbramem Olbramovičem, který stál roku 1279 v čele boje měšťanů proti Otovi

Braniborskému. Vystupuje zde také jeho bratr Albrecht, do Sabinova libreta původně rovněž zahrnutý, a primátorovy dcery Kristina, Alžběta a Kateřina, které Sabina nejprve zčeštil na Ludmilu, Elišku a Anežku a nakonec zvolil pro ně "staročeská" jména Ludiše, Vlčenka a Děčana. I Junoš, jak dokládá Tomek, je postava historická, ale byl to starý vážený občan pražský, kterého Sabina - protože se mu zalíbila to rovněž "staročeské" jméno - proměnil v osobu hlavního milovníka. Zajímavé je, že se u Tomka vyskytuje i Oldřich Rokycanský, ale byl to Němec, kterého Sabina pro svou dramaturgickou potřebu počeštil.^{2/} Přívržence Otty Braniborského, které Tomek neuvádí, si vypůjčil Sabina z pozdějšího období jiného cizáckého vládce, Jindřicha Korutanského, kdy se u Tomka objevují Mikuláš /nikoli Jan!/ Tausendmark, Vacin-grové, Jakub Velfovic a Menhart z Chebu. Z Tomkova vyprávění je vzat i biřic, rozhlašující nařízení markraběte o odchodu Braniborů ze země.

Smetanovi zřejmě vyhovovala relativní modernost Sabinovy estetické koncepce. ^(Sabina) Byl ctitelem Máchy a teoreticky i kriticky /nikoli již v té míře vlastními tvůrčími činy, neboť na to se mu nedostávalo dostatek tvůrčích sil/ obhajoval zásadu životní pravdy v umění proti apriorním dogmatům a normám /zejména odmítal "národní" reglementaci umění, což ovšem Smetana v boji proti úzkoprsým názorům F.L.Riegra a jeho přívrženců mohl jen uvítat/. Ale Sabina patřil i politicky k táboru, který byl Smetanovi blízký, jak svědčí jeho vlastní politické zápisky a záznamy.^{3/} Sabinova progresivní a demokratická orientace se projevila i v libretu Braniborů charakteristickými lidovými scénami,^{4/} jež vyvířaly v život zcela mimořádnou úlohu sborů v této Smetanově opeře. Přitom jde o scénické výjevy nejen vesnického lidu, ale i lidu městského, městské chudiny 13.století. Přísně historicky

vzato je ovšem Sabinova umělecká stylizace tohoto "předchůdce moderního proletariátu" značně anachronická a nezapře ani prvky bakuninského anarchismu.

Největším nedostatkem Sabinova uměleckého ztvárnění látky je však skutečnost, že idea revolučního demokratismu je realizována ve vlastním libretu jen vnějškově tendenčně, *à la thèse*, a to v rozporu s jeho vlastními teoretickými požadavky umělecké pravdivosti. Právě nedostatek umělecké prožitosti způsobil, že progresivní politické ideje se projevily jako zjevná /umělecky vnější/ tendence a nikoli jako nedílná součást /vnitřní fakt/ umělecké výstavby libreta. Místo toho, aby vůdčí politická idea se stala nástrojem dramatické motivace /proměnila se v přímou příčinnou vazbu vlastního dramatického děje/, objevují se jen jako roztroušené sentence a morality. Například výrok braniborského setníka Varnemana: "Ani tisíce cizáků té zemi české tolik neškodí, co jeden padouch takový, jemuž zem tato vlastní sluje, a který každým krokem svým ji zašlapává a zrazuje!" Tento, ideově jistě správný výrok, je právě v dramatickém ohledu zcela nesmyslný. Proč jej klade právě ten bezohledně hrabivý žoldnéř? Zdá se, že tu na Sabinu zapůsobila Tylova postava šlechtného Branibora Adalberta /ze zmíněné povídky/. Ale v kontextu Sabino-va libreta je dramatický smysl braniborského setníka Varnemana zcela jiný!

Ale ani vůči jednotlivým aspektům uměleckého zpracování libreta nelze nevznést vážné kritické námitky. Tak především hned k dikci libreta, jež projevuje slabiny, hraničící až s povrchností.^{6/} Dále v ohledu celkového obsahového ztvárnění látky, jež se blíží spíše typu romaneskně rytířských fabulací než dílu v pravém slova smyslu národně historickému. Úloha lidu hraničí v libretu v ohledu právě dramatickém téměř s komikou: ne po-

díl na osvobození země od nadvlády cizáků, neboť ti odcházejí ze země sami na příkaz markraběte Otty i s tím Tomkovým detailem biřice, nýbrž osvobození primátorových dcer je jejich dramatickým úkolem. Tedy přispění na pomoc tomu bohatému panstvu, proti němuž v prvním jednání tak odhodlaně vystupují! Rovněž líčení utrpení Volframových dcer je romanticky přehnáno až na okraj komiky.

Bedřich Smetana sám se osvědčil jako daleko větší dramatik než jeho libretista, a proto provedl v libretu některé velmi prospěšné změny. Především vypustil všechna dramaticky retardující místa. Jakmile se rozhodl použít ve scéně s Volframovou družinou sboru, vypustil osobu Volframova bratra Albrechta, která se stala dramaticky nadbytečnou. Vyškrtnl tři výjevy původního znění libreta v prvním aktu, redukoval dramaturgicky žádoucím způsobem partii setníka Varnemana a vzdal se ilustrativního sboru /"Na všechny se strany dáme, Ludišu ti vyhledáme..."/ na závěr VII.výjevu III.jednání. Protože Sabinovo libreto nepřineslo dramaticky dostatečně nosnou charakteristiku osob ani jednotný, přísnou příčinnou vazbou spjatý proud dramatického děje, soustředil se skladatel alespoň na dramatické situace, vyrůstající z dramatického dialogu a ty si zvolil za dramatickou osu díla. Jsou to úvodní dramatický dialog Oldřicha a Volframa a dialog Ludiše s Tausendmarkem v I.jednání, soudní scéna /vlastně "triolog" Volframa, Jíry a Tausendmarka/ ve II.jednání a dialog Varnemana a Tausendmarka, končící monologem Tausendmarka ve III.jednání.

Pod datem 5.července 1863 nacházíme v deníku Bedřicha Smetany zápis, že Karel Sabina dodal text, patrně první verzi libreta Prodané nevěsty. Skladatel je vrátil spisovateli zřejmě k přepracování, protože v časopise Slavoj nacházíme později zprávu, že koncem srpna 1864 dostal ~~poslal~~ Smetana od Sabiny

první jednání, nejspíše již definitivní úpravy. Na rozdíl od Braniborů se dochovalo i původní libreto Sabinovo, první tištěné libreto z roku 1866, skici Smetanovy z let 1863-65, podávající nestarší verzi libreta v úpravě Smetanově, původní partitura Smetanova z let 1865-66, dodatky a rukopis klavírního výťahu /někdy z let 1868-69/. Tak bohatý pramenný materiál umožnil kritickému editoru libreta, Zdeňkovi Nejedlému, stanovit poměrně bezpečně Smetanův podíl na krystalizaci jeho definitivní verze.^{10/}

Látku Prodané nevěsty tvoří komický obrázek ze života vesnického lidu, jak jej spisovatel sám znal. Sabina se obrátil k látce z vesnického života již ve své povídce *Venkováně* /1847/, ale tam podal drsný, až naturalistický obraz ze života vesnice. Tedy žádnou idylu, žádný "arkaický život", jak sám prohlásil již v povídce *Ervin*. Po propuštění z rakouského žaláře /1857/ začal psát na pokračování román *Věčný ženich*, aby se užíval. Ten stojí již daleko blíže duchu libreta Prodané nevěsty /dokonce se zde objevuje rovněž již typ dohazovače: kmotr Barnabáš Čamrda/. Ale kontinuita látky Prodané nevěsty přesahuje rámec Sabinova díla. Jak ukázal již Zdeněk Nejedlý, objevuje se "živý kontrfej dohazovače z Prodané nevěsty" v povídce J.K.Tyla *Starý glašinetář*, která vyšla až po Tylově smrti roku 1861, tedy krátce před Sabinovým koncipováním libreta. A jako u Tyla propuštěný voják Fikar, tak i v dramatické prvotině *Sládcí* K.J. Erbena se setkáváme s podobným typem v postavě stárnoucí panny Marjánky, která při své živnosti používá zcela podobných floskulí jako "není velký ani malý..." apod.^{11/} Ale ani tím se kontinuita látky zcela nevyčerpává, neboť fabule Prodané nevěsty patří k oněm vděčným a následkem toho migrujícím námětům, s nimiž se setkáváme i v dobových německých fraškách, v *Poálku* u

Brodzinského apod.^{13/}

Při uměleckém zpracování látky položil Sabina hlavní důraz na prokreslení jednotlivých lidových figur, mnohmluvného dohazovače Kecala, prostoduchého vesnického mládence Vaška, bystrého a životem poučeného Jeníka, citově opravdové a o své štěstí bojující Mařenky, poněkud flegmatického Krušiny a jeho dobromyslné a starostlivé ženy Ludmily, rozšafného Míchy a jeho ostré a trochu hubaté ženy Háty. K tomu jako typický vesnický kolorit, který Smetana sám dobře znal, vystupují potulní komedianti. Zdá se ostatně, že je Sabina uvedl do libreta přímo na skladatelovo přání.

Děj sám je anekdotický. Byl často také podrobován kritickým výtkám pro svou "nedramatičnost". Jedna z hlavních námitek se nesla směrem, že je neracionální, když ženicha nikdo ve vsi nezná než jeho vlastní rodiče. Otakar Hostinský se pokoušel tuto námitku vyvrátit poukazem, že u dvou vsí položených vedle sebe není tak nepravděpodobné, že se staré znají jen se starými, a nikoli již s generací jejich dětí. Ale je zde ještě jiný, po mém soudu podstatnější důvod, proč nám tato předhazovaná "neracionalita" nevádí: jde v pravém slova smyslu o příběh anekdotický. A anekdota není, jak známo, v rozporu s iracionalitou, nýbrž naopak na ní bazíruje, protože se svým komickým ostřím proti ní obrací. Anekdota se vždy zaměřuje na hlavní iracionalitu, kterou tepe a napadá a v jejímž světle ty ostatní jsou odstíněny jako zanedbatelné. Hlavní iracionalita příběhu Prodané nevěsty je čachrování starých na vesnici se sňatky mladých na základě gruntového majetku a vůbec majetkových závazků a pohledávek. Anekdotický příběh Prodané nevěsty tepe tuto krvavě reálnou iracionalitu dobového vesnického života, onoho smluvního prodávání a kupování nevěst, kdy stará praktika byla přemožena

svými vlastními zbraněmi /tj. rovněž "prodejní smlouvou"/. Proto nám vůbec nevadí dílčí iracionálnosti motivace.

Bedřich Smetana založil dramaturgii opery na největší síle libreta, tj. zmíněném prokreslení jednotlivých lidových typů. Skutečně také Smetanova hudební charakteristika dramatických osob je v Prodané nevěstě tak mimořádná, že sotva najdeme - i ve světové operní literatuře - toho obdobu. Zasáhl rovněž dosti podstatně - jak doložil již Zdeněk Nejedlý^{14/} - do původní verze Sabinova libreta. Upravil v detailech dikci libreta,^{15/} která je lepší než v Braniborech, ale přesto Smetanu zcela neuspokojila. Nejpodstatnější jeho zásahy byly vedeny zřetelem dramatické pravdivosti. Tak učinil psychologicky věrojatným Vaškovo koktání, které v původní verzi Sabinově se řídilo psychologicky necitlivě jen mechanickým opakováním pronášených slabik. Upravil smích podle situačně nejpravdivější míry /tam, kde měl Sabina třeba jen zcela literární "ha"/ a rozmnožil podle možností dialogizaci textu. Veršové techniky užil Sabina celkem rozmyslně /v prvních dvou jednáních převažuje trochej jako nejpřirozenější české metrum, ve třetím aktu nabývá převahy iamb, což odpovídá dramaticky vzrušenějšímu dění, a závěrečný sbor "Dobrá věc se podařila" je opět ve znamení trocheje/, ale protože Smetana shledal Sabinovy verše přece jen chatrnými, deklamuje si je hudebně většinou po svém, tj. propůjčuje jim svůj, hudební rytmus.

Otakar Hostinský nám dochoval Sabinův výrok: "Kdybych byl tušil, co Smetana z té mé »operety« udělá, byl bych si také já dal větší práci a napsal mu lepší i obsažnější libreto." Ale ~~připěti~~ ^{z tomu} sám dodal, že "netřeba litovat, že se tak nestalo", protože "důkladnější, ale také strojenější práce" byla by sotva dostatečnou náhradou "za přirozenost a svěžest celkového dojmu", za "smělou šťastnou improvizací..."^{16/} Tomuto názoru nelze než

dát za pravdu. Smetana skutečně sám svou hudbou překlenul nedostatky libreta^{16/} a vytvořil jedno z nejšťastnějších a nejživotnějších děl české národní kultury vůbec. Sabinovo libreto k Prodané nevěstě (toto jméno dal dílu skladatel) je přes všechny své nedostatky jeho nejlepší libreto a patří zřejmě vůbec k tomu nejlepšímu, co kdyvzešlo z jeho spisovatelského pera.

(Rekonstruováno z projevu předneseného spatra.)

Boznámky

- 1/ Srov Karel Sabina, Braniboři v Čechách, vyd. Zdeněk Nejedlý, Praha 1918; o Nejedlého celkovém pohledu na Karla Sabinu viz jeho úvod ke knize Duchovný komunismus. Rozprava od Karla Sabiny, Praha 1928.
- 2/ I Volfram byl Němec, kterého si Sabina počestil na Olbrama Olbramoviče, ale vliv předlohy byl tak silný, že v 1. aktu ho nazývá ještě německým jménem Vřfram^o.
- 3/ Srov. B. Smetana³ politické záznamy z let 1868-73, vyd. Z. Nejedlý, Smetana, 9, 1918, č. 1, knižně in: Z. Nejedlý, Smetaniana, Praha 1922.
- 4/ Připomeňme známý výrok kritického pera Nerudova: "Nejvíce ty pány rozzlobilo, že v Braniborech jsou sbory - pražské luzy, která zpívat se opovažuje: »My nejsme luza, my jsme lidé!« . Nuže ve jménu maestra Smetany těm pánům příslibuju, že napíše maestro náš nyní operu komickou a v té že budou také sbory- velkostatkářů!" Národní listy, 14.1.1866.
- 5/ Cit. edice Sabinova libreta, s. 41.
- 6/ Například Tausendmark: "Nejsem přítel válčení. Láska vděčnější jest obor mladistvého činění." - Sbor: "Všickni tebe vyprovodíme, nad tvou hlavou pobdíme." - Varneman: "Kdybych nebyl právě v dobrém rozpoložení, dal bych ti kus železa

- do hrdla ku sněžení." - Ludiše: "Přišla voda, kvítko strhla, ve vody je zhoubné vrhla! Vlnky jsou tytam! Láska - pouhý klam." - Junoš: "Cokoli se bude dít, nad tebou chci bdít."
- 7/ Je to patrné z číslování Smetanovy tužkové skici; srov. o tom blíže v ctt.Nejedlého edici libreta.
- 8/ Smetanovy ~~skici~~ skrty se řídily ohledem větší dramatické pravdivosti. Tak např.vypustil z řeči braniborského setníka (VII.výjev III.aktu) slova: "Protož jsem šestřil vaše hlavy, / / moh' jsem vás skoli' bez obavy. / Pozoruji vás už chvíli. / / Ale nejsem, za koho mne máte, / a vím, co hledáte." Tedy slova, stylizující osobu Varnemana - podobně jako výše napa- dený jeho výrok - do poloh, které neodpovídají jeho základní dramatické funkci v díle a dostávají se s ostatní jeho dra- matickou akcí do rozporu.
- 9/ Srov.Otakar Hostinský, Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu, Praha 1941², s.111-112.
- 10/Karel Sabina, Prodaná nevěsta, vyd.Zdeněk Nejedlý, Praha 1930; Srov. též Nejedlého úvod k jeho první kritické edici tohoto libreta, Praha 1908.
- 11/Srov.Julius Dolanský,Karel Jaromír Erben, Praha 1970.

- 13/ Srov.cit.Nejedlého kritická edice libreta.
- 14/ Tak např. oprostil Kecálův výčet Vaškových ctností (místo: "Mladík ctnostný, slušný, mravů tichých" jen: "Mladík slušný, ^a/mravů víc tichých"), Mařenčino "věčně, věčně žít" na "věčně ~~x~~ věrně žít" atd. apod. Některé drobné úpravy Smetanovy však nebyly ku prospěchu věci (např.když Sabinovu verzi, že Mařenka chce "samotinká" žít upravil na "samostatná"). Přehled všech Smetanových škrtů, jimiž prospěl většímu spádu dramatického děje, uvádí v příloze Nejedlý, lc.
- 15/ Srov.O.Hostinský, Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu, Praha 1941², s.122.
- 16/ Smetana neměl příliš na vybranou, protože Sabina byl tehdy náš přední a nejoperativnější libretista vůbec. Věc má ovšem i svou druhou stránku. Vokální a dramatická hudba jako synkretický (hudebně literární) resp.literárně hudební) druh předpokládá jednotnou hierarchizaci obou uměleckých složek, přičemž dominující úloha připadá hudbě. Z toho plyne, že i umělecky slabší literární text může být mistrovskou rukou hudebníka zestylizován v umělecky ucelený synkretický projev, a naopak, že mistrovský literární text, právě pro svou uměleckou jedinečnost a "hotovost" nepodajný mimoliterárnímu zpracování, nemusí být vždy ideální předlohou pro hudební ztvárnění. Srov.mou studii Bedřich Smetana a česká literatura (Česká literatura, 22, 1974, č.5), kde jsem se zabýval touto problematikou podrobněji.

